ՔՅՈՒՕՂԼԻ ԷՊՈՍԻ ՔՐԴԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԸ

981 թ.

Ի Հ
953

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. М. АБЕГЯНА

КУРДСКИЕ СКАЗЫ ЭПОСА „КЁР-ОГЛЫ“

Запись, перевод и введение
АДЖИЕ ДЖНДИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН
1953

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

891.57-13
Ք-65

Ա II 21914

Ա 3.183

«ՔՅՈՒՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԸ

Գրառում, բարգմանություն
և ճեռագրության՝ ՀԱՋԻԵ ՋՆԴԻԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1953

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի
խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի որոշմամբ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1

Ադրբեջանական և քուրդ ժողովուրդների բարեկամությունը, տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական կապերը դարավոր հնություն ունեն։ Դա արտահայտվել է բանավոր և գրավոր[1] գեղարվեստական հուշարձանների մեջ։ Այդ առթիվ կան նաև շատ արժեքավոր պատմական գրավոր տեղեկություններ, որոնք կարող են առանձին ուսումնասիրության նյութ դառնալ։ Այդպիսի տեղեկություններից են 8-րդ դարի 80—90-ական թվականներին արաբական ֆեոդալների դեմ տեղի ունեցած ադրբեջանական գյուղացիների խռովությունը։ Ժողովրդական այդ շարժումը 9-րդ դարի սկզբում տեղի տվեց մի նոր, խոշոր ապստամբության, որը պատմության մեջ հայտնի է խուրամիտների ապստամբություն անունով և տևել է 30 տարուց ավելի։ Այդ ապստամբությունը, որ ուղղված էր տեղական կեղեքիչների և արաբական ֆեոդալների դեմ, ծայր առավ Ղարադաղում և Թալիշի լեռներում։ Հետագայում ժողովրդական հերոս Բաբեկի կողմից գլխավորվող հիշյալ ապստամբությանը մեծ մասնակցություն ցույց տվին նաև քուրդ հնչված և ազատասեր մասսաները[2]։

Ադրբեջանական և քուրդ ժողովուրդների պայքարն իրանական բռնակալության դեմ նոր թափ է ստանում Շեդդադյանների հարբսության օրով[3]։

---

[1] **Низами Кәнчәви,** Едди көзәл, Баки. 1941. Ահմեդ Խոդադադե, *Գյուզդայու բախտը, Երևան, 1936։* **Сүлейман Рәһимов,** Шамо, Баки, 1940. **Мәммәд Сәид Ордубади,** Гылынч вә гәләм, Баки, 1948. **Мирзә Ибраһимов,** Кәләчәк күн, Баки, 1951.

[2] Очерки по истории Азербайджана, см. Известия Ак. наук Аз. ССР, № 1, 1946, Баку, стр. 50—51.

[3] *И. Орбели,* Памятники эпохи Руставели, Введение, Ленинград, 1938, стр. 5.

Երկու ժողովուրդների մի շարք ցեղեր ու տոհմեր գտնվելով տնտեսական և քաղաքական համարյա միևնույն պայմաններում, ինքնապաշտպանության համար հաճախ միացել են։ Պատմության մեջ հայտնի է «Իգիրմի դորթ» (քսան չորս) անունը կրող ազգաբնջանական և քրդական տարբեր ցեղերից կազմված մի խմբավորում, որը հիմնադրվել է 16-րդ դարում՝ Բարդայի շրջակայքում, ունենալով 30 հազար կռվող[1]։ Այդպիսիներից է նաև «Օթուզ իքի» (երեսուն երկու) անունը կրող մի ուրիշ մեծ և հայտնի խմբավորում, որը կազմակերպվեց նույն 16-րդ դարում՝ Ղարաբաղում և Բարդայի հարավում գտնվող ազգաբնջանական և քրդական 32 տարբեր ցեղերից»[2]։

16-րդ դարի վերջերին և 17-րդ դարի սկզբներին Թյուրքիային և Իրանին ենթակա ազգաբնջանցիների, հայերի, վրացիների, քրդերի տնտեսական, քաղաքական կյանքն ավելի քան վատթարացավ։ Տարբեր ժողովուրդներին պատկանող ժամանակի պատմիչները՝ Շերեֆ էդդին Բիթլիսցին, Իսկենդեր Մունշին և Առաքել Դավրիժեցին նկարագրում են գյուղացիների ծայր աստիճան չքավորությունը։ Խոսում են թե՛ տեղական և թե՛ ավելի լայն մասշտաբի հասնող մի շարք ժողովրդական ընդվզումների, ցասմնալից ապստամբությունների մասին, որոնցից մեկն է ազգաբնջանական, այսպես կոչված, ջալալիների գյուղացիական ապստամբությունը։ Այս ապստամբությունը ուղղված էր, ինչպես իրանական ու թյուրքական բռնակալության, այնպես էլ տեղական ֆեոդալների դեմ։ Ապստամբության հայտնի ղեկավարներից մեկն էր Քյոռօղլին, որի հերոսական սխրագործությունների մասին ժողովուրդը հյուսել է երգերի մի ամբողջ ցիկլ «Քյոռօղլի» անունով[3]։

Ժամանակի պատմիչ Ա. Դավրիժեցին իր «Պատմության» մեջ հիշատակում է այդ ապստամբների 23 գլխավորների մասին՝ «Սոքա ամենեքյան,— գրում է նա,— Ջալալիք էին որք ոչ հնազանդէին

---

[1] Scheref, prince de Bidlis, Scheref-nameh ou histoire des Kourdes, t. I, Pétersbourg, 1860, p. 323 (պարսկերեն)։

[2] *И. П. Петрушевский*, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв., Ленинград, 1949, стр. 136.

[3] Большая советская энциклопедия, второе издание, т. I, 1949, стр. 443--444.

բագավորին»[1]: «Բագավորի» դեմ ապստամբվել է գյուղացիությունը: Այս երևում է նաև մի քանի խոսուն անուններից: Դրանցից են, օրինակ. «Ջրփրլաղ», որ նշանակում է տկլոր, մերկ, «Ղարասահաթ», որ նշանակում է սև բախտ ունեցող, դժբախտ, «Թանղրի թանամազ»՝ աստված չճանաչող, անաստված, ինչպես նաև «Քոռօղլի», որ նշանակում է կույրի որդի: «Այս այն Քոռօղլին է, որ բազում խաղ է ասացյալ՝ զոր այժմ աշղներն եղանակեն»[2],— գրում է Ա. Դավրիժեցին: Սրանք տոգորված լինելով ազատասիրական գաղափարներով, ամենուրեք հանդես են բերել անօրինակ խիզախություն և քաջություն: Դավրիժեցին խոստովանում է, որ «Եվ սոքա էին արք անուանիք՝ և յաղթողք՝ և քաջ պատերազմողք՝ և անպարտելի ախոյանք»[3]:

Ադրբեջանական ապստամբների հետ գործել են նաև քուրդ ջալալիները[4]: Հենց ջալալի جالی անունը, որ արաբերեն նշանակում է ապստամբ, կրում են մինչև այժմ գոյություն ունեցող քրդական Բոտկի մեծ ցեղի մեջ մտած մի քանի խմբավորումներ (օրինակ՝ ջալալի-սակյանլի, ջալալի-բանոկի (բանոկի — Հ. Ջ.), գոյանլի-ջալալի)[5]: Ուշադրության արժանի է այն հանգամանքը, որ բանոկի (բանոկի), ինչպես և գոյանալի ու սակյանլի տոհմերը, երբեմն հիշվում են նաև առանց ջալալի ածականի, իսկ երբեմն ընդհակառակը՝ հիշվում են միայն ջալալի անունով: Այսպիսով կասկածից վեր է, որ բոտկցոց այս խմբավորումները եղել են ադրբեջանական ապստամբների հետ: Այդ է պատճառը, որ «ջալալի» անունը որպես ածական անցել է նրանց ու պահպանվել մինչև այժմ:

Ա. Դավրիժեցու «Պատմության» մեջ հիշատակություն կա նաև ադրբեջանական ապստամբների շարժման քուրդ մասնակիցների մասին: «Թվին Ռխ. (1591) Գզիրօղլին ելավ, ջալալի քոչդ ազգավ»[6],— գրում է նա: Այս հիշեցնում է ադրբեջանական էպոսի նշանավոր հերոս Քյոռօղլու մոտիկ ընկերներից մեկին՝ Գզիր-

---

1 Ա. Դավրիժեցի, *Պատմություն, Վաղարշապատ, 1884, էջ 64:*

2 *Նույն տեղում:*

3 *Նույն տեղում, էջ 63.*

4 *J. de Hammer*, Histoire de l'Empure Ottoman, trad. de l'allemand par Dochez, t. II, Paris, 1844, livres XLI—XLIII.

5 *С. Егиазаров*, Краткий этнографический очерк курдов Эриванской губернии, см. „Записки Кавказского отдела имп. Русск. географ. общества", кн. XIII, Тифлис, 1891, стр. 10.

6 Ա. Դավրիժեցի, *Պատմություն, էջ 488:*

օղլի Մոատաֆային, որ հանդես է գալիս որպես ապստամբների մի ջոկատի գլխավոր: Պատմիչը դրում է այնուհետև «...եւ սա ևս ընկեր է Քոռօղլվույն՝ զոր յոլով տեղիս ի մեջ յուր խաղին զսա հիշե»[1]:

Ջալալիների շարժման ժամանակաշրջանում քրդաբնակ մի շարք վայրերում նույնպես ծայր առան ազատագրական մեծ ու փոքր ապստամբություններ, որոնք զուգակցվեցին ադրբեջանական ջալալիների ապստամբությանը: Հայտնի է այս տեսակետից Թյուրքիայի սահմանի մոտ գտնվող իրանական Քուրդստանի, Թերգավերի շրջանում Դըմդըմ կոչված լեռան բարձունքի վրա կառուցված համանուն բերդի նշանավոր ապստամբությունը, որը բռնկվեց 1608 թվականին և տևեց մինչև 1609 թվականի վերջերը: Այդ ազատագրական շարժումն ամբողջովին ուղղված էր թե՛ իրանական և թե՛ թյուրքական զավթիչների դեմ:

Դըմդըմի ապստամբության ժամանակակից և մասնակից, Շահ-Աբբասի պալատական պատմագիր Իսկենդեր Մունշին իր «Թարիխի Ալամար» նշանավոր աշխատության մեջ, այդ մասին շատ արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս: Նա նշում է, որ՝ 300—400 մարդուց բաղկացած ջալալիների մի ջոկատ գնաց միացավ էմիր Խանին (Դըմդըմ բերդի գլխավոր ապստամբին — Հ. Ջ.) և նրան իր հավատարմությունն ու ծառայությունն առաջարկեց[2]:

Դըմդըմ բերդը, որի ապստամբությունը ինչպես նշեցինք, ուղղված էր թե՛ Իրանի և թե՛ Թյուրքիայի բռնակալության դեմ, և որի պաշտպանության համար զոհվեցին բազմաթիվ ազատասեր հերոս ապստամբներ, այդ թվում նաև ադրբեջանական ջալալիներ, իր դարավոր ավերակներով դեռևս մնում է իբրև տիրող բռնակալությունների դեմ մղված ազատագրական պայքարի սիմվոլ:

Դըմդըմի ապստամբությունը, ինչպես նկատեցինք, անմիջապես շաղկապվեց ադրբեջանական ջալալիների ապստամբությանը, իսկ նրանց շուրջն ստեղծված էպոսը՝ («Դըմդըմ»), զուգակցվեց նույն ժամանակում ստեղծվող ադրբեջանական «Քյոռօղլի» էպոսին[3]: Եվ դա բնական էր, որովհետև թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը ունենա-

---

[1] Ա. Դավրիժեցի, Պատմություն, էջ 64:

[2] Տես Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի արևելյան բաժնի ձեռագիրը № 2, նույն հեղինակի «Թարիխի Ալամար» աշխատությունը, էջ 234—248 և 286—288:

[3] «Koroğlu» — toplayanı: Hüseyn Əlizadə, Bakı, 1941.
«Koroğlu» — tərtib edəni: M. H. Təhmasib, Bakı, 1949.

լով ազատագրական բնույթ՝ ուղղված էին այդ ժողովուրդների թշնամի Իրանի ու Թյուրքիայի բռնակալությունների դեմ:

Սրանով պետք է բացատրել ազրբեջանական էպոսի ու նրա հերոսի հարազատությունը քուրդ ազատասեր աշխատավոր ժողովրդի համար:

2

Քրդերի մեջ բոլորը գիտեն Քյոռօղլու անունը և շատերը լսել են նրա շուրջը ստեղծված այս կամ այն ավանդությունը, լեգենդը, հերոսական դրվագը: Քյոռօղլու անունը, որ բառացի նշանակում է վույրի որդի՝ К'орог'ли — Քյոռօղլի, քրդերի մեջ ունի քաջության, անվախության, ազնվության իմաստ: Այդ պատճառով մյուս ժողովուրդների նման, քրդերը ևս Քյոռօղլի մականունով են կոչել այն մարդկանց, որոնք աչքի են ընկել իրենց ուժով, անվախությամբ ու քաջությամբ: Շատ ծնողներ իրենց արու զավակներին կոչում են Քյոռօղլի անունով: Բնորոշ է նաև այն, որ այդ անունը մեծ մասամբ կրում են աշխատավոր մարդկանց զավակները:

Քյոռօղլու անունով կոչվում են մի շարք աշխարհագրական վայրեր, բարձրաբերձ սարեր, անտառներ, երբեմն խոր ու մթին ձորեր, քարանձավներ և այլն[1]: Օրինակ՝ Ч'йае К'орог'ли Քյոռօղլու սար, Гъре К'орог'ли — Քյոռօղլու բարձունք և այլն: Այդ վայրերում հաճախ ապաստան են գտել նաև թյուրքական և իրանական բռնության դեմ ըմբոստացած (ղաչաղ — պարտիզան դարձած) քրդերը: Այդ տեղերը երբեմն ընդունվել են իբրև յուրահատուկ ուխտավայրեր, իբրև քաջերի և զրկված ու հալածված մարդկանց ոգի և ուժ տվող բնակավայրեր:

Ժողովրդի ջերմ սերը ազրբեջանական հերոս Քյոռօղլու նկատմամբ ցայտուն կերպով երևան է գալիս նաև այն ստեղծագործությունների մեջ (երգախառն պոեմներ, լեգենդներ, հեքիաթներ, զրույցներ, առասպելներ), որոնք հորինվել են Քյոռօղլու շուրջը և լայնորեն տարածվել են քրդական միջավայրում:

Քուրդ ժողովուրդը իրեն խորապես հարազատ «Քյոռօղլի» էպոսը փոխ առնելով ազրբեջանական եղբայրական ժողովրդից՝ որոշ չափով տեղայնացրել, հարմարացրել է իր կյանքին: «Քյոռօղլու» քրդական բազմաթիվ պատումներից առայժմ գրառված է միայն 24 պատում: Այս պատումներում պատկերված պայքարն ուղղված է

---

[1] *Гакстгаузен*, Закавказский край, С.-Петербург, 1855, стр. 153.

իրանական շահի և թյուրքական սուլթանի դեմ: Եթե Իրանում տեսնում ենք միայն Քյոռօղլուն և նրա կուրացած հորը, ապա Թյուրքիայում (Ստամբոլ) արդեն հանդիպում ենք մի քանի տասնյակ անանուն ապստամբների, որոնք համախմբված ազատասեր Քյոռօղլու շուրջը՝ պայքարում են բոլոր դույնի բռնակալների դեմ: Այսպիսով, էպոսում որոշակիորեն իրար դեմ են դուրս գալիս սոցիալական հակադիր դիրքերի վրա կանգնած երկու դաստակարգեր, ճնշողներ՝ ի դեմս Շահ-Աբբասի (Հասան խանի), Սուլթան Մուրադի (Բոլի բեկի) ու Ջենան Արաբի և ճնշվողներ՝ ի դեմս Քյոռօղլու և նրա շուրջը համախմբված ապստամբների (Գղիրօղլի, Ալվազ Բալի, Թանդրի Թանմադի և այլն):

Հարստահարիչների դեմ հաջող պայքար մղելու, ինչպես և աշխատավորությանն օգնելու նպատակով, Քյոռօղլին ամրանում է Զարդաղլի Զամլիբելում, որտեղից մշտապես անցնում էին իրանական շահի և թյուրքական սուլթանի հարստատ քարավանները: Բայց նա ամրացած չի մնում այդ բերդում, հետապնդում թողնում է այն և շրջագայում այլ երկրներ՝ տեղի աշխատավորությանն օգնելու համար: Նա նրանց չի մոռանում թյուրքական սուլթանի և այլ հարստահարիչների դեմ մղած կռվի ամենադժվար պահին անգամ: Էպոսի քրդական պատումներն այս առումով մեզ հիշեցնում են հայկական էպոսի հերոս՝ Դավթին, որը կռվի ժամանակ խնայում է բռնի ուժով ռազմի դաշտ ուղարկված աշխատավորներին: Քյոռօղլին իր ընկերներին ասում է՝ «Ո՛վ իդիթներ, զինվորներին չկոտորեք, խեղճ են, ռայաթի տղաներ են, ռանչպար են, զոռով են բերել, միայն Բոլի բեկին բռնեք, բերեք ամրոց, որ նրա հետ վարվեմ այնպես, ինչպես սիրտս է ուզում»:

«Քյոռօղլի»-ի քրդական պատումների մեջ հանդես եկող այս «իդիթները» թագավորներ և հոգևորականներ չեն, այլ ժողովրդի ծոցից ելած ու նրա շահերը պաշտպանող հերոսներ: Դրանցից շատերի անունները ցույց են տալիս ոչ միայն նրանց վիթխարի ուժն ու կարողությունը, այլև նրանց սոցիալական ծագումը: Օրինակ՝ Դամըրչիօղլի նշանակում է դարբնի որդի, Դազիրմանչիօղլի, նշանակում է ջրաղացպանի որդի և այլն:

Շատ կարևոր է նշել և այն, որ էպոսի հերոսները տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչներն են: Ադրբեջանական հերոսների հետ մեկտեղ էպոսում գործում են հայեր, վրացիներ, քրդեր, արաբներ, պարսիկներ, թուրքմեններ, Քյոռօղլու հերոսական կերպարը և «Քյոռօղլի» էպոսն ամբողջությամբ տոգորված է ժողո-

վուրդների բարեկամության վեհ գաղափարով։ Այս տեսակետից նշանակալից է այն ծանրակշիռ փաստը, որ կովկասյան և միջին ասիական մի շարք ժողովուրդներ իրենց իսկապես հարազատ են համարել, «Քյոռօղլի» էպոսը[1]։

Հենց այս երևույթն ինքնին խոսում է ադրբեջանական էպոսի լայն ժողովրդայնության մասին։ «Արևելքի միևնույն քաղաքական բռնակալության ու տիրողների կամայականությունների տակ դալարվող, միևնույն սոցիալական անարդարությունների և տնտեսական անզուսպ շահագործումների ու կեղեքումների ներքո ճնշված ժողովրդական զանգվածները,— գրում է պրոֆ. Խ. Սամվելյանը, անկախ իրենց ազգային պատկանելությունից, միևնույն դասակարգային ատելությամբ ու ներհակությամբ են բորբոքվել և իրենց պաշտպանի իդեալական դեմքը մի հայտարարի են բերել Քյոռ-օղլու հերոսական անձնավորության մեջ։ Ահա այստեղ է խորացած «Քյոռ-օղլի» վիպասանության այն կորիզը, ակունքը, որից աճել է նրա ինտերնացիոնալ բնույթը»[2]։

Քյոռօղլու դրական վերաբերմունքը դեպի աշխատավոր ժողովուրդը անխախտ կապ է ստեղծել նրա և տարբեր ժողովուրդների աշխատավորության միջև։ Էպոսի «Քյոռօղլին ու Ասլան փաշան» քրդական պատումը այդ տեսակետից շատ բնորոշ օրինակներից մեկն է։ Բաղդադի Հասան փաշան բռնել է տալիս Քոսա Քանհանին, Դամրչօղլուն, Այվազ Բալուն և որոշում է մաշկազերծ անելով սպանել։ Քյոռօղլին շտապում է օգնության։ Ճանապարհին հանդիպում է մի լացող ծերունու և հարցնում, թե նա ինչու՞ է լալիս, անծանոթ ծերունին պատասխանում է. «Եթե ես լաց չլինեմ, ախ չանեմ, ապա էլ ո՞վ պիտի անի։ Որդ ես քոռանամ։ Քյոռօղլուն իր երկու քաջերի հետ բռնել են։ Վաղը նրանց պիտի շարաշար սպանեն։ Դե, արի լաց մի լինի, ախ մի քաշիր»։

Քուրդ բանասացները Քյոռօղլու և ժողովրդի միջև եղած սերտ կապի և համբավի մասին ստեղծել են մի շարք զրույցներ ու ավանդություններ։ Իբրև օրինակ կարելի է հիշել «Քյոռօղլին և Հովիվը» վերնագրով քրդական ինքնատիպ և շատ տարածված զրույցը[3]։

---

[1] *Л. И. Климович*, Хрестоматия по литературе народов СССР, Москва, 1947. Антология туркменской поэзии, Москва, 1949.

[2] *Քյոռօղլի, Արմֆանի հրատարակություն, հավաքեց և գրի առավ Գ. Թարվերդյան, Երևան, 1941, էջ 20—21 (Խ. Սամվելյանի առաջաբանը)։*

[3] *Հ. Ջնդի, Քրդական ժողովրդական հեքիաթներ, Երևան, 1952, էջ 17։*

Քյոռօղլին իր մեջ խտացրել է ժողովրդի բնավորության լավագույն գծերը։ Նա վճռական է իր որոշումների մեջ։ Նրա խոսքը թշնամիների նկատմամբ իր թրի նման հատու, խոցող ու սպանիչ է։ Անգամ շղթայակապ վիճակում նա մնում է վեհ, աննկուն և նենդ սուլթանին վախ է պատճառում։ Թյուրքական սուլթանին դիմելիս Քյոռօղլին ասում է.

«Ես չեմ վախենում նենդ մարդուց.
Աղվեսն ասում է՝ առյուծին կփախցնեմ բնից,
Բայց իզուր։
Ես չեմ վախենում ոչ մի սուր մարդուց»։

Քյոռօղլին վեհ է, ինքնավստահ, ճշմարտախոս, իսկ նրա հակառակորդներ սուլթանն ու շահը ապիկար են, ուխտադրուժ, ստախոս ու դավաճան։ Իբրև օրինակ հիշենք Բոլի բեկի դավաճանությունը։

Բոլի (Պոլի) բեկը, որ Քյոռօղլու հետ արնեղբայր էր դարձել дэстэбра, побратимство), հետապայում դրժում է իր տված երդումը և դավաճանում նրան։ Նենգաբար բռնված Քյոռօղլին դիմելով Բոլի բեկին ասում է. «Մի՞թե սրա համար երդվեցինք, որ ինձ էսպես դավաճանաբար կապկպես»։ «Մեր երդումը, մեր ուխտերությունը,— պատասխանում է Բոլի բեկը,—Զարդաղլի Չամլիբելում մնաց, իսկ էստեղ էդպիսի բաներ չեն անցնում»։

«Քյոռօղլի» էպոսի և դրա քրդական պատումների մեջ իբրև կարևոր գործող անձինք հանդես են գալիս նաև կանայք։ Դրանք երևան են բերում ազատասիրության բուռն ձգտում, ինքնուրույնություն, տոկուն կամք, առողջ միտք։ Նրանք խիզախության և հերոսության են մղում իրենց ամուսիններին և ընկեր ասպետներին։ Հաճախ իրենք ևս մասնակցում են կռիվներին, պաշտպանում Զարդաղլի Չամլիբելը թշնամիներից։ Նրանք իբրև ազատասեր հերոսուհիներ հակադրվում են տիրող բռնակալական կարգերին։

Քյոռօղլին չէր ազատվի անխուսափելի մահից, եթե նրան չօգներ Թյուրքական սուլթանի դեղեցկուհի և խելացի դուստր Դոնա կամ Դունյա խանումը։ Այդ խիզախ աղջիկը խնամում է դերված Քյոռօղլուն, փրկում է նրա կյանքը և ապա ինքն էլ նրա հերոսներից մեկի հետ (Այվազ Բալու) փախչում է ազատագրված Զարդաղլի Չամլիբելը։ Այդպես են Քյոռօղլու քաջերի հետ փախչող բոլոր աղջիկները՝ Մահբուբ խանումը, Թելլի խանումը, Ռուպի խանումը, և Հուրի խանումը։ Սրանք բռնի ամուսնության և կրոնով սրբագործված սովորությունների ամենատխերիմ թշնամիներն են։

Էպոսի նշանավոր կանանցից մեկն է Քյոռօղլու կինը՝ Ջավարլի փաշայի զեղեցիկ ու խելացի դուստր Նիգար խանումը: Սա նույնպես դեմ է գնում ընդունված ամուսնական օրենքին և հակառակ հոր ցանկության փախչում է Քյոռօղլու հետ: Նիգարը զերադասում է փախչել «իր աչքով տեսած և իր սրտով սիրած քաջ տղամարդու հետ, քան, թեկուզ և շքեղության մեջ, մնալ ճնշված ու արհամարհված»: Նա Քյոռօղլու ամենամոտիկ բարեկամն է, խորհրդատուն, զինակիցը: Քյոռօղլու բացակայության ժամանակ Ջարդաղլի Ջամլիբելում նա է զեկավարում հարձակվող Բշնամու դեմ կռվող մարտիկներին:

Եթե Քյոռօղլին իր քաջերի ու նրանց կանանց համար ընկեր կամ եղբայր է, ապա Նիգար խանումը՝ քույր է կամ մայր: Քյոռօղլուց հետո էպոսում նա երկրորդ սիրված անձն է: Պատահական չէ, որ շատ ընտանիքներում ի պատիվ նրան՝ աղջիկներին հաճախ կոչում են Նիգար անունով:

3

Ադրբեջանական ժողովրդի դիցաբանական պատկերացումները «Քյոռօղլի» էպոսի պատումների միջոցով հարազատ հող են գտել քուրդ ժողովրդի մեջ:

Ինչպես ուրիշ ժողովուրդների էպոսների, նույնպես և «Քյոռօղլի» էպոսի ու նրա քրդական պատումների առասպելաբանության մեջ մեծ տեղ է տրված հրաշագործ ջրին: Այս բացատրվում է այն վճռական դերով, որ խաղացել է ջուրը թե՛ ադրբեջանական գյուղացիության և թե՛ քուրդ լեռնականների համար:

Ջրին նվիրված են այդ ժողովուրդների երգիչների և բանասացների կողմից հորինված բազմաթիվ ստեղծագործություններ: Դրանց մեջ գովերգվում են՝ աбnhaйat — անմահական աղբյուրները, հորդառատ գետերը և գարնանային կենարար անձրևը: Ջրի հետ են կապվում նաև այդ ժողովուրդների առասպելական անմահ հերոսները: Այդպիսիներից մեկն է ահա ադրբեջանական ժողովրդի հերոս Քյոռօղլին: Ջուրը ոչ միայն անմահացնում, այլև հզոր ուժ է տալիս նրան ու նրա հետ գործող կենդանիներին: Քյոռօղլին և իր Ղռաթ ձին խմում են Բինգյոլի անմահական ջրից և դառնում են հզոր ու անպարտելի:

Քուրդ լեռնաբնակ ժողովուրդը կարևոր տեղ է տվել հատկապես անձրևի կենսաբեր ջրին: Այդ պատճառով Քյոռօղլու գերմարդկային ուժի խնդիրը կապել է նաև անձրևի ջրի հետ: Ըստ առասպե-

յաբանության Քյոռօղլին այս ջրից է ձեռք բերում նաև իր քաջությունն ու խիզախությունը, իր խելքն ու գիտությունը։

«Ասում են՝ երբ Քորօղլին մի օր ձիեր էր արածացնում, հոդ անձրև է գալիս, հեղեղ է բարձրանում։ Էդ ժամանակ ջրի փրփուրի երկու կաթիլ ընկնում են հեղեղի երես, խոսքի բռնվելով գալիս են ներքև։ Մեկը դրանցից ասում է մյուսին.

— Ով որ ինձ խմի, քաջ կդառնա, ոչ մի մարդ նրա չափ ուժ չի ունենա։

Մյուսն էլ ասում է թե՝

— Ով որ ինձ խմի, կարող է ուզած տեղը կերպարանափոխվել, խելոք ու ճարպիկ դառնալ։

Քյոռօղլին տեսնում է փրփուրի էդ կաթիլները և լսում նրանց միջև եղած խոսակցությունը։ Մտնում է ջրի մեջ. աջ ձեռքով քաջություն խոստացող կաթիլն է բռնում, ձախով՝ մյուսը։

Ասում են թե՝ էդ օրվանից էլ Քյոռօղլին դառնում է քաջ, խելոք ու ճարպիկ»։

Ըստ այլ պատումի՝ Քյոռօղլին խմում է երեք պղպջակ։ Երրորդ պղպջակը նրան տալիս է հզոր, որոտաբեր ձայն, որով նա ահ ու սարսափ է ազդում իր թշնամիների վրա։ Ադրբեջանական ժողովրդական հերոսն իր այդ որոտացող ձայնով մեզ հիշեցնում է քրդական առասպելաբանության մեջ հայոնի որոտ ու կայծակ արձակող ահեղազդեցող Մամա Ռաշանին և հայկական էպոսի Զենով Հովանին։

Էպոսի հերոսների կյանքում նշանակալից դեր է կատարում ծովը, որը և՛ ուժի աղբյուր է, և՛ ծնող մայր։ Ծովից են ծնվում հատկապես հերոսի հրաշք ձիերը՝ Ղռաթն ու Տոռաթը։

Առասպելական այս մոտիվը տեղ է գտել նաև քրդական պատումներից մեկում, այն տարբերությամբ միայն, որ այստեղ ծովին փոխարինում է լիճը։ Եվ դա միանգամայն բնական է, որովհետև քուրդ լեռնականի համար ծովի դեր են կատարել տարբեր մեծությամբ և տարբեր բարձունքների վրա գտնվող կենսական նշանակություն ունեցող լճերը։

«Քյոռօղլու» քրդական պատումներում Ղռաթն ու Տոռաթը ծնվում են լճից։ Սրանք սրընթաց են, ինչպես կայծակ, թեթև են, ինչպես քամին և իմաստուն են, ինչպես մարդը։ Սրանք հիշեցնում են Սասունցի Դավթի քոռկիկ Ջալալին, որը պատերազմի ժամանակ իր տիրոջ հետ համահավասար կռվում է թշնամու դեմ։ Ինչպես Սասունցի Դավթին չի կարելի պատկերացնել առանց Քոռկիկ Ջալալիի, այնպես էլ Քյոռօղլուն՝ առանց Ղռաթի։ Ղռաթն ըստ քրդական ավան-

դության, այն նշանավոր ձիերից է, որոնք իրենց հեծյալներով դեպ-
ևս շրջում են ցամաքի ու ջրի վրա: Այդպիսիներից են «Մամե և Զի-
նե»-ի խոսող, խելացի Բոր ձին, «Կաո ու Քուլուկ» պոեմի Բեջանը,
«Ռոստամե Զալի»՝ Ռավշե Բալաքը և ուրիշները: Ամպրոպային ծա-
գում ունի Քյոռօղլու թուրը, ինչպես Սասունցի Դավթի Թուր կայծա-
կին: Առանց այդ ամենահաղթ թրի անհնար է պատկերացնել Քյոռ-
օղլու ուժն ու հռչակը: Նա այդ թրով դառնում է անխոցելի, հիշեց-
նելով քրդական հեքիաթների մեջ գործող ամենահաղթ Ջանփոլատին
(պողպատե մարմին ունեցող):

Ըստ քրդական առասպելաբանության, անձնավորված է ոչ միայն ձին, քուրդ լեռնականի հավատարիմ ընկերը, այլև ձիասարքն ու հերոսի զենքերը: Այդ բանը տեսնում ենք «Քյոռօղլու» էպոսի քրդական պատումներում: Մի տեղ Բոլի բեկը դիմելով Քյոռօղլուն՝ ասում է.

Бәхтә тә, hәспе тә,
Зине тә, шуре тә дамә:
(Քո, ձիուդ, ձիուդ թամբի,
Թրիդ բախտն եմ ընկել).

նշանակում է՝ քեզ, քո ձիուն, ձիուդ թամբին, թրիդ եմ դիմում, որ
խնայես ինձ:

Անձնավորված է նաև Քյոռօղլու ձեռքի սազը: Ինչպես ձին ու
սուրը, նմանապես և նրա սազը չի ընդունում անարդարություն:
Նման դեպքերում նրա սազն ու տամբուրը ձայն են տալիս, իսկ թու-
րը դուրս է գալիս պատյանից և նորից մտնում պատյանը:

«Քյոռօղլու» թե՛ ազրբեջանական և թե՛ քրդական պատումնե-
րում անձնավորված ձիասարքը, զենքն ու սազը Ղռաթի նման օգ-
նում են հերոսին, նրա նպատակների իրագործման ժամանակ: Սա-
զը, որ արտաքինից թվում է, թե կռվի հետ ոչ մի առնչություն չունի,
Քյոռօղլու ձեռքում դառնում է թշնամիներին խոցող գործիք, հատու
զենք: Գուսան դարձած Քյոռօղլին դիմելով իր վրա կռիվ եկած Բոլի
բեկին՝ սազի վրա նվագելով ասում է.

Ձեռքիդ մեջ փող կդնեմ,
Աչքիդ մեջ շուղ կդնեմ,
Ձեր կանանց այրի կթողնեմ,
Բոլի, ես քեզ ցույց կտամ:

Սպի նվագի հետ միասին՝ Քյոռօղլին Թշնամուն նվաճում է նաև խոսքով, խոսքի հմայության և թովչության ուժով։ Քյոռօղլին խոսքի միջոցով երբեմն կերպարանափոխվում է և դառնում է աշուղ, դերվիշ, որոնք և հնարավորություն են տալիս նրան հաղթանակով դուրս գալ Թշնամու դեմ մղվող կռվից։

«Չեմ տարակուսում,— ասում է Մ. Գորկին,— որ հին հեքիաթները, առասպելներն ու ավանդությունները ձեզ հայտնի են, սակայն շատ կուզեի, որ նրանց հիմնական իմաստն ավելի խորն ըմբռնվեր։ Այդ իմաստը հանդում է հին աշխատող մարդկանց ձգտմանը՝ թեթևացնել իրենց աշխատանքը, բարձրացնել նրա արդյունավորությունը, դիմվել չորքոտանի և երկոտանի Թշնամիների դեմ, ինչպես և խոսքի ուժով «հմայության» ու «թովչության» պրիոմներով ազդել բնության տարերային, մարդկանց Թշնամի երևույթների վրա»[1]։

«Քյոռօղլի» էպոսի մեջ, ինչպես և դրա քրդական պատումներում կարևոր տեղ են գրավում նաև կանխատուշակ երազները։ Այստեղ էլ, ինչպես այդ կարելի է տեսնել ուրիշ ժողովուրդների էպիկական ստեղծագործությունների (ռուսական՝ «Ասք Իգորի գնդի մասին», հայկականի՝ «Սասունցի Դավիթ», գերմանական՝ «Երգ Նիբելունգների մասին», քրդական՝ «Մամե ու Զինե») մեջ, երազները մեծ դեր են կատարում հերոսների կյանքում։ Իբրև օրինակ հիշենք անձրևի պղպջակների զորության մասին Քյոռօղլու տեսած երազը, Քյոռօղլու բանտարկության մասին, Իսա Բալիի երազը և այլն։

Ինչպես քրդական մյուս բանավոր ստեղծագործություններում, այստեղ ևս երազները կրկնվում են։ Կրկնվող երազների միջոցով պարզվում է դժբախտության մեջ ընկած հերոսի վիճակը և նույնիսկ գտնվելու վայրը։

«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումները աչքի են ընկնում նաև իրենց արվեստով։ Դրանց սյուժեն ադրբեջանական պատումների նման կուռ է ու ամբողջական։ Սյուժեի մանրամասնությունների միջոցով բացահայտվում է էպոսի գաղափարական առաջավոր բովանդակությունը։ Էպոսի սյուժեի հիման վրա է գրվել ադրբեջանական «Քյոռօղլի» հայտնի օպերան, որի բեմադրության առթիվ ընկեր Ստալինը ասել է, ինչպես հաղորդում է կոմպոզիտոր Ու. Հաջիբեկովը, հետևյալը. «Օպերայի արժանիքներն այն են, որ նա գրված

---

[1] Մ. Գորկի, Գրական, հրապարակախոսական հոդվածներ, Երևան, 1949, էջ 276։

է ժողովրդական ստեղծագործության հիման վրա, նրա այժմեն կառուցված է ժողովրդական էպոսի վրա»[1]:

Էպոսը աչքի է ընկնում ուժեղ և կենդանի պատկերներով, որոնք երկար ժամանակ մնում են ունկնդրի հիշողության մեջ: Դրանցից էն. «Տնավեր Քյոռօղին,— ասվում է մի պատումում.— կարծես ձիու հետ մեկ մարդ, մեկ հոգի է դարձել: Ջին էլ էնպիսի ձի է, որ ամպեր է իրարից բաժանում, գեղեցիկ աղավնու պես՝ աչքը թռչելուն է, որ սարերն ու ձորերը ոտքի տակ տա»: Կամ՝ «Աղջկա սիրտը սիրով էնքան էր վառված, որ եթե Համբերդի ջուրը, Ալադյազի ձյունն իրար հետ խառնեիր ու միջով անց կացնեիր, էլի չէր հովացնի»:

«Քյոռօղլի» էպոսի մեջ, որպես գեղարվեստական արտահայտության միջոցներ, կարևոր տեղ են գրավում բնութագրող էպիտետները: Դրանք դրվելով հերոսի անվան վրա բացահայտում են նրա սոցիալական դոյավիճակը, վարքագիծը, գործելակերպը: Քյոռօղլի էպիտետը, որ արդեն դառել է անձնանուն, դրա լավագույն ապացույցներից մեկն է: Եվ իրոք, Քյոռօղլի նշանակում է ոչ միայն կույրի տղա, այլև քաջ, անվախ, հզոր:

Ժողովուրդը էպիտետների միջոցով դրսևորել է իր իդեական-էմոցիոնալ վերաբերմունքը: Եթե դրական հերոսներին տվել է նրանց նկատմամբ հարգանք, սեր արտահայտող էպիտետներ, ապա բացասական հերոսներին, ընդհակառակը, տեղություն և ժխտական վերաբերմունք արտահայտող էպիտետներ: Դրանցից են քաշալ (ճաղատ) էպիտետը, որ տվել է տղթյանի կողմնակիցներից մեկին՝ Համզոյին, վախկոտ (Бьздо), որ տվել է Բոլի բեկի զինվորներից մեկին և այլն:

Էպոսի պատումների մեջ տեղ են գտել մի շարք քրդական խորհրդաստ և պատկերավոր առածներ ու ասացվածքներ: Դրանցից են՝ əз к'ətьмə т'ор'а тə (ես ընկել եմ քո թողը), որ նշանակում է՝ քեզ եմ հանձնվել, ցանկանում ես սպանի, ցանկանում ես բաց թող: Xwə мьн нане xwə rôha нəхарйə (հացս խոմ ականջով չեմ կերել), որ նշանակում է՝ հասկանում եմ քո ասածը: Шəрма xwe да та'ве (իր ամոթանքը տվեց արևին), որ նշանակում է՝ իր սիրտը բացեց, թերությունները հայտնի դարձրեց: Мала мə,гор'а мə (մեր տուն՝ մեր դերեզման), որ նշանակում է՝ ինչ որ տանը խոսվում է, տան մեջ էլ պիտի մնա:

---

[1] „Сталин. К шестидесятилетию со дня рождения". Госиздат, Москва, 1939, стр. 243.

337—2

23.983
Հ 21914

«Քյոռօղլու» մեջ հաճախ հանդիպում ենք նաև ադրբեջանական առածների ու ասացվածների: Այսպես, օրինակ՝

Нə гидəр, баг'дан гидəр,
Баг'ванчидан нə гидəр:
(Ինչ որ գնում է, այգուցն է գնում,
Այգեպանից ինչ է գնում):

Մի այլ ասացվածքում արտահայտված է Քյոռօղլու և նրա Ղոաթ ձիու անբաժանելիության գաղափարը.

Биндьм Qьр'ат,
Алдьм мурад:
(Ղոաթին հեծա,
Մուրազս առա):

Էպոսում տեղ են գտել մեծ քանակությամբ փոխաբերական պատկերներ. „Нигаре гот: Гоште пəзе нер мьн н'əрам,“ (Նիգարն ասաց. Արու ոչխարի միսն ինձ հարամ լինի), որ նշանակում է՝ այսուհետև տղամարդու հետ չեմ ամուսնանա, չեմ կենակցի: Զորքի շատությունը նրա բարձրացրած փոշով են դատում. „Уришан пьш хwəва ньһер'и, т'оз у думан öса ньлдьк'ьшə, руе ə'зман гьртийə“ (Ուրիշանը ետ նայեց, տեսավ որ փոշու փոթորիկն էնպես է բարձրացել, որ երկնքի երեսն է բռնել):

Քյոռօղլին և իր ընկերները երբեմն իրար հետ փոխաբերություններով են խոսում: Օրինակ, երբ Զարդաղլի Ջամլիբելի մոտ չի երևում Թշնամու զորքը՝ ասվում է, որ «երկինքը պարզ է», իսկ երբ երևում է. ասվում է. «օրն ամպամած է»: Կռվի վախճանը որոշվում է «մոր լացի» փոխաբերությամբ: «Քյոռօղլին ասաց,— Թանղրի Թանմազ, էդ ամպամած լինելն ի՞նչ է նշանակում, յարաբ ո՞ւմ մերը լաց կլինի: Ասաց,— «նրանց մերը լաց կլինի»: Դա նշանակում է, որ Թշնամին կհաղթվի:

«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումների մեջ զգալի տեղ են գրավում պատկերավոր համեմատությունները, համադրությունները ու հակադրությունները: Հիշենք դրանցից մի քանիսը: «Քյոռօղլին ասում է,— Ով ընկերներ, գայլերի ոհմակի նման, ձորերի արջերի նման, անտառի քաղցած առյուծների նման հարձակվեք Բոլի բեկի զորքի վրա»: Կամ՝ «ինչպես գայլն ընկնի մի հոտ ոչխարի մեջ» և այլն:

Արտահայտչական պատկերավոր միջոցներից մեկն է հիպերբոլան։ Քյոռօղլու դեմ դուրս եկած զորքի մասին, օրինակ, ասվում է՝ «Վրաններն այնքան շատ էին, երկնքի աստղերին թիվ կար, սարերի խոտ ու ծաղիկներին թիվ կար, դրանց թիվ չկար»։ Կամ՝ «Քյոռօղլին նայեց, տեսավ, որ չորս ձիավոր են գալիս՝ նման երկնքի կրակին ու բոցին»։

Հիպերբոլիկ ձևով է տրված Քյոռօղլու հավատարիմ ձիու՝ Ղռաթի պինը։ Այն հարցին, թե՝ Ղռաթն ի՞նչ արժի, Քյոռօղլին ասում է.

Ղռաթի պինը ես ձեզ հիմա կասեմ.
Ութսուն հազար դանձարանով չեմ տա,
Ութսուն հազար ձիով, ութսուն հազար երկրի փողով չեմ տա,
Ութսուն հազար գութանով, ութսուն հազար արորով չեմ տա։
Ութսուն հազար եղներով չեմ տա,
Ութսուն հազար հարսի չեմ տա,
Ութսուն հազար աղջկա չեմ տա...

«Քյոռօղլի» էպոսի բոլոր պատումների գեղարվեստական արժանիքներից մեկն էլ՝ նրանում դրսևորված ժողովրդական հումորն ու երգիծանքն է։ Նրա մեջ տեղ գտած սրամտություններն ու սրախոսությունները՝ թշնամիների նկատմամբ խիստ ու խայթող երգիծանքը, իսկ բարեկամների նկատմամբ մեղմ հումորը՝ առանձնակի կենդանություն և աշխուժություն է հաղորդում էպոսին։ Օրինակ, Քյոռօղլին գնում է Բաղդադ՝ մահվան դատապարտված Քոսա Քանհանին, Սյվազ Բալուն և Դամրչօղլուն ազատելու։ Կերպարանափոխված մտնում է քաղաք, նախապես պայմանավորվելով իր զորքի հետ, որ «երբ ձեռք տամ բեխերիս, հարձակվեք թշնամու վրա»։ Բայց փլավ ուտելիս՝ նրա բեխերի վրա բրնձի հատիկներ են մնում։ Այդ պատճառով նա ընկնում է անելանելի դրության մեջ, որովհետև երբ ձեռք տար բեխերին, մաքրեր՝ զորքը կհարձակվեր, երբ չտար՝ կմնար ծիծաղելի վիճակում։ Եվ ահա դառնալով, որ հարձակումը անժամանակ է, զերադասում է բեխերը չմրբել և այդպիսով տեղիք է տալիս աշխույժ և առողջ ծիծաղի։ Մի այլ օրինակ՝ Քյոռօղլանը չկարողանալով Ղռաթին տանել, Տոռաթին է փախցնում։ Քյոռօղլին հեծնում է Ղռաթին և հետապնդում է Քյոռօղլանին։ Վերջինս նկատելով իրեն հասնող Քյոռօղլուն, մի ջրաղացի մոտ ձիուց իջնում է, մտնում ներս, ջրաղացպանի շորերը հագնում և դուրս է գալիս։ Այնտեղ հասնող Քյոռօղլին Ղռաթի սանձը տալիս է նրա ձեռքը և ներս մտնում։ Մինչ նա կփնտրեր փախստականին, ջրաղացպանի

ղորեր հագած Քորօղլանը հեծնում է Ղռաթին և հեռանում է։ Խաբված Քորօղլին ընկնում է անհարմար դրության մեջ։ Նա ամոթահար վերադառնում է քաղաք։ «Բնակիչները,— ասվում է էպոսում,— ծաղրեցին Քորօղլուն, ասելով՝ դու Ղռաթին փոխանակեցիր Տոռաթի հետ։ Քանի՞ թուման վրա տվիր։ Բազարդ շնորհավոր լինի»։

Քուրդ ժողովրդի մեջ հարդված և սիրված են եղբայրական աղրբեջանական ժողովրդի երգն ու երաժշտությունը։ Երգիչները սիրով ընդօրինակել են աղրբեջանական ժողովրդական և մասնավորապես գուսանական երգերը, իրենք ևս երբեմն մասնակից դառնալով նման ստեղծագործությունների հորինմանը[1]։ Դրանով պետք է բացատրել նաև աղրբեջանական էպոսի երգվող հատվածների հարազատությունը քուրդ ժողովրդի համար։ Քուրդ բանաստացները «Քյոռօղլու» արձակ հատվածները պատմում են երդերեն, իսկ չափածոն երգում են աղրբեջաներեն։ Օրինակ՝

Уста, мәнә бир тылынч сеч,
Нә узун, нә гыса,
Орта, бах, белә,
Вахтында, вахтында
Гәре ахрәб дилзәһәр олар,
Хорасан поладының
Яхшысыны сеч.
(Վարպետ, ինձ համար մի թուր կռիր,
Ոչ երկար լինի, ոչ էլ կարճ,
Թող միջակ լինի,
Տեղն եկած ժամանակ՝
Սև կարիճի լեզվի պես կտրուկ լինի.
Խորասանի պողպատից
Ամենալավը ընտրիր) և այլն։

«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումների լեզուն քուրդ ժողովրդի լեզուն է, պարզ և հասկանալի ամեն մի քրդերեն դիտցողի համար։ Այդ պատումների զգալի մասը պատմել է քուրդ հայտնի գուսան և վարպետ բանաստաց Ահմե Զոլոն։ Նրա լեզուն ճոխ է և

---

[1] *Քուրդ հայտնի գուսաններըը, որպիսիք են Ահմե Զոլոն և Նաղուքը, բացի աղրբեջանական մի շարք երգեր ընդօրինակելուց, հորինել են նաև աղրբեջաներեն լեզվով (տես Հ. Ջնդիի «Քրդական սովետական ժողովրդական բանահյուսությունը» հոդվածը, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ-ի «Տեղեկագիրը» 1951, № 10, էջ 123)։*

պատկերավոր, նա մեծ ոգևորությամբ է վերաբերվում իր արտահայտած յուրաքանչյուր բառին։ «Ես շատ եմ գույնզգույն անուշաբույր ծաղիկներով պարպարված սարերում մեն եկել, շատ եմ լսել վազող քչքչան ջրերի ձայնը և պարզ երկնքում ճախրող թռչունների անուշ երգերը։ Տեսել եմ գեղեցիկ ժայռերն ու կանաչազարդ ձորերը և այդ բոլորից հետո միշտ մտածել եմ, թե ինչպես իմ խոսքն էլ կենդանացնեմ, որ լսելի լինի այն, ինչ որ լսել եմ, որ տեսանելի լինի այն, ինչ որ տեսել եմ»,— ասում է նա։

* * *

«Քյոռօղլու» պատումները դարեր շարունակ քուրդ ժողովրդի հետ շարունակել են իրենց գոյությունը և անդադար վերանորոգվել՝ միշտ մնալով թարմ, գեղեցիկ ու գրավիչ։

«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումները կազմում են քրդական էպիկական սիրված ստեղծագործությունների անբաժանելի մասը։

Քուրդ ժողովուրդը սիրելով ազգրեջանական ժողովրդի հերոս՝ Քյոռօղլուն, նույնպես չի պատկերել նրա մահը, այլ աներևույթ է դարձրել, որպեսզի նա այդ վիճակով էլ օգնի հարատահարված ժողովրդին։

Քյոռօղլին, սակայն միշտ չի մնալու աներևույթ վիճակում։ Ըստ էպոսի՝ նա կրկին վերադառնալու է ժողովրդի մեջ և տանելու է նրան սուլթանների ու շահերի դեմ։ Այս հանգամանքը վկայում է ժողովրդի պայծառ օպտիմիզմի և վերջնական հաղթանակի նկատմամբ նրա տնեցած անխորտակ հավատի մասին։

Այս է ազգրեջանական հանճարեղ էպոսի և դրա քրդական պատումների գաղափարական առաջավոր բովանդակությունը։

Введение

Дружба азербайджанского и курдского народов, их экономические, политические и культурные связи имеют вековую давность. Она нашла свое выражение в художественных памятниках устного и письменного творчества этих народов[1]. В этом аспекте имеются весьма ценные исторические письменные сведения, которые могут сделаться предметом специального исследования. К ним относится восстание азербайджанских крестьян против арабской феодальной деспотии в 80—90-х гг. VIII столетия. За этим народным движением в начале IX века последовало новое, еще более грозное восстание, известное в истории под именем восстания хурамитов, длившееся более 30 лет. Направленное против местных угнетателей и арабских феодалов-захватчиков, это длительное и бурное восстание вспыхнуло на территории современного Карадага и в Талышских горах. В дальнейшем в этом восстании, возглавляемом народным героем Бабеком, приняли деятельное участие угнетенные и свободолюбивые курдские массы[2].

Борьба азербайджанского и курдского народов против иранской деспотии усиливается за годы правления династии Шеддадидов[3].

Находясь почти в однородных экономических и политических условиях, многие племена и роды этих двух народов в целях самообороны неоднократно объединялись. В истории

---

[1] **Низами Кәнчәви,** Едди көзәл, Баки. 1941. Ահմեդ խոյալպեի,— *Գյուլշող բախտը, Երևան, 1936:* **Сүлейман Рәһимов,** Шамо, Баки, 1940. **Мәммәд Сәид Ордубади,** Гылынч вә гәләм, Баки, 1948. **Мирзә Ибраһимов,** Кәләчәк күн, Баки, 1951.

[2] Очерки по истории Азербайджана, см. Известия Ак. наук АзССР, № 1, 1946, Баку, стр. 50—51.

[3] *И. Орбели,* Памятники эпохи Руставели, введение, Ленинград, 1938, стр. 5.

пользовалась известностью сколоченная в окрестностях Барды в XVI веке группировка сил различных племен азербайджанского и курдского народов, прозванная «Игирми дорт» («Двадцать четыре») и имевшая 30 тысяч хорошо вооруженных бойцов[1]. К таким группировкам сил относится также известная группировка «Отуз ики» («Тридцать два»), организованная в XVI веке на территории Карабаха и Барды, в которой принимали деятельное участие 32 различных племени азербайджанского и курдского народов[2].

В конце XVI и в начале XVII вв. экономическое и политическое положение азербайджанцев, армян, грузин и курдов сильно ухудшилось в Турции и Иране. Историки-современники Шереф-эд-дин Битлиси, Искендер Мунши и Аракел Даврижеци, по национальному происхождению отличаясь друг от друга, однородно описывают крайнюю нищету крестьян, тяжелую и безутешную жизнь, обреченную на голодную смерть. Они повествуют как о народных бунтах локального значения, так и о грозных восстаниях более широкого масштаба, в том числе о крупном азербайджанском крестьянском восстании так называемых джалали. Это восстание было направлено как против иранской и турецкой деспотии, так и против местных феодалов. Одним из вождей восстания был известный Кёр-оглы, о героических подвигах которого народ сложил целый цикл песен под общим названием «Кёр-оглы»[3]. Историк-современник Аракел Даврижеци, упоминая о 23 главарях восстания, говорит: «Все они принадлежали к племени джалали, не подчинявшемуся царю»[4]. Восстало против царя именно крестьянство. Это явствует хотя бы из некоторых меткких имен, напр., «Чыплаг», что означает—«голыш» («оборванец»), «Карасаат»—«человек, у которого судьба черная, нерадостная», «Тангри танмаз»—«безбожник», «непризнающий бога»,

---

[1] *Scheref*, prince de Bidlis.--Scheref-nameh ou histoire des Kourdes, t. I, Petersbourg, 1860, стр. 323 (на перс. яз.).

[2] *И. П. Петрушевский*, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв., Ленинград, 1949, стр. 136.

[3] БСЭ, второе издание, т. I, 1949, стр. 443—444.

[4] *Аракел Даврижеци*, История, Вагаршапат, 1884, стр. 64 (на древнеарм. яз.).

равным образом «Кёр-оглы»—«сын слепца». «Это и есть тот Кёр-оглы, о котором сложена масса песен и которые ныне распевают ашуги»,—пишет он[1]. Воодушевленные свободолюбивыми идеями они всюду совершали беспримерные подвиги храбрости и смелости. «Они мужи именитые, храбрые бойцы, победители и непобедимые соперники»[2],—как показывает армянский замечательный историк.

Бок о бок с азербайджанскими повстанцами сражались и курды-джалали[3]. Само название джалали (جالالى), что по арабски означает «восстающий, раздражительный, вспыльчивый», по сей день носят несколько этнических группировок, входящих в большое племенное объединение Бруки, напр., джалали-сакянли, джалали-бануки (баноки—А. Дж.), гёянли-джалали[4].

Достойно внимания то, что роды бануки (баноки), гёянли и сакянли иногда упоминаются без прилагательного джалали, иногда же упоминаются лишь под названием джалали. Итак, нет сомнения, что эти брукские групповые объединения являлись соратниками азербайджанских повстанцев. Именно поэтому эпитет «джалали», как прилагательное, был перенесен на них, и он сохранился по сей день.

В «Истории» Аракела Даврижеци имеется упоминание и о курдских участниках азербайджанского повстанческого движения.

«В 1591 г. выступил Гзир-оглы, из племени курд-джалали»[5],—пишет он. Невольно вспоминается один из соратников Кёр-оглы, видный герой эпоса, Гзир-оглы Мустафа, выступавший как командир-главарь отряда повстанцев. Историк далее прибавляет: «И он был товарищем Кёр-оглы, который неоднократно вспоминает его в своих «песнях»[6].

---

[1] *Аракел Даврижеци*, История, Вагаршапат, 1884, стр, 64 (на древнеарм. яз.).

[2] Там же, стр. 63.

[3] *J. de Hammer*, Histoire de l'Empire Ottomans, trad. de l'Allemand par Docher, t. II, Paris, 1844. livres XLI—XLIII.

[4] *С. Егиазаров*, Краткий этнографический очерк курдов Эриванской губернии, см. „Записки Кавказ. отдела имп. Русск. географ. общества, кн. XIII, Тифлис, 1891, стр. 10.

[5] Там же, стр. 488.

[6] *А. Даврижеци*, История, стр. 64.

В это самое время вместе с движением курдов-джалали в некоторых курдских районах вспыхнули мелкие и более крупные восстания, которые совпали с повстанческим движением азербайджанских джалали. Известно крупное восстание в крепости Дымдыме, воздвигнутой на вершине неприступной одноименной горы Тергавера в иранском Курдистане, на границе Турции. Оно вспыхнуло в 1608 году и длилось до конца 1609 года. Это освободительное движение целиком было направлено как против иранских, так и против турецких захватчиков.

Современник и участник дымдымовского восстания дворцовый историк Шах-Аббаса, Искендер Мунши в своем известном труде «Тарихи Аламар» дает весьма ценные сведения об этом народном движении. Он рассказывает как отряд джалали в 300—400 чел. соединился с Эмир-ханом (вождем восстания в Дымдыме—А. Дж.) и поклялся в верности, предложив ему свою боевую помощь[1].

Крепость Дымдым, восстание которой, как отметили мы, было направлено против деспотии Ирана и Турции и в деле обороны которой пало множество свободолюбивых героев—повстанцев, в т. ч. и азербайджанских джалали, и по сей день своими вековыми развалинами, крепостными стенами и полуразрушенными башнями продолжает оставаться символом освободительной борьбы против деспотии и хищных захватчиков.

Восстание в Дымдыме непосредственно было связано с восстанием азербайджанских джалали, «Дымдым» совпал с созданием азербайджанского эпоса «Кёр-оглы», сложенным в это же самое время[2]. И это вполне естественно, ибо и тот и другой своим освободительным характером были направлены против врагов этих народов, против деспотии Ирана и Турции.

Этим именно объясняется то, что азербайджанский эпос и его главный герой Кёр-оглы столь любимы и популярны в свободолюбивой среде курдского трудового народа.

---

[1] *Искендер Мунши*, „Тарихи Аламар". Рукопись № 2, Восточн. отдела Матенадарана при Сов. Мин. Арм. ССР, стр. 234–248, 286–288.

[2] «Короғлу», топлаяны Һүммәт Әлизадә, Баки, 1941. «Короғлу», тәртиб әдәни М. Һ. Тәһмасиб, Баки, 1949.

Среди курдов все знают имя Кёр-оглы и многим доводилось слышать то или иное предание, легенду, героический эпизод, сложенные о нем и его соратниках. Имя Кёр-оглы, что в дословной передаче значит «сын слепца», в курдской среде имеет смысл храбрости, бесстрашия, благородства. Вот почему курды, подобно другим народам, именем Кёр-оглы называли людей, выделявшихся своей силой, бесстрашием и храбростью, совершавшие великие подвиги. Многие родители нарекали своим сыновьям имя Кёр-оглы. Характерно то, что это имя в большинстве случаев носят дети трудящихся.

Именем Кёр-оглы названы многие географические места: высокие горы, леса, иногда глубокие и темные ущелья, пещеры и т. п[1], напр., ч'йае К'орог'ли—гора Кёр-оглы, Гьре К'орог'ли—высота Кёр-оглы и т. д. В этих местах находили свое убежище восставшие против турецкой и иранской деспотии курды—качахи (партизаны—недовольные властями и скрывающиеся от них элементы). Эти местности иногда почитались как своеобразные места паломничества, одаряющие духом и силой людей, обездоленных и угнетенных и беззаветных храбрецов.

Пламенная любовь народа к азербайджанскому герою Кёр-оглы особенно ярко отображена в сложенных о нем (Кёр-оглы) и широко известных в курдской среде памятниках народного творчества (лиро-эпические поэмы, легенды, сказки, героические песни и т. п.).

Курдский народ, переняв у братского азербайджанского народа глубоко народный эпос «Кёр-оглы», в некоторой степени локализировал его, обработал, приспособил его к условиям своей жизни. Из многочисленных курдских сказов «Кёр-оглы» пока что записано лишь 24 сказа. Борьба, отображенная в этих сказах, направлена против иранского шаха и турецкого султана. Если в Иране мы встречаем лишь одного Кёр-оглы и его ослепленного отца, то в Турции (Стамбуле) свободолюбивый герой выступает в окружении нескольких десятков безыменных храбрецов, ведущих беспощадную борьбу против

---

[1] *Гакстгаузен,* Закавказский край, С.-Петербург, 1855, стр. 153.

всякого рода деспотов. Таким образом, в эпосе весьма определенно выступают друг против друга две социальные группировки, два класса, имеющие диаметрально противоположные интересы и позиции, а именно: с одной стороны, угнетатели в лице Шах-Аббаса (Гасан хана), Султана Мурада (Боли бека) и Рехана Араба, а с другой—угнетенные в лице Кёр-оглы и окружающих его повстанцев-соратников (Гзир-оглы, Айваз Бали, Тангри Танмаз и др.).

В целях более успешной борьбы с угнетателями и оказания существенной помощи трудящимся Кёр-оглы укрепляется в крепости Чардахли Чамлибеле, откуда постоянно проходили богатейшие караваны иранского шаха и турецкого султана. Впрочем, он не всегда остается в этой крепости, а покидает ее и идет в другие страны, чтобы оказать действенную помощь трудящимся в их борьбе с угнетателями, поработителями. Он никогда не забывает трудящихся, даже в самой горячей схватке с турецким султаном и другими поработителями.

В этом аспекте курдские сказы эпоса напоминают нам героя армянского эпоса Давида Сасунского, пощадившего трудящихся, насильно пригнанных на поле брани. Кёр-оглы наставляет своих товарищей, говоря: «Эй вы, храбрецы-игиты мои, не бейте бойцов, жалко их, они дети рая, землеробы, их насильно пригнали; поймайте лишь Боли бека, приволоките его в крепость, чтобы я расправился с ним, как душе моей угодно».

Эти «игиты» курдских сказов «Кёр-оглы» не цари и царевичи, не лица духовного звания и купцы-богатеи, а вышедшие из недр народа храбрецы, поборники интересов трудового народа. Имена многих из них указывают не только на их колоссальную силу, но и на их социальное происхождение, напр., Дамырчи-оглы, означает сын кузнеца, Дагирманчи-оглы—сын мельника и т. д.

Интересно отметить то, что герои эпоса являются представителями различных народов. Вместе с азербайджанскими героями в эпосе соратниками Кёр-оглы выступают армяне, грузины, курды, арабы, персы, туркмены. Героический образ Кёр-оглы и весь эпос «Кёр-оглы» преисполнены возвышенной идеей дружбы народов. В этом отношении весьма знаменатель-

но, что многие народы Закавказья и Средней Азии эпос «Кёр-оглы» считают родным эпосом[1].

Это обстоятельство само говорит о глубокой народности азербайджанского эпоса. «Изнывающие под гнетом одной и той же политической деспотии и одного и того же произвола господ, одних и тех же социальных несправедливостей и беспощадной экономической эксплуатации и угнетения, народные массы,—пишет проф. Х. Самуэлян,—независимо от своей национальной принадлежности, были воспламенены одинаковой классовой ненавистью и чувством антагонизма и усматривали в героической личности Кёр-оглы идеальный образ своего защитника. Именно здесь кроется то ядро, то семя героического эпоса «Кёр-оглы», которое придало ему интернациональный характер»[2].

Политическое отношение Кёр-оглы к трудящемуся народу создало нерушимую связь между ним и трудящимися различных народов. В этом отношении курдский сказ эпоса «Кёр-оглы и Аслан паша» является одним из весьма характерных образцов. Краткое содержание его сводится к следующему.

Багдатский Гасан паша приказывает схватить Коса Кан-хана, Дамирчи-оглы, Айваза Балу, содрать с них кожу и убить. Кёр-оглы спешит на помощь. По пути он встречается с рыдающим стариком и спрашивает: «Почему плачешь?»—Старик отвечает: «Если не мне плакать, не мне вздыхать, то кому плакать и вздыхать? Да ослепнут мои глаза, схватили Кёр-оглы со своими двумя храбрецами. Завтра должны их предать лютой смерти».—«Не плачь, старик, не вздыхай, все уладится»,—говорит Кёр-оглы.

Курдские сказители сложили ряд легенд и сказаний о тесной связи Кёр-оглы с народом и о его славе. В качестве примера сошлемся здесь на весьма оригинальную и широко распространенную легенду «Кёр-оглы и пастух»[3].

---

1 *Л. И. Климович*, Хрестоматия по литературе народов СССР. Москва, 1947. Антология туркменской поэзии, Москва, 1949.

2 Кёр-оглы, изд. Арм. ФАН'а, собрал и записал Г. Тарвердян. Ереван, 1941, см. предисловие, стр. 20—21 (на арм. яз.).

3 *А. Джнди*, Курдские народные сказки, Ереван, 1952, стр. 17 (на арм. яз.).

В образе Кёр-оглы сгущены лучшие черты характера народа. Он решительный в своих думах и поступках. Для врага слово его разящий, острый, смертельный меч. Даже в кандалах он величав, непреклонен и наводит страх на коварного султана. Обращаясь к турецкому султану, Кёр-оглы говорит.

«Я не боюсь лукавых людей.
Лиса говорит: «Я выгоню льва из его берлоги».
Но это болтовня.
Я не боюсь подлых людей».

Кёр-оглы величав, самоуверен, правдив, а его противники—султан и шах—немощны, вероломны, лживы и изменники. Вспомним в качестве иллюстрации к сказанному измену Боли бека.

Боли (Поли) бек, побратим Кёр-оглы, вероломно нарушил свою клятву и изменил ему. Коварно схваченный Кёр-оглы говорит Боли беку: «Разве мы ради этого поклялись, чтобы ты так вероломно связал меня?»—«Наша клятва, наше побратимство остались там, в крепости Чардахли Чамлибеле, а здесь все это не пройдет»,—отвечает ему Боли бек.

В эпосе «Кёр-оглы», в частности в курдских сказах его, среди выдающихся действующих персонажей выступают также женщины. Они свободолюбивы, самостоятельны и обладают твердой волей и здоровым умом. Они побуждают своих мужей и товарищей их совершать лихие, героические подвиги. Нередко они сами принимают участие в боях, защищают Чардахли Чамлибел от врагов. Как свободолюбивые героини, они противополагаются господствующему деспотическому строю.

Кёр-оглы не избежал бы неминуемой смерти, если бы ему не помогла умная и прекрасная дочь турецкого султана, Дона или Дуня ханум. Эта отважная девица ухаживает за пленным Кёр-оглы, спасает его, а потом с Айвазом Бали, одним из соратников-героев его, едет в освобожденную крепость Чардахли Чамлибел. Таковы и остальные девушки, уходящие с удальцами Кёр-оглы, а именно: Махбуб-ханум, Телли-ханум, Руги-ханум и Хури-ханум. Все они самые заклятые враги насильственного брака и дедовских обычаев, освященных религией.

К числу выдающихся женщин эпоса относятся и Нигяр-ханум, жена Кёр-оглы, прекрасная и умная дочь Джаварли паши. Она также выступает против традиционного, принятого патриархальным обществом брачного закона и вопреки воле отца уходит вместе с Кёр-оглы. Нигяр предпочитает уйти «вместе с храбрым, сердечно любимым мужчиной, чем, пребывая в роскоши, переносить гнет и презрение со стороны окружающих». Она—ближайший друг, советник и соратник Кёр-оглы. В отсутствие Кёр-оглы она замещает его в обороне Чардахли Чамлибела против наступающих врагов.

Если Кёр-оглы для своих удальцов и их жен друг или брат, то Нигяр-ханум—сестра их или мать. После Кёр-оглы она самая любимая фигура в эпосе. Не случайно, что во многих семьях своих дочерей в честь ее называют Нигяр.

3.

Мифологические представления азербайджанского народа нашли при посредстве эпических сказов «Кёр-оглы» родную почву в курдском народе.

Как в эпосах других народов, так и в мифологии «Кёр-оглы» и курдских сказов его много места и внимания уделено чудодейственной воде. Это объясняется той решающей ролью, которую играла вода в жизни азербайджанского крестьянства и курдов-горцев. Воде посвящено множество произведений певцов и сказителей этих народов. В них расхваливаются живые воды бессмертных источников— аблhайат, многоводные реки, и животворные вешние дожди. С водой связаны также мифические бессмертные герои других народов. К ним относится также Кёр-оглы—эпический герой азербайджанского народа. Вода не только является источником бессмертия, но и дарует неиссякаемую силу ему и действующим с ним животным. Кёр-оглы и его Кырат пьют бессмертную воду Бин-гёла и становятся могучими и непобедимыми.

Курды-горцы в своем эпосе отвели важное место, живительной дождевой воде, а потому сверхчеловеческую силу Кёр-оглы они связывают с дождевой водой. По мифу Кёр-оглы

именно этой воде обязан своей храбростью и отважностью, умом и знанием.

«Говорят: однажды, когда Кёр-оглы пас лошадей, хлынул проливной дождь, вода сильно поднялась. Две маленькие пены оказались на поверхности воды и вели друг с другом следующую беседу. Одна сказала:

— Кто выпьет меня, тот станет храбрецом, никто не будет обладать такой огромной силой.

Другая ответила ей:

— Кто выпьет меня, может в любое время обернуться, сделаться умным и ловким.

Кёр-оглы услыхал эту беседу, вошел в воду, правой рукой схватил пену, обещавшую храбрость, а левой—пену, дарующую ум и ловкость.

Говорят, что с того дня Кёр-оглы стал храбрым, умным и ловким».

По другому сказу Кёр-оглы выпил три пузыря пены.

Третий пузырь, выпитый им, даровал ему могучий, громоподобный голос, наводивший страх на врагов. Азербайджанский народный герой своим громовым голосом напоминает в курдской мифологии мечущего гром и молнию зычного Мама Рашана и Огана Горлана армянского эпоса.

В жизни героев эпоса выдающуюся роль играет море, являющееся источником силы и родной матерью их. Из моря выходят, в частности, чудо-кони героев, как Кырат и Торат.

Этот мифологический мотив представлен в одном из курдских сказов этого эпоса, с той лишь разницей, что вместо моря здесь описывается озеро. И это вполне понятно, ибо для горца-курда озера, находящиеся на разных высотах и имеющие жизненное значение, заменяли моря.

В курдских сказах «Кёр-оглы» Кырат и Торат рождаются из волн озера. Они быстры, как молния, как ветер, и мудры, как люди. Они напоминают нам Куркик-Джалали, коня Давида Сасунского, бьющегося с врагами наравне со своим хозяином. Как невозможно представить себе Давида Сасунского без Куркик-Джалали, так и Кёр-оглы без Кырата. По курдским преданиям Кырат из тех выдающихся коней, которые и сейчас ходят по суше и по воде. К ним относятся также

говорящий, мудрый конь Бор в «Маме Зине», Беджан в «Кар у Кулук-е», Равше Балак в «Ростаме Зал-е» и др.

Меч Кёр-оглы подобно Мечу-молнии Давида Сасунского, грозового происхождения. Без этого всепобеждающего меча невозможно себе представить силу и славу Кёр-оглы. Этим мечом он становится непобедимым, напоминая всепобеждающего Джанполата (стальное тело) курдских сказок.

По курдской мифологии персонифицированы не только конь, верный товарищ горца, но и его сбруя и оружие героя. Это ясно видно в курдских сказах эпоса «Кёр-оглы». Однажды Боли бек, обращаясь к Кёр-оглы, говорит:

Бәхте тә, hәспе тә,
Зине тә, шуре тәдамә,

что значит: обращаюсь к тебе, твоему коню, к седлу твоего коня, твоему мечу, чтобы ты пощадил меня.

Олицетворен также саз[1] Кёр-оглы. Как конь и меч Кёр-оглы, так и саз его не терпят несправедливости. В этих случаях его саз и тамбур[1] издают звуки, а меч выходит из ножен и снова входит в ножны.

Олицетворенные в азербайджанских и курдских сказах конская сбруя, оружие и саз, подобно Кырату, помогают герою осуществить поставленные цели. Саз, не имеющий по наружному виду никакой связи с войной, в руках Кёр-оглы превращается в разящее врагов орудие, в острое оружие. Кёр-оглы в образе гусана, обращаясь на наступающего на него Боли бека, говорит под аккомпанимент саза:

«В руки твои денежку положу,
В очи твои соломинку вложу,
Жен то ваших оставлю без мужей,
А тебе, Боли, я покажу».

Вместе с игрой на сазе Кёр-оглы побеждает врага также в словоборстве, силой заклинания и ворожбы. Кёр-оглы иногда превращается в ашуга, дервиша, что дает ему возможность выступить против врага и победить его.

---

[1] Струнный музыкальный инструмент.

М. Горький говорит: «Не сомневаюсь в том, что древние сказки, мифы, легенды известны вам, но очень хотелось бы, чтобы основной смысл их был понят более глубоко. Смысл этот сводится к стремлению древних рабочих людей облегчить свой труд, усилить его продуктивность, вооружиться против четвероногих и двуногих врагов, а также силою слова, приемов «заговоров», «заклинаний» повлиять на стихийные, враждебные людям явления природы»[1].

В эпосе «Кёр-оглы», как и в курдских сказах его важное место занимают также вещие сны. И здесь, как и в эпических произведениях других народов («Слово о полку Игореве», «Давид Сасунский», «Песнь о нибеллунгах», «Маме и Зине»), вещие сны играют в жизни героев крупную роль. В качестве примера упомянем здесь сновидение Кёр-оглы о силе дождевых пузырей, сновидение Иса Бали о заключении в тюрьму Кёр-оглы и т. д.

Как в других курдских памятниках устного творчества, так и здесь сновидения повторяются. При помощи повторяющихся сновидений выясняется судьба попавшего в несчастье героя и даже его местопребывание.

4.

Курдские сказы эпоса «Кёр-оглы» выделяются также своим искусством. Их сюжет, подобно азербайджанским сказам, стройный и целостный. При помощи деталей сюжета выявляется передовое содержание эпоса. По сюжету эпоса написана известная азербайджанская опера «Кёр-оглы», по поводу постановки которой И. В. Сталин говорил, как передает композитор У. Гаджибеков, следующее: «...достоинство оперы в том, что она написана на основе народного творчества, сюжет ее построен на народном эпосе»[2].

Эпос выделяется свежими и живыми образами, метафорами, которые долго остаются в памяти слушателей, например:

---

[1] *М. Горький*, Доклад на Первом Всесоюзном съезде советских писателей (Лит. газета от 20.VIII. 1934 г.).

[2] „Сталин, К шестидесятилетию со дня рождения", Госиздат, Москва, 1939, стр. 243.

«Ох, уж этот Кёр-оглы слился с конем воедино, да так, будто стал один человек, одна душа! А конь-то—он рассекает облака, словно красавец-голубок вот-вот взмахнет крылом и пронесется чрез горы и долы», или «Сердце девы столь полно пламенной любовью, что если б воды Амберта и снега Алагяза соединились и полились на это пламенное сердце, едва ли оно охладилось бы».

В эпосе «Кёр-оглы», как средство художественного выражения. немаловажное место занимают характеризующие эпитеты. Они, присоединяясь к имени героя, выявляют его социальное состояние, бытие, поведение, образ действия. Эпитет Кёр-оглы, ставший собственным именем, лучшее доказательство сказанного. И в самом деле, Кёр-оглы не только означает «сын слепца», но и «храбрый, бесстрашный, могучий герой».

Народ при посредстве эпитетов выявил свое идейно-эмоциональное отношение. Если положительные герои наделены эпитетами, выражающими любовь, уважение, восторг, то отрицательным героям, напротив, даны эпитеты, выражающие ненависть и отрицательное отношение сказителя и слушателей. К последним эпитетам относятся: «качал—«плешивый»—эпитет Хамзо, сторонника султана, «трус» («Бьздо»), как назван один из воинов Боли бека и т. д.

В курдских сказах эпоса имеется целый ряд глубокомысленных и образных курдских пословиц и поговорок, как, напр., әзк'әтьмә т'ор'а тә» —«я попал в твою западню», что означает: «я сдаюсь, хочешь, убей, хочешь, отпусти (помилуй)», xwә мьн нане xwә röha нәхарийә»— «хлеб-то ведь я не ушами ел», что значит: «я прекрасно понимаю тебя», или «Шәрма xwә да тә'ве»—«срам свой вывел на солнце», т. е. «он открыл свою душу, все свои недостатки показал свету», или «мала мә, гор'а мә» «дом наш,—могила наша», т. е. следует молчаливо хранить тайну.

В эпосе «Кёр-оглы» часто встречаются азербайджанские пословицы и поговорки, например:

Нә гидәр, баг'дан гидәр,
Баг'ванчидан нә гидәр?
[Все, что уходит, из сада уходит,
От садовника что уходит?»]

В другой поговорке выражена идея неотделимости Кёр-оглы и его коня, Кырата.

Биндьм Qьрат,
Алдьм мурад.
[Сел я на Кырата,
Достиг я мурата («цели»)].

В эпосе нашло место множество образных метафор, напр.: «Нигаре гот:—Гоште пәзе нер мьн h'әрам» Нигар сказал:— («Да не пойдет мне в прок мясо барана! т. е. впредь не выйду замуж, не буду сожительствовать с мужчиной»). Счет войска ведется по пыли, поднятой им: «Уришанпьш xwәва ньher'и,т'ое у думан óса hьлдьк'ьшә, руе ә'зман гьртийә». [«Уришан оглянулся, увидел: ураган пыли поднялся, покрыл небесный свод»].

Кёр-оглы и его соратники иногда друг с другом говорят метафорами, напр., когда вблизи Чардахли Чамлибела враг не показывается, говорят: «небо ясное», а когда он подступает, говорят: «день пасмурный». Конец войны определяется метафорой «плача матери». «Кёр-оглы сказал:—Тари Танмаз, что означает эта пасмурность, чья мать будет плакать?»—«Сказал: — Их мать заплачет!»—т. е. враг потерпит поражение.

В курдских сказах эпоса «Кёр-оглы» уделено большое внимание образным сравнениям, сопоставлениям и противопоставлениям, напр., «Кёр-оглы сказал:—Товарищи, наступайте на войско Боли бека, как свора волков, как медведи теснин, как лесные изголодавшиеся львы», или он «как волк в отаре овец» и т. д.

Одним из важных образных выразительных средств является гипербола. Так, например, о численности вражеских войск, наступающих на Кёр-оглы, говорится: «Шатров было такое множество, что звездам небесным счет есть, травкам и цветкам гор и полей счет есть, а шатрам вражеским счету нет», или «Посмотрел Кёр-оглы и увидел: идут четверо всадников, подобны они небесным огню да пламени».

В гиперболической форме дана стоимость Кырата, верного коня Кёр-оглы.

«Что стоит Кырат?»
Кёр-оглы отвечает.

«Скажу я вам стоимость Кырата:
За казну в восемьдесят тысяч не дам,
За коней восемьдесят тысяч не дам,
За деньги восьмидесяти тысяч стран,
За восемьдесят тысяч плугов не дам,
За восемьдесят тысяч сох не дам,
За восемьдесят тысяч волов не дам,
За восемьдесят тысяч жен младых не дам,
За восемьдесят тысяч девиц не дам».

Ярко выраженные в курдских сказах эпоса народный незлобный юмор в отношении друзей и резкая, бичующая сатира в отношении недругов, придают эпосу живость и игривость. Например, Кёр-оглы идет в Багдад, чтобы спасти приговоренных к смертной казни Косу Канхана, Айваза Балу и Демирчи-оглы. Переменив свое обличье, он входит в город, предварительно договорившись со своим войском, «лишь только проведу руку по усам, нападайте на врага». Однако, кушая плов, рис застрял в его усах, и он оказался в безвыходном положении, ибо, если он дотронется до усов, войско двинется на врага, а если не дотронется, то очутится в смешном положении. Все же полагая, что наступление не своевременно, он предпочитает не вытирать усов и этим самым дать повод врагам для бойкого и здорового смеха.

Приведем еще один пример:

Кёр-оглан, не будучи в состоянии угнать Кырата, угнал Тората. Кёр-оглы сел на своего Кырата и погнался за Кёр-огланом. Последний, увидя настигающего его Кёр-оглы, остановился у одной мельницы, слез с коня, переоделся в платье мельника и вышел навстречу ему. Кёр-оглы быстро спустился с коня, передал узду мнимому мельнику и вошел в мельницу. Кёр-оглан тотчас же прыгнул на Кырата и ускакал. Для обманутого Кёр-оглы создалось весьма неудобное положение. Пристыженный он возвратился в город. «Жители,—говорится в эпосе,—осмеяли Кёр-оглы, говоря, ты Кырата обменял на То-

рата. Сколько туманов ты додал? Поздравляем тебя с покупкой!»

В среде курдского трудового народа уважаемы и любимы песня и музыка братского азербайджанского народа. Певцы с любовью перенимали азербайджанские народные, в частности гусанские (=ашугские) песни, временами участвуя в создании подобных произведений. Этим и объясняется то, что песенные отрывки азербайджанского эпоса столь близки и приемлемы для курдского народа. Курдские сказители прозаические отрывки сказывают по-курдски, а песни поют на азербайджанском языке, например:

Уста, мәнә бир гылынч сеч,
Нә узун, нә гыса,
Орта, бах, белә,
Вахтында, вахтында
Гара әхрәб дилзәһәр олар,
Хорасан поладынын
Яхшысыны сеч.
Мастер, куй мне меч,
Не длинный, не короткий,
Пусть будет средний.
Чтоб в нужное время,
Был колок как жало скорпиона.
Куй из стали Хорасана,
Наилучший, отменный.

Язык курдских сказов эпоса «Кёр-оглы», общенародный язык курдов, ясный и понятный. Значительную часть этих сказов сказывал известный курдский гусан (ашуг) и мастер-сказитель Ахме Чоло. Язык его богатый и образный; он весьма осторожно относился к каждому высказанному им слову и выражению. «Я много гулял на горах, покрытых разноцветны-

---

1 Известные курдские гусаны (ашуги) Ахме Чоло и Назук, помимо ряда заимствованных азербайджанских песен, сами сочиняли песни на азербайджанском языке. См. А. Джнди, „Курдское советское народное творчество", Известия Ак. наук Арм. ССР, 1951, № 10, стр. 123.

ми благоухающими цветами, много прислушивался к журчанию клокочущих горных речек и к сладкому пению парящих в ясном небе птиц. Я видел красивые скалы и покрытые зеленью ущелья и после всего этого постоянно думал, как оживить свою речь, чтобы было слышно все то, что я слышал, чтобы видно было все то, что я видел»,—говорил этот мастер повествования.

Сказы «Кёр-оглы» веками бытовали в среде курдов и постоянно обновлялись, не теряя своей свежести, увлекательности и красочности.

Курдские сказы эпоса «Кёр-оглы» составляют неотделимую часть излюбленных произведений курдского народного эпического творчества.

Любя эпического героя азербайджанского народа, «Кёр-оглы», курды в своих сказах воздержались изобразить смерть его, повествуют о внезапном исчезновении его, чтобы он, незримый, продолжал оказывать помощь угнетенному народу.

Кёр-оглы, однако, не всегда останется незримым. По эпосу он снова вернется к народу и поведет его против султанов и шахов. Этот веский факт свидетельствует о несокрушимой вере народа в отношении светлого оптимизма и конечной победы.

Это и является передовым идейным содержанием гениального азербайджанского эпоса и его курдских сказов.

«ՔՅՈՒՈՎԱՆԻ» ԷՊՈՍԻ ՔՐԴԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՄԲ

ԲՈՐՕՂԼԻՆ

Ժուկով-ժամանակով մի ջալալի մարդ է լինում՝ անունն Ալի։ Էս մարդը շահի մոտ ձիապան է լինում. ամեն օր շահի ձիերի երամակը տանում է Այղը լճի ափերն արածացնելու։ Մի օր էլ ձիերն արածացնելիս, տեսնում է, որ լճի միջից երկու ձի դուրս եկան։ Շահի երամակի միջի երկու զամբիկն էլ ֆալ էին, ասել է թե՝ ժամանակն էր, որ հովատակները դրանց ծածկեին։ Լճից դուրս եկած հովատակներից մեկը գորշ գույնի է լինում, իսկ մյուսը՝ կարմիր։ Գորշ գույնի հովատակը ծածկում է իրեն նման գորշ գույնի զամբիկին, իսկ կարմիրը՝ կարմրին։ Հետո հովատակները նորից մտնում են լիճը։ Ալին էլ օրվանից առանձին խնամք է տանում էդ երկու՝ գորշ և կարմիր գույնի զամբիկներին։ Անցնում են օրեր, շաբաթներ, ամիսներ։ Մի օր էլ էդ զամբիկները երկու քուռակ են բերում, գորշ զամբիկն իրեն նման գորշ քուռակ է բերում, իսկ կարմիրը՝ կարմիր։ Ալին փորձված ձիապան է լինում, իմանում է, որ էդ քուռակները ծովային ձիերից են։ Նրանց վրա հատուկ ուշք է դարձնում, խնամում։

Մի օր էլ, երբ ձիապանը արածացնում է ձիերը, հանկարծ ամպերի գոռոց է լսում։ Կայծակ է խփում։ Նա գնում է կայծակի խփած տեղը, տեսնում է, որ մի կտոր երկաթ է ընկած։ Վերցնում է էդ երկաթը ու դնում է մաղախի մեջ։ Իրիկունը ձիերի երամակը բերում է։ Գնում է տուն, գտած երկաթի կտորը մաղախի միջից հանում տալիս է կնոջը.

— Ա՛յ կնիկ,—ասում է նա,—ես էսօր, էս երկաթի կտորը կայծակի խփած տեղից գտա, պահիր, կարող է մեզ պետք գալ։

Կինը վերցնում, գցում է ջվալի տակ, ջվալն էլ դնում է տեղաշորի ծալքի տակ։ Թող դա ծալքի տակ ճնա, հիմա խոսենք քուռակներից։ Սրանք շատ նիհար են լինում, բարակ, ծուռ ու մուռ ոտներով։

Օրերից մի օր մի հարուստ մարդ հյուր է գալիս շահի մոտ։ Շահը շատ է պատվում, հյուրասիրում նրան։ Նրանք շատ սիրով են լինում, հաշտ ու համերաշխ։ Հյուրին նվեր տալու նպատակով՝ շահը կանչում է իր ձիապան Ալիին և ասում է.

— Ա՛յ Ալի, դու իմ փորձված ձիապանն ես, առավոտը երկու լավ քուռակ երամակից ջոկիր, սանձիր, բեր, որ սիրելի հյուրիս նվեր տամ։

Լսելով շահի հրամանն՝ Ալին մտածմունքի տուն է ընկնում, թե ինչպես անի, որ հյուրի համար արժանի քուռակներ ջոկի։ Մտածում է և առավոտ կանուխ ծովային ձիերից եղած էդ երկու նիհար՝ բարակ, ծուռ ու մուռ ոտներով քուռակներին սանձում ու բերում է շահի պալատի առաջ։ Շահը և նրա հյուրը պալատից դուրս են գալիս, որ տեսնեն նվեր բերած քուռակներին։ Բայց ինչ տեսնեն։ Նիհար, բարակ, ծուռ ու մուռ ոտներով քուռակներ։ Շահը շատ է ամաչում։ Էլ նվերի մասին ձեն չի հանում, մի խոսք էլ չի ասում։ Հյուրի գնալուց հետո միայն՝ կանչել է տալիս Ալուն և ասում է.

— Ա՛յ մարդ, ինչո՞ւ ինձ սևերեմ արիր հյուրիս մոտ, ինչո՞ւ իմ ձիերի երամակի մեջ ուրիշ հարմար ձի չկար, որ էդ նիհար, բարակ, ծուռ ու մուռ ոտներով քուռակները բերիր։

— Շահն ապրած կենա,—պատասխանում է Ալին,—ես ձիապան եմ, գիտեմ թե ո՞րն է հարմարը, որը՝ չէ։ Եթե էդ քուռակներն արժանի չլինեին, չէի բերի։

— Լավ, թող խոսքդ լինի,—ասում է կատաղած շահը,—հիմա էլ ես քեզ համար մի հարմար բան կանեմ, տեսնեմ՝ դրա մասին ինչ կասես։ Եվ չար շահը հրամայում է գինվորներին, որ Ալիի աչքերը տեղն ու տեղը հանեն։—Դե, հիմա, ազատ ես,—ասում է շահը։ Էդ երկու քուռակներն էլ քեզ եմ տալիս՝ աչքերիդ լույսի փոխարեն, որ լավ իմանաս թե ինչ ասել է՝ շահին ամօթով թողնել։

Ծառաները Ալու ձեռքից բռնում՝ քուռակների հետ տանում են տուն։

Ալին մի որդի է ունենում՝ Ուբիշան անունով։ Սա տեսնելով կուրացած հորը՝ սարսափած հարցնում է.

— Ա՛յ հեր, էդ ի՞նչ գուլում ու կրակ են բերել քո գլխին։

— Լա՛ռ,—ասում է հերը,—շահի արածն է, տե՛ս գլխիս ինչ անիրավություն բերեց։

— Ա՛յ հեր,—ասում է տղան,—պարտքս թող լինի, եթե կեն-

դանի ճնամ, սրանից հետո բոլոր դաժան ու չար մարդկանց Թշնամի կլինեմ։

— Լա՛ո,— ասում է կույրը,— նպատակիդ հասնելու համար՝ շատ բան կա անելու։ Իսկ հիմա դու, էդ քուռակներին տար գոմում կապիր, խնամիր, էնպես արա, որ արևի երեսը չտեսնեն։

Ութոք տգա է լինում Ուրիշանը՝ աչքաբաց, ժիր և բանիմաց։ Քուռակներին տանում է գոմը կապում, իր աչքի լույսի պես է պահում, ջրում ու կեր տալիս։ Էնպես է անում, որ լույս ներս չընկնի։ Ամեհամիս հոր ձեռքից բռնում տանում է քուռակների մոտ ցույց տալիս։ Էդ ձևով անցնում է երեք տարի։ Քուռակներն էլ էնքան են լավանում, գեղեցկանում, որ նրանց նմանը չի լինում ոչ շահի և ոչ էլ շահի երկրի ձիերի մեջ։ Ուրիշանն էդ օրերին նորից հոր ձեռքը բռնում, տանում է գոմ, իր մեծացրած քուռակներին ցույց տալիս։ Հերը ձեռք է տալիս քուռակներին, տեսնում է, որ դրանք շատ են լավացել, փարթամացել, ուժ են առել, ասում է.

— Լա՛ո, քո քուռակները ոչ մի պակասություն չունեն, իսկական ձի են դառնում։ Հիմա զգուշ կաց, որ արևի լույս չընկնի ներս։

Դրանից հետո անցնում են օրեր։ Մի անգամ Ուրիշանը գոմ մտնելիս տեսնում է, որ հավերը երդիկի վրա քջուջ անելիս՝ առաստաղը ծակել են. էդ ծակից էլ արևի մի բարակ շողք ներս է ընկել կարմիր քուռակի մեջքի վրա։ Ուրիշանը հոր վախից բարձրանում է երդիկի վրա ու ծածկում է էդ ծակած տեղը։ Հետո, երբ մի ամիս անցնում է, նորից հոր ձեռքից բռնում և տանում է քուռակների մոտ։ Հերը ձեռքը դնում է գորշ քուռակի մեջքի վրա, տեսնում է, որ շատ է լավացել

— Շատ լավ է, սրանից հետո սրա անունը Թող լինի Ղըռաթ։ Հետո ձեռքը դնում է կարմիր քուռակի մեջքի վրա և հարցնում է զարմանքով.

— Ուրիշան, լա՛ո, էս ի՞նչ բան է, ձիու մի կողքը Թուլ է, խոմ արևի լույս չի ընկել դրա վրա։

— Ա՛յ հեր,— ասում է Ուրիշանը,— Թե որ ճիշտն ես ուզում իմանալ, մի քանի օր առաջ հավերը երդիկի վրա քջուջ անելիս մի ծակ էին բաց արել, էդ ծակից էլ արևի լույսն ընկել է սրա մեջքի վրա։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— չպետք է լիներ, որ եղել է, էլ ուշ է դրա մասին խոսել։ Էս ձին էլ լավ է, բայց չի հասնի

Ղռաթին, նրա հետ չի կարող չափ ընկնի։ Թող դրա անունն էլ Տոռաթ լինի։ Ուրիշան, լմա,— ասում է հերը,— հիմա ինձ տար տուն։ Գնա հանդ, տես ում արտն է գութանով ցել արած, որ քուռակներիդ փոքռես, տեսնենք դրանց վազքով կարող ենք շահի ձեռքից ազատվել, թե՝ չէ։ Շահն երեք էնպիսի ձի ունի, եթե արծվի վրա էլ նստած լինես, նրանց առջևից չես ազատվի։ Երբ որ գութանով վարած արտը տեսար, գնա մի տեղից յոթն օր, յոթը գիշեր ջուր բաց թող դրա վրա, երբ տեսար, որ հողը էլ ջուր չի ծծում, կգաս Ղռաթին կհեծնես, ցելի մի ծերից կքշես մյուս ծերը, եթե ձիու ոտների տակից սև հող բարձրացավ՝ քո գլխի վրայից շատ ավեց, կազատվենք, իսկ եթե չբարձրացրեց, շահի ձիերի առջևից չենք ազատվի։

Էսպես էլ անում է Ուրիշանը։ Ղռաթին հեծնում, մի ուշ գիշեր գնում է ջրած արտի մոտ, մի ծերից քշում է մյուս ծերը։ Ջոր հողը Ղռաթի ոտների տակից դուրս է թռչում և Ուրիշանի գլխավերևը շատ է գալիս։ Սա նայում, տեսնում է, որ իսկի էլ Ղռաթի հողը չէ, կարծես նոր դուրս բերած լինի։ Վերադառնում է. փոշուց ու ցեխից մաքրում է ձիու ոտները, մեջքն ու փորը, տանում է գոմում կապում, Հետո գնում է հոր մոտ, ասում է.

— Մ՛յ հեր, Ղռաթը ոչ մի պակասություն չունի, ես որ քշում էի՝ սև հողը փոշու նման իմ գլխի վրայից շատ ավեց, իսկի նրա հողը չէր, կարծես նոր դուրս բերած լինեի։

— Լմա,— ասում է հերը,— էդ լավ է, հիմա էն մեկելին փորձիր։

Մյուս իրիկուն Ուրիշանը Տոռաթին հեծնում գնում է էդ արտի մոտ, մի ծերից քշում է մյուս ծերը։ Նայում, տեսնում է, որ Ղռաթի նման չոր հողը չի կարողանում բարձրացնել։ Ձիուց իջնում, տեսնում է դրա քրտնակալած ականջները։ Քշում գալիս է տուն։ Ձիու ոտները, մեջքն ու փորը լվանում ու տանում է գոմում կապում, գնում է հոր մոտ, ասում է.

— Մ՛յ հեր, Տոռաթը Ղռաթի նման չէր, հողը իմ գլխի վերևից շատ չավեց, դրա ականջները քրտնակալեցին։

— Լմա,— ասում է հերը,— էդ էլ կլավանա, բայց Ղռաթի հետ չի կարող գնալ, նրա տեղը չի կարող բռնել։ Իսկ հիմա, գնա երկու լավ թամբ սարքել տուր և առ երկու լավ սանձ։

Ինչպես հերն ասել էր, Ուրիշանն էպես էլ անում է. բերում է երկու լավ թամբ և երկու լավ սանձ։

— Լա՛ո,— ասում է Ալին,— մի ժամանակ ես մի երկաթի կտոր էի գտել, տվել էի օղորմած մորդ, չգիտեմ թե ո՞ւր է դրել։ Մի նայիր, տես որտեղ է։

Ուբիշանը նայում է ջվալի մեջ, տեսնում է երկաթը, բերում է հոր մոտ և ասում է.

— Հայրիկ, գտա, սա՛ է։

Հերը վերցնում է երկաթի կտորը և ասում.

— Լա՛ո, հենց սա է։ Դրանից մի կտոր երկաթ է կտրում, տալիս է տղի ձեռքը, ասում է.

— Լա՛ո, տար դարբնի մոտ, թող սրանից մի բիզ շինի քեզ համար։ Էդպես էլ անում է Ուբիշանը։ Էն ժամանակ հերն ասում է.

— Լա՛ո, էս բիզը վերցրու քեզ մոտ, ոչ մեկին ցույց չտաս, պետք կգա։ Հիմա էլ էն երկաթը տար դարբնի մոտ, թող քեզ համար մի թուր կռի։

Ուբիշանը տանում է թրագործի մոտ, ասում է.

— Վարպետ, էս երկաթից մի թուր կռիր ինձ համար, վարձիդ մասին մի մտածիր, հետո ադրբեջաներեն մի երգ է ասում.

Ուստա, մանա բիր կըլընջ սեչ,
Նա ուզուն, նա գըսա,
Օրթա, բախ, բելա
Վախտընդա, վախտընդա,
Գանըա ախրաբ դիլգահար օլար,
Խորասան փոլադընըն,
Յախշըսընը սեչ։

Իշարաթ էգանդա այլամասին հեչ,
Գանըա ախրաբ դիլգահար օլար,
Ուբիշան դեյար-քիմսադան ալմա մինանաթ,
Ուստուդան չանք շիրման սուրաթ,
Շահմար քիմի չալսամ օ սահաթ
*Իսանը ասլան, իսանը գափլան, փանլանգ օլար**։

---

* Վարպետ, ինձ համար մի թուր կռիր,
Ոչ երկար լինի, ոչ էլ կարճ,
Թող միջակ լինի,
Տեղն եկած ժամանակ՝
Սև կարիճի խայթիչի պես կտրուկ լինի։
Խորասանի պողպատից

— Ուրիշան ջան, անհոգ կաց, քեզ համար մի էնպիսի թուր կկռեմ, որի նմանը ոչ մի երկրում չլինի,— ասում է թրագործը։

Ուրիշանը գնում է հոր մոտ, հերը հարցնում է.

— Լմո, քո երկաթը տվիր, ինչ արեց։

— Հայրիկ,— ասում է տղան,— երկաթս հավանեց, ասաց, որ «էնպիսի թուր կկռեմ, որի նմանը աշխարհում չլինի»։

— Լավ ես արել, լմո, ասում է հերը։

Թրագործը շատ փորձված մարդ է լինում։ Երկաթի կտորին է նայում, տեսնում է, որ էդպիսի երկաթ չկա աշխարհում։ Դրանից մի էնպիսի թուր է կռում, որ ոչ մի ժամանակ, ոչ մի թրագործ վարպետ էդպիսի սիրուն, փայլատակող ու հատու թուր չէր կռել։ Դրա նման ուրիշ երկաթից կռում է վեց թուր էլ։ Ուրիշանի համար կռած թուրը թաքցնում, դնում է մի սնդուկի մեջ, իսկ մյուսներն՝ ուրիշ տեղ։

Մի քանի օր անցնելուց հետո Ուրիշանը հորն ասում է.

— Ա՛յ հեր, վարպետը խոսք է տվել, որ թուրս տա, գնամ բերեմ։

— Ուրիշան, լմո,— ասում է Ալին,— վարպետը քո թուրը քեզ չի տա։ Ջո Թրի երկաթը ուրիշ է։ Հիմա ականջ արա, թե ինչ պիտի ասեմ։ Էն բիզը որ դրա երկաթից շինել տվիր, տար քեզ հետ։ Վարպետը մի քանի Թրեր քեզ ցույց կտա։ Դու էդ բզով փորձիր, դիր դրանց բռնատեղի վրա, հուպ տուր, թե որ ծակեց, իմացած եղիր, որ քոնը չէ, իսկ եթե դրանցից մեկն ու մեկի վրա ապակու նման պլստաց, իմացիր, որ քոնն է։

Ուրիշանը բիզը վերցնում է, գնում է թրագործի մոտ, ասում է.

— Վարպետ, թուրս տուր։

— Ուրիշան ջան,— ասում է թրագործը,— էս սնդուկի դուռը բաց արա, քո թուրն էնտեղ է։

Ամենալավն ընտրիր,
Որ ուզածս ժամանակ կուռս պահի
Ու սև կաբիճի խայթիչի պես կտրուկ լինի։
Ուրիշանն ասում է՝ ոչ ոքից կախում չունեմ
Մի լավ պատյան Թրիս համար սարքիր,
Շահմարի նման խփելու պես,
Որ անմիջապես ցած գցի
Թե առյուծին, թե հովազին և թե վագրին։

Ուրիշանը անդուկի դուռը բաց է անում, նայում, տեսնում է, որ վեց թուր կա էնտեղ, ասում է.

— Ա՛յ վարպետ, էս վեցից որն է իմը, չեմ ճանաչում։

Վարպետը մի թուր անդուկից հանում տալիս է նրան, ասում է.

— Սա է քո թուրը։

Ուրիշանը թուրը վերցնում, բիզը դնում է դրա բռնատեղի վրա, հուպ է տալիս, տեսնում է, որ բիզը «խըրըպ» անելով ծակեց, անցավ մյուս կողմ։ Էդ ձևով փորձում է երկրորդը, երրորդը, էն ժամանակ թրագործը գլխի է ընկնում, որ Ուրիշանը բոլոր թրերը կջարդի, դրա առաջն առնելու համար ասում է.

— Ուրիշան ջան, չլինի թե սխալվել եմ, քո թուրը էն անդուկի մեջ լինի։ Գնում է թուրն էնտեղից հանում, տալիս է նրա ձեռքը։ Դե վարպետն իրեն համար է կռել՝ իմացած եղիր, թե ինչ լավ, գեղեցիկ թուր պիտի լինի։ Ուրիշանը նորից բիզը դնում է դրա բռնատեղի վրա, հուպ տալիս, տեսնում է, որ բիզն էս անգամ ապակու նման դրա վրայից պլստաց, ասում է.

— Ա՛յ, սա իմ թուրն է։

— Ներիր,—ասում է թրագործը,—շշկլվել էի։

Ուրիշանը թուրը կապում է մեջքը, վարպետի վարձը տալիս է, վերադառնում է տուն, ասում է հորը.

— Ա՛յ հեր, նա չէր ուզում թուրս տալ, բայց ես քո տղան եմ, կոտրեցի նրա երկու թուրը։

— Ա՛յ, էդպես,—ասում է հերը,—էդպես աչքաբաց եղիր, լմու։ Իսկ հիմա վեր կաց, ինչ որ ունենք տանը՝ սրան-նրան տուր, ծախիր, թեթևացրու։

Ունեցած չունեցածն Ուրիշանը հոր ասածի նման բաժանում է սրան ու նրան, ծախում, վող է դարձնում, հորն ասում է.

— Հայրիկ, բան չմնաց, բոլորը ծախեցի, մենք ու մեր ձիերը մնացինք։

— Լա՛ո,—ասում է հերը,—լավ ես արել, դե, հիմա էլ վեր կաց պատրաստություն տես, էս գիշեր պիտի վախչենք, էստեղից հեռանանք։ Եթե շահը լսի, որ էդ քուռակներից էսպիսի ձիեր են դուրս եկել, ինձ էլ կսպանի, քեզ էլ, ձիերն էլ կսեփականացնի։

Վեր է կենում Ուրիշանը, պատրաստություն է տեսնում, ձիերը թամբում, գիշերվա կեսին դրանց դուրս է քաշում, հորը Տոռաթի մեջքին է նստեցնում, իսկ ինքը հեծնում է Ղռաթին, և քաղաքից դուրս գալով, վախչում են։

Ալու հարևանները մյուս օրը տեսնում են, որ նրա տանից ոչ մարդ է դուրս գալիս, ոչ մարդ է ներս գնում, ոչ էլ ծուխ է բարձրանում։ Գնում են ու տեսնում, որ տան դուռը բաց է, ներսն էլ մարդ չկա։ Լուր են տանում շահին, թե՝

— Ալուն տված էն քուռակներն էնպիսի ձիեր դարձան, որ ամեն մեկն մի աշխարհ արժի։ Էս պիշեր Ալին փախցրել է դրանց, տարել է։

Շահը ձեռաց հրամայում է թե՝

— Շուտ նրա ետևից ընկեք, բռնեք բերեք։

Թող սրանք իրենց պատրաստությունը տեսնեն, մենք էլ Ալուց ու նրա տղայից խոսենք։ Ճաղաքից դուրս գալուց և բավական ճամփա անցնելուց հետո, Ալին ասում է.

— Ուբիշան, լաո, նայիր ետևդ, ով գիտի, կարող է մեր ետևից ընկնեն։

Ուբիշանը նայում է ետևը, տեսնում է, էնպիսի մի թոզ ու դուման է բարձրացել, որ երկնքի երեսը բռնել է. երեք ձիավոր կայծակի արագությամբ գալիս են ետևից և քիչ է մնում, որ նրանց հասնեն։

— Ա՛յ հեր,— ասում է Ուբիշանը,— երեք ձիավոր են գալիս, էս է, ուր որ է մեզ բռնելու են։

— Լաո,— ասում է Ալին,— ես էդ ձիերը ճանաչում եմ, աչքերս չեն տեսնում, նայիր, տես էդ երեքից որն է առաջից գալիս։

— Գորշ ձին է առաջից գալիս,— ասում է Ուբիշանը։

— Լա՛ո,— ասում է Ալին,— քշիր վշոտ, մացառոտ, հարոս տեղեր։ Գորշ դույնի ձին նուբը մարմին ունի, էդպիսի տեղերում չի դիմանա, ետ կմնա։

Ուբիշանը երբ քշում է վշոտ, մացառոտ տեղեր, գորշ դույնի ձին չի դիմանում, ետ է մնում. կարմիր ձին է առաջ ընկնում։ Ուբիշանը նայում է ետև, ասում է.

— Հայրիկ, հիմա կարմիր ձին է գալիս։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— քշիր քարոտ, քարքարոտ տեղեր, նրա սմբակները վատուկ են, քարերին չեն դիմանա, ետ կմնա։

Ուբիշանը քշում է, քարքարոտ տեղերը, կարմիր ձին չի դիմանում, ետ է մնում։ Էս անգամ էլ են ազատվում։ Մի քիչ անցնելուց հետո, Ուբիշանը նորից է նայում ետև, տեսնում է, որ սև ձին է գալիս, ասում է.

— Հայրիկ, հիմա էլ սև ձին է գալիս։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— քշիր դուբան (հարթ) տեղեր, վոշին կմանի նրա քթածակերը կբռնի, նա էլ դրան չի դիմանա, էտ կինա։

Էդպես էլ լինում է, նրանք էտ են անում։ Ուրիշանը և հայրը քշում են ձիերը մինչև որ հասնում են Իրանի ու Թյուրքիայի սահմանների միջև ընկած մի բարձր սարի և նոր միայն իջնում են ձիերից։ Էն ժամանակ Ալին ասում է.

— Ուրիշան, լա՛ո, ես շատ եմ հոգնել, ձիերդ օրուկիր, էստեղ ամայի տեղ է, հակիր դրանց, քունս գալիս է, քնեմ։ Վրնեղուս ժամանակ հարավի կողմից մի ամպ կբարձրանա, մի հորդ անձրև կգա, հեղեղ կբարձրանա, էն ժամանակ ինձ արթնացրու, որ ջուր խմեմ, ծարավս կոտրեմ։ Էս ասում ու քնում է։

Ուրիշանն իր ձիերի մոտից չի հեռանում, նրանցով ուրախանում է, դե՛ ամայի տեղ, խոտն էլ առատ՝ հազար գույնի ծաղիկներով, էլ ի՞նչն էր պակաս։ Մեկ էլ երկնքին է նայում, տեսնում է, որ հոր ասածի նման՝ հարավից մի վրանի չափ ամպ բարձրացավ, ինչքան գնաց մեծացավ։ Մի էնպիսի անձրև տեղաց, որ հեղեղ բարձրացավ։ Ուրիշանը ծարավ է լինում։ Մինչև գնում է մի փոս քարից ջուր է խմում, վերադառնում քնած հոր մոտ՝ արթնացնելու, մեկ էլ տեսնում է՝ անձրևը կտրվեց, հողն առաջվա նման չորացավ։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— ինչու՞ շուտ չարթնացրիր։

— Հայրիկ,— ասում է Ուրիշանը,— ես ծարավ էի, մինչև գնացի փոս քարից անձրևաջուր խմեցի, վերադարձա, քեզ ձեն տվի, մեկ էլ տեսա անձրևը կտրվեց, արևը դուրս եկավ, հողն էլ տեղն ու տեղը չորացավ։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— բախտը քեզ ժպտաց, վալլահ, եթե ես խմեի, աչքերս կլավանային, բայց բախտը քեզ է ժպտացել։

— Հայրի՛կ,— ասում է Ուրիշանը։

— Ջա՛նե,— ասում է հերը։

— Սրանից հետո,— ասում է Ուրիշանը,— Պարսկաստանի երկիրը մեզ համար հարամ է, արի գնանք Ստամբուլ։ Մի մոտիկը, ես էնտեղ կաշխատեմ, քեզ կպահեմ։

— Լա՛ո,— ասում է հերը,— սրանից հետո դու գիտես, մեկ է՝ աչքերս չեն տեսնում, քո ուզածն արա։

Ուրիշանն իր հորը նստեցնում է ձիուն, ինքն էլ հեծնում է մյուս ձին, քշում գնում են Ստամբուլ քաղաք, մի տուն են վարձում, մի երկու տարի ճնում են էն-

տեղ։ Էստեղ՝ էլ տղային Ուբիշան չեն ասում, հոր կուրության պատճառով ասում են Ֆորօղլի, որ նշանակում է կույրի տղա։

Դրանց հարևաններից մեկը վեզիրի ծառան է լինում։ Մի օր դա վեզիրի դիվանում ասում է.

— Վեզիրն ապրած կենա, ձեր ձիերը լավ չեն որսի համար, որսի գնացող մարդը պետք է Ֆորօղլու ձիու նման ձի ունենա։

Վեզիրը էդ խոսքը լսում է թե չէ, գնում է թագավորի դիվանը և ասում է.

— Թագավորն ապրած կենա, էսօր իմ ծառան էսպես մի բան ասաց, թե Ֆորօղլին մի էնպիսի ձի ունի, որի նմանը աշխարհումս չկա, որսի գնացող մարդը,—ասում է,—պետք է էդպիսի ձի ունենա, որ իր նպատակին հասնի։

Թագավորը հրամայում է թե՝

— Վեզիր, ծառայիդ ուղարկիր, թող գնա էդ մարդուն կանչի, բերի ինձ մոտ։

Վեզիրն ուղարկում է իր ծառային։ Նա էլ գնում կանչում է Ֆորօղլուն, բերում է թագավորի մոտ։

— Դու ես Ֆորօղլին,—հարցնում է թագավորը։

— Հրամանքդ բարի, ես եմ,—պատասխանում է Ֆորօղլին։

— Վաղը,—ասում է թագավորը,—պիտի գնամ էս ինչ սարը որսի, դու էլ ձիդ հեծիր արի վեզիրիս ձիավորներին միացիր, որ միասին գնանք։

— Հրամանքդ գլխիս վրա,—ասում է Ֆորօղլին,—կգամ։

Մյուս առավոտ, թագավորի նշանակած ժամին, Ֆորօղլին հեծնում է ձին, գալիս է վեզիրի ծառաներին միանում։ Քաղաքի մարդիկ, թագավորն ու վեզիրը, երբ տեսնում են Ֆորօղլուն ու նրա ձին, ծիծաղում են ապշած։ Ծնալվեր Ֆորօղլին կարծես ձիու հետ մեկ մարդ, մեկ հոգի էր դարձել։ Ձին էլ էնպիսի ձի է՝ ամպերը է պատռում, զեղեցիկ աղավնու նման ուզում է թեղից թռչի, սարերն ընկնի։ Թագավորը մի սրտով չէ, քսանհինգ սրտով նրա ձին հավանում է, ինքն իրեն ասում է. «Էս ձին ինձ է արժանի»։ Նայում է սարի կողմ, տեսնում է մի հոտ այծյամներ են գալիս։ Մինչև թագավորը, վեզիրը, վեզիրի ծառաները մի այծյամ են որսում, Ֆորօղլին՝ երկուսն է որսում։ «Սա ձիու շնորհքն է,—ասում է թագավորն ինքն իրեն։

Մինչև ես ու ծառաները մի այծյամ որսացինք՝ նա երկուսը որսաց։ Վալլահ, էս ձին ինձ է արժանի, Քորօղլուն չեմ տա։

Իրիկնապահին որսից վերադառնում են։ Ամեն մեկը գնում է իր տունը։ Թագավորը վհզիրի ծառաներին ուղարկում է Քորօղլու եաևից, կանչում է իր մոտ։ Քորօղլին գալիս է թագավորի պալատը, նրա առջև խոնարհվում է։ Նստելու տեղ են ցույց տալիս։ Քորօղլին նստում է, թագավորն ասում է.

— Քորօղլի, լա՛ո, դիտես ես ինչո՞ւ համար եմ քեզ կանչել, ես նրա համար եմ քեզ կանչել, որ դու քո ձին ինձ տաս։

— Թագավորն ապրած կենա,—ասում է Քորօղլին,—ձիս անհանգիստ ձի է, մարդու չի թողնում մոտենալ, վախենամ ծառաներիդ զարկի, ինձ մեղադրեն։

— Ա՛յ մարդ,—ասում է թագավորը,—դու տուր, մնացածը՝ քեզ ի՞նչ։ Քորօղլին ճարը կտրած գնում է ձին բերում թագավորի պալատի առաջ, տանում է գոմում կապում։ Էհ, Քորօղլու Ղաաբն՝ ի՞նչ ես կարծում, իսկի մարդ կթողնի, որ իրեն մոտենա։ Նրա գլխավերևից ծակում են պատը, ջուրն ու կերը էդ անցքով են տալիս։ Էհ, Ղաաբն իսկի առանց թիմարի կմնա։ Շատ է բրդոտում։ Թագավորը կանչում է վեզիրին, ասում է.

— Վեզիր, թող ծառադ գնա Քորօղլուն կանչի, բերի էստեղ։

Ծառան գնում, կանչում է Քորօղլուն, տեսնում է, որ նա չալիս է, հարցնում է.

— Տղա Քորօղլի, ինչո՞ւ ես լաց լինում։

— Իմ ձիու դարդից,—պատասխանում է նա։

— Ա՛խ, թագավորը քեզ կանչում է,—ասում է ծառան։

Քորօղլին գնում է թագավորի պալատը, թագավորն ասում է.

— Քորօղլի, եկա՞ր։

— Եկա, թագավոր,—պատասխանում է Քորօղլին։

— Տղա՛ս,—ասում է թագավորը,—քո խոսքն է, ձիդ անհանգիստ ձի է, ոչ մի մարդ մոտ չի թողնում։ Օրը երկու երեք անգամ պիտի գաս, իմ թուլլուվուբյամբ, իմ հրամանով թուղթ վերցնես, գնաս ջուր ու կեր տաս դրան, թիմարես։ Քո վարձն էլ, ամսականդ էլ՝ կտամ։

— Թագավորն ապրած կենա,—ասում է Քորօղլին,—էդ հնարավոր է, բայց ոնվ գիտի, կարող է պետք լինի ես անժամանակ գամ, դրա համար էլ թուղթ պիտի տաս, որ քո պահակներն ինձ թուլլ տան ներս մտնեմ, որ չկտրեն ինձ։

Թագավորը թուղթ է տալիս թե՝ երբ էլ գաս, ոչ մի մարդ

իրավունք չունի առաջդ կտրել, ոչ մի մարդ իրավունք չունի քեզ ներս չթողնել։ Ծորօղլին թուղթը դնում է գրպանը. օրը երեք անգամ դնում է ձիուն տեսնում։

Նա գիդար, բաղդան գիդար,
Բաղվանչիդան նա գիդար.
(Ինչ որ գնում է՝ այգուցն է գնում,
Այգեպանից լինչ է գնում)։

Ջին էնպես է խնամում, որ իր աչքի լույսից էլ լավ։ Պարապ ժամանակն էլ քաղաքում ման է գալիս։

Ջունևոր ու խեղճ մարդիկ քաղաքում շատ են լինում։ Դրանք լսում են, որ Ծորօղլու ձին զոռով տարել են։ Էդ մարդիկ ման են գալիս, որ Ծորօղլուն տեսնեն։ Մի անգամ էլ հանդիպում են։ Էդ խեղճ չքավորները Թվով երեսուն-քառասուն հոգի են լինում։ Դրանք ու Ծորօղլին գաղտնի կերպով մխանում են, երդվում և իրար մեջ պայմանավորվում են՝ թե ինչ պիտի անեն։ Դրանք ասում են.

— Ծորօղլի, դու մեզ համար մի ճար արա, եղիր մեր մեծը, մեր հերը, ինչ ասես, մենք կանենք, քեզ կլսենք։

— Տղերք,— ասում է Ծորօղլին,— հիմա ամեն մեկդ թող գնա իր տունը։ Տանն ինչ ունեք-չունեք՝ ծախեք, փող դարձրեք, հետո եկեք մի ճամփա գանենք մեզ համար։ Բայց ես էս երկրացի չեմ, էս երկրում որ սարը բարձր է, անասիկ է, ցույց տվեք, որ գնանք էնտեղ մնանք։

— Էդպիսի տեղ Զարդաղլի Զամլիրելն է, աշխարհի բոլոր հարուստ մարդկանց քարավանները նրա մոտով են անցնում ու գառնում։ Ես էդ սարին, հողին ու ջրին լավ ծանոթ եմ,— ասում է մեկը։

— Էդ լավ ասիր,— նրա խոսքը կարճ է կտրում Ծորօղլին,— դե հիմա գնացեք ձեր տները ծախեք, փող դարձրեք, ձեզ հետ վերցրեք մենակ մի ձի և մի հրացան։

Ինչպես Ծորօղլին ասել էր, էդ մարդիկ էդպես էլ անում են, գալիս են նրա մոտ, ասում.

— Ծո՛րօղլի, ինչ որ ասացիր, մենք արինք, պատրաստ ենք։

— Իրիկունն էսինչ ժամին,— ասում է Ծորօղլին,— հավաքվեցեք էսինչ տեղը, ես կգամ։

Նրանք հավաքվում են։ Ծորօղլին ասում է.

— Հիմա էստեղ մնացեք, ես կգամ։

Քորօղլին գնում, Տոռաթին թամբում է, հորը դնում ձիու վրա, բերում է իր ընկերների մոտ, ասում է.

— Ընկերներ, հորս նայեք, էս է, մի տեղ կգնամ, կգամ։

Գիշերվա ուշ ժամին նա թուղթը տանում տալիս է թագավորի պահակին։ Պահակը կարդում է։ Տեսնում, որ թագավորը գրել է. «Եթե Քորօղլին կես գիշերին էլ ձիս հեծնի, ման բերի, ոչ մի մարդ թող չառարկի, չխոսի»։

— Ա՛յ ախպեր,— ասում է պահակը,— թագավորի հրամանն է, չնայած ուշ ժամանակ է, բայց թագավորի հրամանը պարտավոր եմ կատարել, համեցիր ներս գնա։

Քորօղլին ներս է մտնում, մի լավ թիմարում է Ղռաթին, թամբում, հեծնում և դուրս է գալիս։ Բշում—իրեն սպասող ընկերներին հասնում։ Սրանք էլ՝ յա՛ ալլահ ասելով, միանում են նրան, դուրս են գալիս քաղաքից, քշում են դեպի Զարդաղլի Զամլիրել։

Գնում են, շատ ու քիչ, մի օր էլ հասնում են Զարդաղլի Զամլիրել սարի գագաթը։ Քորօղլին նայում, տեսնում է, որ էդ սարը ծածկված է խիտ անտառով, մի շատ անանցանելի վայր է, իսկական վախտաականների տեղ է։ Սարի ներքևում դաշտ է, չորս կողմը արոտավայրեր ու մարգագետիններ են։ Ամեն կողմից լսվում է ջրերի խշխշոցը, էստեղ ու էնտեղ ակնաղբյուրներ են, էնքան ճամփաներ կան, կարծես Ադրբեջանի ճամփաները լինեն։ Իրենց վրաններըը խփում են էնտեղ, սկսում են քողտիկ ու հյուղեր շինել։

Թագավորը լսում է, որ Քորօղլին իր հոր և մի քանի ընկերների հետ վախել է, Ղռաթին էլ՝ տարել։ Ոչ մի մարդ նրա ետևից չի ուղարկում, վախից ոչ մեկը հանձն չի առնում նրան հետապնդել։ Քորօղլին էլ ապատան գտնելով էնտեղ, մի օր ասում է կույր հորը.

— Երդվում եմ, որանից հետո, խանների ու հարուստների, վաճառականների ու քարավանապետների թշնամին լինել և սկսում է պնացող-դարձող քարավանները սեփականացնել, տանել Զարդաղլի Զամլիրել։

Օրերից մի օր Քորօղլին նայում է ու տեսնում, որ մի մեծ քարավան է գալիս։ Գնում է, առաջը կտրում ու ասում.

— Քարավանապե՛տ, դու ո՞ւմ քարավանապետն ես։

— Ես,— պատասխանում է նա,— Ստամբոլ քաղաքի թագավորի քարավանապետն եմ։

Ֆորօղլին նրա ամբողջ ունեցվածքը խլում է և ասում.

— Ֆարավանապե՛տ, քեզ ձեռք չեմ տա, վերադարձիր Թագավորին ասա, թե ինչքան զորք ունի, Թող հավաքի գա Զարդաղլի Ջամլիրել կռվի։ Թե ուժով է Թող էս անգամն էլ ձիս խլի։

Ֆարավանապետը վերադառնում է, իր լսածն ու տեսածը պատմում է Թագավորին։ Էհ, Թագավորն իրենից ինչ էր ներկայացնում, կամ նրա ուժն ինչ էր, որ գնար Զարդաղլի Ջամլիրել։

Ֆորօղլին էս անգամ սկսում է իր շուրջը հավաքել աշխարհքում քաջ, արտոտ մարդկանց։ Ամենից առաջ Ֆոսա Ֆանհանին է բերում, նրանից հետո՝ Ֆոսա Սաֆարին, նրանից հետո՝ Եղի Գեյան Նալ Ղռան Դամբչօղլուն, նրանից հետո՝ Ալի Բարաթլուն, Զըլթ Ղըլիչ Ղոլի Ղովաթլին, Ֆոսա Հասան Ղադրդիին։

Ֆորօղլին իր քաջ ընկերներով էս անգամ բարձր սարերի վրա բերդեր է շինում։ Ամեն տեղ հարուստների ունեցածը խլում են։ Գեղեցիկ աղջիկներին առնելիս, կամ նրանց անուննները լսելիս՝ գնում բերում ամուսնացնում են՝ իրենց ընկերների հետ։

Մի օր էլ Ֆորօղլին իր քաջերով գնում է դեպի Թաքյալթու սարը։ Էնտեղ հասնելով, նայում է հեռադիտակով, տեսնում է, որ Զևա աղբյուրի կողմից մի մեծ քարավան դուրս եկավ։ Ֆարավանապետն էլ լսել էր, որ Թաքյալթու սարի վրա ղաչաղներ կան։ Նա էլ աղբյուրի մոտից հեռադիտակով նայում, տեսնում է, որ սարի վրա արծվի նման ինչ որ սավեր է երևում։ Էն ժամանակ դիմելով իր ծառաներին, ասում է.

— Տղե՛ք, սպասեցեք, ուղտերի առաջը կտրեք, Թաքյալթուի վրա մարդիկ են երևում։

Ֆորօղլին էդ տեսնելով՝ ասում է. «Կա՝ չկա, քարավանապետը մեզ տեսավ։ Թամբի տակ դրվող մի Թաղիք է բերել տալիս, հետո մի շերեփ մածուն է վերցնում, էդ Թաղիքը գցում է ներքև, դրա եռևից էլ մածնով շերեփը գցում, ինքն էլ տեղն ու տեղը պահ է մտնում։ Ֆարավանապետն էդ բանը տեսնելով՝ ասում է.

— Լա՛ո, արծիվ էր, ծրտեց, Թռավ գնաց։

Ֆարավանը նորից շարունակում է իր ճամփան։ Ֆորօղլին էլ գալիս է քաջերի մոտ, ասում է.

— Ընկերնե՛ր, քարավանը գալիս է, դե՛, հեծեք, Փառնավուտ ձորի կողմից դրա առաջը կտրեք, ինքն էլ մյուս կողմովը է գնում։

Քարավանը գալիս է։ Մեծ քարավան է լինում։ Շահի քարավանն է լինում, էն շահի, որ Քորօղլու հոր աչքերը կուրացրել էր։ Քորօղլու քաջերը դրա առաջը կտրում են, քարավանապետն ապշած ասում է.

— Հերս Թող խեր չտեսնի։ Հերս ու մերս մի անգամ իրար հետ տանը նստած խոսում էին դեսից ու դենից։ Ես մորս մոտ էի։ Հերս ինձ կանչեց։ Ես բորիկ ոտս դրեցի հատակի վրա՝ գնացի մոտս։ Էդ օրվանից էլ աչքիս լույսը պակասեց, էդ էր որ չկարողացա հեռվից ձեզ ջոկել։

— Քարավանապե՛տ,— ասում է Քորօղլին,— էդ խոսքիդ համար քեզ չեմ սպանի, սպրանքիդ կեսն էլ քեզ կտամ։ Իր նիզակը դարձնում է կանգուն (հալաբի), ինչքան Քիրմանի կտոր է լինում, ղումաշ, ատլաս ու խաս՝ չափում է, կեսն իրեն է վերցնում, մյուս կեսը քարավանապետին է թողնում, ասում է.

— Գնա շահին ասա, որ ես նրա կուրացրած ձիապանի տղան եմ, Ուրիշանն եմ՝ Քորօղլին։ Թող լավ իմանա, սրանից հետո ես կլինեմ նրա Քշնամին, Քե որ հարկ լինի՝ նրա գլուխը կթռցնեմ, Քե որ հարկ լինի՝ նրա քարավանը կթալանեմ, նրան հանգիստ, օր ու արև չեմ տա։

Քարավանապետը վեր ու վոշման ետ է գառնում։ Քորօղլու ասածը հայտնում է շահին։

Թող դրանք էնտեղ ճնան, հիմա էլի Քորօղլուց լուր տանք։

Քորօղլին ու նրա քաջերը հեծնում են ձիերը՝ վերադառնում են Զարդաղլի Զամլիքել։ Շահի քարավանից խլված շամ ու դուբնին, Քիրմանի շալերը, ատլասն ու խասը, դնավուզը Քորօղլին իր քաջերին է բաժանում։ Նրանք էլ տանում են իրենց կանանց համար, քեֆ և ուրախություն են անում։ Քեֆի ժամանակ քաջերից մեկն էսպես է ասում.

— Տղերք, մենք իսկի լավ մարդ չենք։ Տեսնք, Քորօղլին քոլորիս ամուսնացրեց, իսկ ինքը մինչև հիմա էլ չի ամուսնացել։ Մենք էլ դրա մասին իսկի չենք մտածում։

— Իսկ նրա համար մի արժանի աղջիկ ո՞րտեղից գտնենք, ասում է մի ուրիշը։

— Որտեղի՞ց,— ասում է երրորդը,— ա՛յ, Ջավարլի վաշայի աղջիկը՝ Նիգար խանումը, արժանի է նրան։

Քորօղլին էս խոսակցությունը լսելով՝ ասում է.

— Ո՛վ քաջեր, իսկի մի մտածեք, մինչև ես իմ աչքով էդ աղջկան չտեսնեմ, չհավանեմ, չեմ ամուսնանա։ Ու պատրաս-

տուքյուն է տեսնում, Ղռաթին դուրս է քաշում, հեծնում և գնում է դեպի Ստամբոլ քաղաքը։ Մի պառավի տան առջև ձիուց իջնում է, Ղռաթին տանում գոմում կապում։

— Ա՛յ նանի,—ասում է Ֆորօղլին,—էս ոսկիները վերցրու, մենակ մի պայմանով, որ ոչ մեկը չգա, ձիս չտեսնի։ Ու մի երկու օր մնում է էդ պառավի տանը։ Պառավն էլ ինչ որ պետք է լինում անում է։ Մի օր էլ Ֆորօղլին ասում է.

— Ա՛յ նանի, գիտե՞ս ինչի համար եմ եկել։ Ես Ջավարլի փաշայի աղջիկ Նիգար խանումի համար եմ եկել։ Դու պետք է Նիգար խանումին ինձ ցույց տաս։

— Ա՛յ խենթ,—ասում է պառավը,—քեզ պես հազարներն են եկել-գնացել, բայց չեն կարողացել Նիգար խանումին տեսնել։

— Ինչպե՞ս թե,—հարցնում է Ֆորօղլին։

— Էնպես,—պատասխանում է պառավը,—ճիշտ է, դու լավ, գեղեցիկ երիտասարդ ես, բայց դու արի տես՝ Նիգար խանումը ոչ մի մարդու չի թողնում իրեն մոտ, քեզ էլ չի թողնի։

— Նանի՛,—ասում է Ֆորօղլին,—կամ տանդ մեջ ինձ պիտի սպանես, կամ էլ Նիգար խանումին ինձ պիտի ցույց տաս, հիմի երկուսից մեկը որոշի։

— Լա՛ո, ասում է նա,—էդպես մի ասա, ինչ որ ձեռքիցս գա, ես քեզ կօգնեմ։ Հիմա պետք է իմանալ, թե Նիգար խանումը ե՞րբ է գնում այգի զբոսնելու։ Երբ գնում է այգին, իր վրանը խփում է, երեք օր էնտեղ է մնում, էն ժամանակ կարող է, որ դու տեսնես։

Մյուս օրը պառավը մի ճիպոտ է վերցնում ձեռքը, գնում է Նիգար խանումի քյոշկ ու սարայի կողմը։ Նայում, տեսնում է, որ դռան առաջ մի ագռավին է նստել։ Պառավը նրան սիրաշահելով ասում է.

— Լա՛ո, քո արևշատության խաթեր համար, իմ մի հարցին ճիշտ պատասխան տուր, ասա՛, Նիգար խանումը ե՞րբ է էնտեղից դուրս գալիս։

— Նանի՛,—պատասխանում է աղջիկը,—ուրբաթ օրերն է գնում էնտեղ լողանում, երեք օր հանգստանում է, հետո վերադառնում է տուն։

Պառավը էս լսելով վերադառնում, գալիս է Ֆորօղլուն ասում.

— Նիգար խանումն ուրբաթ օրերն է գնում այգի, մար-

մարի հավուզում լողանալուց հետո՝ երեք օր մնում է էնտեղ-զբոսնում, նոր միայն վերադառնում քյոշկ ու սարայը։

— Նանի՛,—հարցնում է Ֆորօղլին,—իսկ դու այգու ճամփան գիտե՞ս։

— Գիտեմ, պատասխանում է պառավը։

Ֆորօղլին երկու ոսկի է տալիս նրան։ Հետո իր շորերը փոխում մի ձեռք հին շոր է հագնում և պառավի հետ գնում է դեպի այգի։ Այգու դուռը բաց են անում, պառավը ներս է մտնում։ Նայում է, տեսնում, որ Նիգար խանումը հավուզից դուրս է եկել, շորերը հագել, զբոսնում է։ Աղախինները գալիս են նրա առաջը կտրում և ասում.

— Ա՛յ պառավ, դու էստեղ ինչ գործ ունես։

— Լա՛ո, —ասում է նա,—եկել եմ, որ խանումին տեսնեմ, գործ ունեմ։

Աղախինները լուր են տալիս խանումին, նա էլ ասում է.

— Խեղճ կին է, թող գա, տեսնենք ինչ է ուզում։

Պառավը գնում է խանումի մոտ։ Ֆորօղլին էլ խեղճ-խեղճ սպասում է մի տեղ։ Խանումը պառավից հարցնում է.

— Ա՛յ նանի, էն խեղճ մարդն ո՞վ է, որ քեզ հետ է եկել։

— Էդ մի գրբաց է,—պատասխանում է պառավը,—բախտու մուրազի գիրն է բաց անում։

Աղախինները էդ լսելով՝ կանչում են Ֆորօղլուն, նրա չորս կողմը բռնում և խնդրում են, իրենց համար մի բան ասի։ Նա էլ ամեն մեկին մի բան է ասում, թե՝

— Ֆո բախտը կկապվի էսպիսի մարդու հետ, քոնն էլ՝ էնպես։

Աղջիկները ծիծաղում և հարցնում են.

— Բա էս գեղեցիկ, նուրբ ու նազուք խանումի բախտն ում հետ կկապվի։

— Նրա բախտը,—ասում է նա,—Զարդաղլի Զամլիբելցի Ֆորօղլու հետ կկապվի։

Նիգար խանումը ծիծաղում և ասում է.

— Ա՛յ խեղճ, Ֆորօղլին էստեղից փախել, դաշտաղ է դարձել, ձրաեղից պիտի գա։ Բայց ինչ որ ճիշտ է՝ ճիշտ, եթե Ֆորօղլուն տեսնեի, ես կուզենայի էդպիսի դաշտաղ կին դառնալ։

— Նիգար խանում,—ասում է պառավը,—եթե օրերից մի օր Ֆորօղլուն բերեմ ձի նստած, հրացանը ուսին, ինչ կտաս։

— Եթե ես սիրեմ,— ասում է Նիգար խանումը,— ինչ ուզես, կտամ, իսկ եթե չսիրեմ, թող գնա:

— Նիգար խանում,— ասում է պառավը,— ինձանից քեզ խրատ չի հասնի: Դե երդվիր, որ Քորօղլուն փորձանքի մեջ չես գցի:

— Ա՛յ պառավ,— ասում է Նիգար խանումը,— երդվում եմ, իմ սրտով էլ լինի, իմ սրտով էլ չլինի, նրան չեմ ճլասի, փորձանքի մեջ չեմ գցի: Նանի,— շարունակում է նա,— էսօր ուրբաթ է, ամեն ուրբաթ օր գալիս եմ էս այգին: Մյուս ուրբաթ օրն էլ կգամ, դու պետք է նրան քեզ հետ բերես:

Քորօղլին էլ լսում է դրանց խոսակցությունը: Նա և պառավը վերադառնում են տուն: Նիգար խանումն էլ ադախիններով վերադառնում է քյոշկ ու սարայը: Մյուս ուրբաթ օրը Քորօղլին զարթնում է, հեծնում է ձին, քշում գնում է Նիգար խանումի այգու դռան մոտ կանգնում: Նիգար խանումը նստած է լինում, նրա ադախիններն էլ՝ առաջը կանգնած: Քորօղլին ներս է մտնում: Նիգար խանումը նայում և տեսնում է Քորօղլին մի էնպիսի ձի է նստել, որ քոչելիս ամպեր է իրարից բաժանում: Նիգար խանումը տեսնելով նրան՝ սրտանց հավանում և ասում է.

— Համեցի՛ր, ձիուց իջիր:

— Ես չեմ իջնի— ասում է Քորօղլին,— եթե դու քո տված խոսքի տերն ես, մոտեցիր, իսկ եթե չէ, կգնամ:

— Ես իմ խոսքի տերն եմ,— պատասխանում է Նիգար խանումը:

Քորօղլին նրա ձեռքից բռնում գնում է ձիու գալակը և հայդե, քշում գնում է: Նույն օրը հասնում է Զարդաղլի Զամլիբելի գագաթը: Էհ, Ղռաթին լինչ.

Բինդըմ Ղռաթ, ալդըմ մուրադ*:

Զարդաղլի Զամլիբելում յոթն օր, յոթը գիշեր Քորօղլու ու Նիգար խանումի հարսանիքն են անում, ուտում, խմում, քեֆ անում:

Ներանք հասան իրենց մուրազին, դուք էլ հասնեք ձեր երեխաների մուրազին[1]:

---

* Ղռաթին հեծա, նպատակիս հասա:

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԻՐ ՀԱՅՐԸ

Փորօղլու հերը՝ Ալին, ապրում էր Մաքու քաղաքում։ Նրա տունը քուրդ քոչվորների ճամփի վրա էր։ Մի անգամ ջալալի քոչվոր քրդերը գալիս անցնում են նրա տան մոտից։ Նրանց հետ լինում է մի ձիավոր աղջիկ։ Անցնելու ժամանակ մի գեր խոյ ոչխարի հոտից ետ է ընկնում, չի կարողանում առաջ շարժվել։ Ալին նայում, տեսնում է, որ էդ աղջիկը մի ձեռքով բարձրացրեց էդ խոյը, դրեց իր առջև ու ձին քշեց, գնաց հասավ քոչվորներին։ Շատ է զարմանում Ալին ու էլ չի սպասում, իր ձեռքի բահը դնում է մի տեղ, ընկնում է նրանց ետևից՝ գնում։

Քոչվոր ջալալիները գնալով հասնում են մի տեղ։ Սա տեսնում է, որ էդ աղջիկը նորից մի ձեռքով խոյը բռնեց, ձիուց ցած բերեց ու դրեց մի կողմ։ Նայում, տեսնում է, որ էդ աղջիկը մի ոտից կաղ է։ Քոչվորները երբ մի քիչ հանգիստ են առնում, նստում են հացի, մեկ էլ տեսնում են կանգնած Ալուն, ասում են.

— Էս մարդը՝ զարխը մարդ է։ Կանչեք, թող գա մեզ հետ հացի նստի։

Նա էլ գալիս է, բարև է տալիս, բարև է առնում։

Ուտում են,

Ալին էդ ժամանակ տան մեծավորին ասում է.

— Զարմանում եմ։

— Ինչո՞ւ ես զարմանում,—հարցնում է մեծավորը։

Ասում է.—Քեր էս աղջիկը հասակն առել է, ինչո՞ւ մինչև հիմա մարդու չեք տվել։

— Մեր աղջիկը,—ասում է տան մեծավորը,—մի ոտից կաղում է, դրա համար էլ մինչև հիմա ոչ մեկը չի եկել, չի ուզել։

— Կաղ է, թող կաղ լինի, տվեք ինձ, խնդրում է Ալին։

Սրանք էլ նայում են նրան, տեսնում են, որ լավ մարդ է, ասում են.

— Ալի, թող քեզ հալալ լինի, տար։

Աղջկան ու Ալուն ամուսնացնում են։

Մի ամսից հետո Ալին գալիս աղջկան տանում է տուն։ Ինն ամիս, ինն օր հետո էս աղջիկը մի տղա է բերում. տղի անունը վերշան են դնում։

Վերշանի հերը՝ Ալին, հայտնի ձիապան է լինում։ Էդ օրերին հիվանդություն է ընկնում Իրանի ձիերի մեջ։ Թեհրանի շահը Ալուն տանում է իրեն մոտ։ Սա բուժում և առողջացնում է նրա ձիերը։ Շահը էդ տեսնելով՝ Ալու համար ամսական է նշանակում, էլ չի թողնում, որ վերադառնա տուն, ասում է.

— Պետք է ինձ մոտ մնաս։

Ալին տասնչորս տարի մնում է նրա մոտ։ Մի օր ձիերն արածացնելիս՝ սա նայում տեսնում է, որ մի հովատակ ծովից դուրս եկավ, եկավ շահի գորշ գույնի զամբիկը ծածկեց ու նորից մտավ ծովը։

Հենց էդ օրերին Ալու հետ աշխատող ձիապանները բամբասում են նրան՝ գնում են շահի մոտ, ասում են.

— Ալին ուզում է վախչել։

Շահը կանչում է Ալուն ու հրամայում է, որ նրա աչքերը հանեն։ Ասում է. «Էլ չի կարող վախչել, լավ ձիապան է, ձեռք տալով էլ կարող է ասել, թե ո՞րն է լավը, որը՝ վատ»։

Հիմա Վերշանից խոսենք։

Վերշանը գառնում է տասնչորս տարեկան։ Մի օր ասում է. «Գնամ հորս տեսնեմ» ու վեր է կենում, գալիս է Թեհրան քաղաքը, պատահողներից հարցնում է թե՝

— Քաղաքի ձիապանը ո՞րտեղ է։

— Ծովի մոտ մի վրան կա, էնտեղ ձիերի մոտն է, պատսխանում են էդ մարդիկ։

Վերշանը գնում է դեպի հոր վրանը։

Նայում, տեսնում է, որ հորը կուրացրել են, ասում է.

— Ա՛յ հեր, քեզ հետ ինչ է պատահել։

— Տղա՛ս,—ասում է հերը,—շահն ինձ կուրացրեց, չթողեց, որ վերադառնամ տուն։ Հիմա գնա ծովի ափ, մի գորշ գույնի զամբիկ կա, տես ծնո՞ւլ է թե՝ չէ։

Վերշանը գնում է ձիերի մեջ, նայում, տեսնում է, որ

զամբիկը ծնել է, մի գորշ գույնի քուռակ է բերել։ Գալիս է հոր մոտ, ասում է.

— Հայրիկ, զամբիկը ծնել, մի գորշ գույնի քուռակ է բերել։ Հիմա ինչպես անենք, որ քեզ տանեմ, ես ուզում եմ քեզ տանել, բայց դու չես կարող գալ, ինչ անենք։

— Տղաս,—ասում է հերը,—դու չես կարող ինձ տանել, գնա տանդ մասին մտածի։ Ես ամսականս ամսեամիս քեզ կուղարկեմ, մյուս տարի էս ժամանակ էլի, տես, արի ինձ մոտ։

Վերշանը վերադառնում է տուն։ Էդ օրից անցնում է մի տարի։ Մի օր Ալին ասում է շահին.

— Շահ, խնդիրք ունեմ, որ վարձիս փոխարեն էն գորշ քուռակը տաս ինձ։

— Թող քեզ լինի,—ասում է շահը։

Վերշանն էլ էդ օրերը գալիս է հոր մոտ։ Ալին ասում է.

— Ես ամսականիս փոխարեն քո տեսած քուռակը վերցրի։ Հիմա քեզ եմ տալիս, տար խնամի, լավ նայի։

Վերշանը քուռակին տանում է, պահում։ Քուռակը դառնում է երկու տարեկան։ Վերշանը հեծնում է՝ վարժեցնում Թամրի։ Մի օր էլ քշում գալիս է հոր մոտ ու ասում.

— Ա՛յ ձիապան, մի արի քուռակս տես, տեսնենք խելքդ ինչ է կտրում դրանից։

Ձիապանը դուրս է գալիս վրանից, ձեռքը դնում է քուռակի մեջքին, շրթունքը կծում. ասում է.

— Ա՛յ տղա, էս քուռակը գորշ զամբիկից է։

— Ես էլ,—ասում է Վերշանը,—կաղ մորից եմ, դե արի քեզ վախցնեմ։

— Տղա՛ս,—ասում է հերը,—քուռակը դեռ չի մեծացել, հիմա էլ գլուխդ ինձ ցույց տուր, տեսնենք ինչպես է։ Մի մատով խփում է տղայի գլխին, ասում է.

— Տղաս, գլուխդ էլ դեռ չի հասունացել, ինձ չես կարող տանել, գնա մյուս տարի արի։

Վերշանը նորից տուն է վերադառնում։ Նրա քուռակը դառնում է երեք տարեկան։ Էս անգամ էլ քշում գալիս է Թեհրան, հոր մոտ, ձիուց իջնում, ասում է.

—Ա՛յ ձիապան, արի ձիս տես։

Ձիապանը վեր է կենում, ձեռքը տալիս է ձիու մեջքին ասում է.

— Սա գորշ զամբիկից է։

— Ես էլ կաղ մորից եմ,— ասում է տղան։

Հերն ասում է.— Ջամբիկդ լավ է, ինձ կարող է ազատել։ Դե, հիմա էլ արի գլխիդ նայեմ, տեսնեմ հասունացե՞լ է։ Ջեռքը դնում է տղայի գլխի վրա, ասում է.— Գլուխդ էլ հասունացել է, դե՛, հիմա կարող ես ինձ ազատել, ինձ դիր ձիու գավակն ու ինչքան կարող ես քշիր։

Վերշանը հորը նստեցնում է ձիու գավակը և քշում է։

Շահի զորքը եռևից է ընկնում։ Բավական ժամանակ անցնելուց հետո՝ հերն ասում է.

— Վերշա՛ն, նայիր, տես, հո մեր եռևից չեն ընկել։

— Մ՛յ հեր,— ասում է Վերշանը,— չորս ձիավոր են գալիս, սպիտակ ձիավորը քիչ է մնացել մեզ հասնի։

— Տղաս,— ասում է հերը,— քշիր փշոտ տեղեր, սպիտակ ձին փշերից վախենում է։

Քշում է փշոտ տեղեր, սպիտակ ձին հետ է մնում։

— Տղա՛ս, հիմա ինչպես է,— հարցնում է հերը։

— Գորշ ձին է գալիս,— ասում է Վերշանը։

— Քշիր քարքարոտ տեղեր, գորշ ձիու ոտները նուրբ են, քարերից վախենում է։

Քշում է քարքարոտ տեղեր, գորշ ձին էլ ետ է մնում։

— Տղա՛ս, հիմա ո՞րն է գալիս,— հարցնում է հերը։

— Սև ձին է գալիս,— ասում է Վերշանը։

— Քշի՛ր ցելերի մեջ,— ասում է հերը,— սև ձին ուժ չունի, ցելերի միջից չի կարող դուրս գալ։

Քշում է ցելերի մեջ, սև ձին էլ է ետ մնում։

— Հիմա ի՞նչպես է,— հարցնում է հերը։

— Հայրի՛կ,— ասում է Վերշանը,— կարմիր ձին է գալիս։

— Տղա՛ս,— ասում է հերը,— կարմիր ձին շատ ուժեղ է, նրանից ազատվելը շատ դժվար է։ Հիմա ձիուդ սանձն ազատ թող և, ինչքան ուժ ունես, քշիր, հետո կարմիր ձիուն հայհոյիր, կարող է ետ մնա, ուրիշ ոչ մի բանով չես կարող նրանից ազատվել։

Կարմիր ձին էլ է ետ մնում։ Վերշանն էդպիսով հորն ազատում է, հասնում են տուն, հետո դառնում է դաչաղ՝ հայտնի է դառնում Քոռօղլի անունով[2]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ՈՒ ԲՈՒԻ ԲԵԿԸ

Ժամանակով Զարդաղլի Զամլիբեյում ապրում էր Փորօղլին իր քաջերի հետ։ Նրա քաջերից մեկն էր Թանղրի Թանմազը։ Փորօղլին մի օր ասում է.

— Թանղրի Թանմազ, լա՛ո, մի դուրս գնա՛, տես ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա։

Թանղրի Թանմազը դուրս է գնում, նայում տեսնում է, որ Փորօղլու արգելված մարգագետնում մի մեծ քարավան վրաններ է խփել։ Հետ է դառնում, ասում է.

— Փո՛րօղլի, քո արգելած մարգագետնի մեջ մի մեծ քարավան վրաններ է խփել։

— Տղերք,—ասում է Փորօղլին,—ղոսթը թամբեք, տարբ՛ք դուրս։ Զենքերը կապում, հեծնում է ձին, էնտեղից ուղիղ իջնում է դեպի քարավանը։

Քարավանապետն էլ առաջուց իր մարդկանցն ասում է.

— Տղե՛րք, ասում են, թե էս սարում ղաչաղներ կան, անց ու դարձ անող քարավաններին թալանում են։ Ձեզնից մեկը թող վրանիս մոտ կանգնի նայի, եթե որևէ մարդ անտառի կողմից դուրս գա, ձիավոր լինի, թեոտավոր, մեկ է, թող գա ինձ շուտ իմաց տա։

Դրսում կանգնած պահապանը նայում տեսնում է, որ մի մարդ գորշ ձիու վրա նստած, ելավ անտառից։ Շուտ իմաց է տալիս քարավանապետին։

— Տղե՛րք, ձիս բերե՛ք,—հրամայում է քարավանապետը։ Զեռաց զենքերը կապում, հեծնում է ձին ու քշում Փորօղլու առաջ։

Էդ քարավանն էլ Ստամբոլ քաղաքի թագավորինն է լինում։ Փորօղլին նայում տեսնում է, որ քարավանապետն ուզում է կռվել, ինքն իր մտքում ասում է. «Մեղք է, նրա հետ

չեմ կռվի, մի երկու խոսք կասեմ, թե որ բարկությունն իջավ՝ լավ, թե չիջավ՝ նոր կռվի կբռնվենք, գետնով կտամ։ Թուրը սազի տեղ դնում է կրծքին ու էսպես ասում.

Ստամբոլդան չխոի բիր ուլու քյոփվին,
Գյաղդի չիմանլխդա գոյդու բազիրգին,
Դեղիմ քալաշլարըմա՝ բաջը գյոնդեր,
Ալի ալա վուրդի, գյուլդի բազիրգին։

Բազիրգաննաին էթմանիմ սավաշի,
Դաբալը, թանփալը գոլդուրարամ լեշի,
Մզրախինաին, օլչաբամ սանին գումաշի,
Ալի ալա վուրդի, գյուլդի բազիրգին։

Բաշընա օրթուփսան չըխալի բորքյու
Ուստունա ալըփսան Խորասան քյուրքյու,
Ֆորօղլի սոյլադի ուչխանա սազի,
Սաքսան մին ալթուն սայ մանա, բազիրգան*։

Երբ քարավանապետը լսում է, որ իր հետ խոսողը Ֆորօղլին է, ասում է.

— Ամա՛ն, Ֆորօղլի, ներիր, ես չգիտեի, որ դու ես, ինձ մի սպանիր. ինչ ապրանք, կտոր եմ բերել, բոլորն էլ քեզ լինի։ Ուղտերն ու ջորիները Ֆորօղլին բարձում է, քարավանապետին էրեն հետ վերցնում՝ դեպի ամրոցն է գնում։ Քարավանապետին

---

* Ստամբոլից դուրս եկավ մի մեծ քարավան,
Եկավ արոտում վրան խփեց մի վաճառական,
Ասեցի իմ քաջերիս՝ Թող տուրք ուղարկի.
Ձեռքը ձեռքին խփեց՝ ժպտաց վաճառականը։

Չեմ ուզում կռվել վաճառականի հետ,
Իսկ եթե կռվեմ, ձորերն ու բլուրները դիակներով կլցնեմ։
Ձասն ու դումաշը նիզակով կչափեմ.
Ձեռքը ձեռքին խփեց՝ ժպտաց վաճառականը։

Գլխիդ դրել ես փափուկ մի գլխարկ,
Խորասանի մորթին դցել ես վրադ,
Ֆորօղլին ասաց երեք տուն երգ,
Ութսուն հազար ոսկի հաշվիր ինձ, վաճառական։

ասանում է մոտը։ Նրա քայլերը հավաքվում, նայում տեսնում են, որ Քորօղլին էնքան ապրանք է բերել, որ հաշիվ չկա, քարավանապետին ու ծառաներին էլ գերի է բռնել։ Բոլորը գալիս նստում, ուտում, խմում են։ Էդ ժամանակ ներս է մտնում և Նիգար խանումը։

— Նիգար խանում,— ասում է Քորօղլին,— էսօր էս քարավանատեն ուզում էր ինձ հետ կռվել։ Հիմա ինչպե՞ս ես ուզում. գլուխը թողնե՞մ սպանե՞մ, թե՞ բաց թողնեմ։

Նիգար խանումն ասում է.— Քորօղլի, բավական չէ, որ ապրանքը խլել ես, իրեն բռնել, հիմա էլ ուզում ես սպանե՞լ, էդ լավ բան չի, բաց թող, թող գնա։

Քարավանապետի ձին ձեռից խլում են, շորերը վրայից հանում, հին շորեր են հագցնում, մի նիհար ձի են տալիս ու ազատ արձակում։ Նա էլ սուս ու փուս ետ է դառնում։ Մի օր հասնում է Ստամբուլ, ձին բաց է թողնում, էլ տիրություն չի անում, գնում է Թագավորի պալատը։ Թագավորը նայում, տեսնում է, որ իր քարավանապետն է՝ մի ձեռք հին շորեր հագած, ասում է.

— Ա՛յ քարավանապետ...

— Չմմմե,— պատասխանում է նա։

— Էս ինչ բան է, էս ինչ վիճակի մեջ ես ընկել,— հարցնում է Թագավորը։

— Տներս որ գու լինես,— պատասխանում է նա,— իմ վիճակն էլ էսպես կլինի։ Մարդ. Զարդաղլի Զամլիբելցի Քորօղլու նման տեր պիտի ունենա, որ հանգիստ սրտով տեղ գնա ու ետ դառնա։ Ես էնքան ապրանք, էնքան խաս ու առլաս ինձ հետ տարա, որ հաշիվ չկար։ Ճամփա ընկա գնացի Զարդաղլի Զամլիբելի մոտ։ Քորօղլին եկավ թալանեց տարավ։ Եթե նրա կինը չլիներ, ինձ էլ կսպաներ։ Վրայիցս շորերս հանեցին, ինձ էսպես տկլոր քեզ մոտ ուղարկեցին։

— Հենց էդպե՞ս,— ասում է Թագավորը։

— Հա՛, հենց էդպես,— պատասխանում է քարավանապետը։

Թագավորը հրամայում է, որ քաղաքում դալալ կանչեն, տեղ ասի, թե՝ «Ով որ երեք օրվա ու երեք գիշերվա մեջ գնա Զարդաղլի Զամլիբել, Քորօղլուն Ղռաթի հետ միասին բռնի բերի, իմ շարմաղ, նազանի աղջիկ Դոնա խանումը նրան կտամ»։

Դալալն ամեն տեղ ձեն է տալիս. գալիս է շուկա, մոտե-

նում է մի սրճարանի. Ինտեղ Բոլի անունով մի աշակերտ է լինում։ Սա դուրս է գալիս, էդ դալալի առաջը կտրում ասում է.

— Ա՛յ դալալ, էս ի՞նչ բան է, որ էդպես ընկել ես քաղաքի մեջ, էտեղ-էնտեղ հա ձեն ես տալիս։

— Ի՞նչ է, չ՚ես իմանում, թե ինչու եմ ձեն տալիս,—ասում է դալալը։ Զարդաղլի Զամլիբելում Քորօղլին թալանել է Թագավորի քարավանապետին։ Նա էլ եկել բողոքել է։ Թագավորը հիմա հրամայել է, թե՝ «Ով որ գնա Քորօղլուն կենդանի բերի՝ նրա ձիու հետ միասին, ես աղջիկս՝ Դոնա խանումը նրան կտամ»։

— Ա՛յ դալալ, մի քիչ կա՛ց,—ասում է Բոլին,—գնամ գամ, ու մտնում է ներս, մոտենում աղային և ասում.

— Ա՛յ աղա, Թագավորն էսպիսի հրաման է տվել, ինձ Թույլ տուր ես գնամ Քորօղլուն բերեմ, նրա աղջկանն էլ առնեմ։

— Մեղք ես,—ասում է աղան,—էդպիսի բան չանես, Քորօղլին քեզ կսպանի։

— Սպանում է, Թող սպանի,—համառում է Բոլին,—կամ կսպանվեմ, կամ էլ Դոնա խանումին տեր կդառնամ։

— Մեղքը վիզդ,—ասում է աղան,—գնում ես, գնա, մենակ լսիր, թե ինչ եմ ասում։ Քորօղլու մոտից երկու ծառա փախել, եկել են Թագավորի մոտ։ Դրանցից մեկի անունը Հասան է, մյուսինը՝ Հուսեյին։ Աշխարհքում ոչ մի մարդ Քորօղլու ֆանդն ու ֆելը չի իմանում։ Չես կարող նրան ճանաչել։ Էդ ծառաները նրան կճանաչեն։ Եթե դրանք ասեն թե՝ սա Քորօղլին է, դու բռնիր բեր, թե չէ, Թագավորը գլուխդ կկտրի։

Բոլին գալիս է դալալի մոտ, հայտնում իր համաձայնության մասին, դալալն էլ գալիս է Թագավորի մոտ և ասում.

— Թագավորն ապրած կենա, էս երիտասարդն ասում է, թե ես կգնամ Քորօղլուն ձիու հետ կբռնեմ կբերեմ։

— Խոսքս խոսք է,—ասում է Թագավորը,—եթե գնա Քորօղլուն ձիու հետ բռնի բերի ես աղջիկս՝ Դոնա խանումը կտամ նրան, իսկ եթե Քորօղլու վոխարեն մի ուրիշին բերի, իր գլուխը կկտրեմ։

Պայմանագիր են գրում. Թագավորն ստորագրում է. «Եթե դու բերիր, աղջիկս քեզ կտամ», Բոլին էլ է ստորագրում՝ «Եթե չբերի, գլուխս Թող։ Նրանք պայմանագիրը կնքում, անդուկի մեջ են դնում։ Բոլու շորերը փոխում են, նրա անունն

Էս անգամ դնում են Բոլի բեկ (Թագավորի վեզաճն է, հո հասնաք բան չէ)։ Էդ ժամանակ Բոլի բեկն ասում է.

— Թագավորն ապրած կենա, նրա ծառաներից երկուսը քեզ մոտ են, մեկի անունը Հասան է, մյուսինը՝ Հուսեյին։ Դրանք էլ թող ինձ հետ գան։ Ես Ֆորօղլուն չեմ ճանաչում, նրանք են ճանաչում։ Թող ինձ ցույց տան, ես բռնեմ, բերեմ։

— Թող Հասանն ու Հուսեյինն էլ քեզ հետ գան, մենակ պատրաստվիր գնա,—շտապեցնում է Թագավորը և հրամայում է զորապետին, որ զորքի պատրաստություն տեսնի։ Էդ ժամանակ գալիս Բոլի բեկին ասում են, թե զորքն արդեն պատրաստ է։ Բոլի բեկը, Հասանն ու Հուսեյինը հեծնում են ձիերն ու ճամփա ընկնում։ Բոլի բեկը զորքի առաջն է ընկնում. անթիվ, անհաշիվ զորքը շարժվում, գալիս հասնում է Զարդաղլի Ջամլիրել։

Թանկրի Թանմազը ծառայում է Ֆորօղլու մոտ։ Դուրս է գալիս, նայում, տեսնում է, որ Ֆորօղլու ձիու արածելու հանդատեղում էնքան զորք է հավաքվել, էնքան վրաններ են խփել՝ երկընքի աստղերին թիվ կա, դրանց թիվ չկա, սարի խոտերին ու ծաղիկներին թիվ կա, դրանց թիվ չկա։ Հետ է դառնում։ Ֆորօղլին էլ քաջերի հետ խմում է։ Ֆորօղլին ասում է.

— Թանդրի Թանմազ, ինչպե՞ս է եղանակը։

— Իգիթ,—ասում է նա,—ամպ է, ամպամած է։

Ֆորօղլին ձեռաց հասկանում է, որ կռիվ է լինելու՝ ինքն իրեն ասում է. «Կռիվ է, եկել են մեզ վրա կռվի»։

— Թանդրի Թանմազ, դու որ ասում ես ամպ է, տեսնես, ձեմ մերը լաց կլինի։

— Նրանց մերը լաց կլինի,—պատասխան է տալիս Թանդրի Թանմազը։

— Գնա՛ քաջերին՝ Այվազ Բալուն և մյուսներին ասա, որ Ղռաթը թամբեն,—ասում է Ֆորօղլին։

Ղռաթը թամբում են, ինքն էլ զենքերը կապում քաջերին ասում է.

— Դուք էստեղ կացեք, գնամ տեսնեմ՝ ինչ զորք է, ուր են գնում, ինչո՞ւ են եկել։

Ֆորօղլին շորերը փոխում է, մի սազ է առնում ձեռքը, դերվիշի կերպարանք մտած՝ սարից իջնում է դեպի ներքև, գնում է դեպի մարգագետինները։ Մոտենալով վրաններին՝ մի ծեր մար-

դու հանդիպում, տեսնում է, որ մի աման կա նրա ձեռքին՝ ուզում է նամազ անի։

— Սալամ-ալեքյում, պապիկ,—ասում է Բորօղլին։

— Վայ, ալեքյում ասսալամ,—ասում է ծերունին։

— Պապիկ,—ասում է Բորօղլին,—հարցնելն ամոթ չլինի, էս ինչ զորք է, ինչ իրարանցում է։

— Դերվիշ բաբա,—ասում է նա,—ես էլ լավ չգիտեմ, ասում են՝ էս սարում դաչաղներ կան։ Դրանց մեծավորը Բորօղլին է, էդ մարդը Թագավորի քարտավանապետին թալանել է։ Թագավորն էլ հրամայել է՝ «Ով որ գնա Զարդապլի Ջամլիրել, Բորօղլուն ու իր Ղռաթ ձին բերի, աղջիկս նրան կտամ։ Բոլի բեկը նրան խոստում է տվել, ասել. «Ես կգնամ կբերեմ»։ Թագավորն էլ ասել է, թե՝ «Ես էլ աղջիկս քեզ տվի»։ Հիմա Բոլի բեկը եկել է, որ Բորօղլուն իր Ղռաթ ձիու հետ բռնի տանի Թագավորին, որ նրա աղջիկն առնի։

— Ա՛յ պապի,—ասում է Բորօղլին,—յոթը որը երեխա ունեմ։ Եթե գնամ Բոլի բեկի մոտ, ինչ ես կարծում, մի բան ինձ կտա, որ երեխաներիս տանեմ։

— Դերվիշ բաբա,—ասում է ծերունին,—Բոլի բեկը չահել մարդ է, անհոգ, Թագավորի աղջկա համար էլ խոսք են տվել։ Իմ կարծիքով, եթե գնաս, նրա համար սազ նվագես, շատ փող կտա քեզ։

Բորօղլին ձին բաց է թողնում, մարակով խփում է մեջքին, ասում՝ «Իմ լավ ձի, գնա փոխվիր, դարձիր սպիտակ պատրաստողների ձիերի նման»։ Ձին փոխվում, լղարիկ յարու է դառնում, չի կարողանում ոտները տեղից շարժել։ Բորօղլին սազը վերցնում գնում է դեպի Բոլի բեկի վրանը։ Նայում, տեսնում է, որ իր մոտից վախած ծառաները՝ Հասանը և Հուսեյինը դռան մոտ կանգնել, պահակություն են անում։

— Դերվիշ բաբա,—ասում է Հասանը,—ինչ ես մեն գալիս։

Ասում է.—Լսել եմ, որ Բոլի բեկը զորք է կապել եկել Էստեղ, եկա որ գնամ մոտը։ Յոթ երեխա ունեմ, կարող է մի բան տա ինձ երեխաներիս տանեմ։

— Էստեղ կաց,—ասում է Հասանը,—գնամ հայտնեմ, տեսնենք թույլ կտա, որ ներս գնաս։ Ու գնում է ներս, Բոլի բեկից թույլտվություն է վերցնում։ Բոլի բեկն ասում է.

— Թող գա, տեսնենք ինչ մարդ է։

Հասանը ետ է դառնում, դերվիշին թույլ է տալիս, որ

ներս մտնի։ (Էլ Քորօղլի չասենք՝ ասենք դերվիշ)։ Դերվիշը նայում տեսնում է, որ Բոլի բեկը ներքնակի վրա նստել է, կանգնում է առաջը։

— Ո՞վ ես դու, ի՞նչ ես ուզում,—հարցնում է Բոլի բեկը։

— Բոլի՛ բեկ,—ասում է նա,—ես մի դերվիշ եմ, մինչև հիմա Քորօղլու մոտ էի. յոթ որը երեխա ունեմ. Քորօղլին լսել է, որ դու եկել ես, էլ հաց չտվեց երեխաներիս, չպահեց, ևկա քեզ մոտ, որ երեխաներիս համար մի բան ճարեմ։

— Քանի որ Քորօղլու մոտն ես եղել, հիմա լավ կճանաչես նրան, մի ասա՝ ջահի՞լ է, թե՞ ծեր,—հարցնում է Բոլի բեկը։

— Ես լավ եմ ճանաչում,—պատասխանում է նա,—թուլլ տուր նվագելով ասեմ.

Գոշունու չաքմիշսան ուստումա,
Բոլի՛, ման սանի, ման սանի...
Ջալը՛մ, նա գիրմիշսան կյաստիմա,
Բոլի՛, ման սանի, ման սանի*...

Բոլի բեկն ասում է.— Ա՛յ տղա, ի՞նչ է, դու ինձ ես հայհոյում։

— Բոլի՛ բեկ,—ասում է Քորօղլին,—աստված վկա, Քորօղլին իր լեզվով է ասել, ես էլ նրանից եմ սովորել։ Ադա, թե որ սխրտդ չի՞ ուզում՝ չեմ ասի։

— Ասա, ասա,—հրամայում է Բոլի բեկը,— տեսնենք ասելիքդ ի՞նչ է։

Քորօղլին ասում է.

Օվջունա փուլ գոյսրսամ,
Գյոզլսրինա միլ գոյսրսամ,
Գըզ, արվադը դուլ գոյսրսամ,
Բոլի՛, ման սանի, ման սանի**...

---

*Ձորք ես կապել բերել ինձ վրա,
Բոլի՛, ես քեզ ցույց կտամ, ցույց կտամ։
Ա՛յ գալտամ, ինչո՞ւ ես եկել ինձ վրա,
Բոլի՛, ես քեզ ցույց կտամ, ցույց կտամ։

**Ջեռքիդ մեջ փող կդնեմ,
Աչքիդ մեջ շյուղ կդնեմ,
Ջեր աղջիկներին, կանանց այրի կթողնեմ,
Բոլի՛, ես քեզ ցույց կտամ, ցույց կտամ։

— Ա՛յ տղա,—ասում է Բոլի բեկը,—դու իմ անունն ես տալիս։

Դերվիշն ասում է.—Բոլի՛ բեկ, հավատա ասածուն՝ Քորօղլին իր բերնով, իր լեզվովն է ասել, թե որ սիրտդ չի ուզում, չեմ ասի։ Ծուռ մարդ է, ծուռ խոսքեր է ասում։

— Իսկ քանի՞ տարեկան է,—հարցնում է Բոլի բեկը։

Քորօղլին ասում է.

Քորօղլիյամ, կոջալմիշամ,
Խունքյաբլաբդան բաջ ալմիշամ,
Բոլի՛, մեն սանի, մեն սանի*...

Էս բանը որ ասում է, Բոլի բեկը ծիծաղում, ասում է.

— Ա՛յ դերվիշ, էդ ինչի՞ր ես դուրս տալիս։

— Բոլի՛ բեկ,—ասում է նա,—ես քեզ արդեն ասի, որ ծուռ մարդ է, գլխից դուրս է տալիս, իր լեզվովն է ասել, ես էլ նրանից եմ սովորել։

Հասանը և Հուսեյինը դերվիշի էդ խոսքը դռան մոտից լսում են։

Հասանը ասում է Հուսեյնին.

— Զլինի՞ թե սա ինքը Քորօղլին է։ Բոլի բեկին կապանի, հետո էլ մեզ բոլորիս կկոտորի, ոչ մեկը նրա ձեռից չի ազատվի։

Հասանը մտնում է ներս։ Ոտնամաններըը դնում է Բոլի բեկի առաջ։ Բոլի բեկը հագնում դուրս է գալիս։

— Բոլի՛ բեկ,—ասում է Հասանը,—էս մարդը, որ էսպես ֆել ու ֆանդ է անում՝ Քորօղլուն է նմանում, կարող է ինքը լինի, պիտի փորձես։ Ներս մտնելիս եթե քո առջև վեր կացավ, էն ժամանակ իմացած եղիր, որ նա չէ, իսկ եթե վեր չկացավ, ձեռները տարալ ետևը, իմացած եղիր, որ հենց ինքն է։ Էն ժամանակ ասա՝ դու Թագավորի բռնավորն ես։ Քորօղլին նամարդ մարդ չէ, ձեռները ետ կտանի, քեզ կլսի։ Մեզ կանչիր, կգանք կկապենք։

Բոլի բեկը մտնում է ներս, տեսնում է, թե քարն իր տեղից շարժվեց, դերվիշն էլ՝ շարժվեց։ Տեղից վեր չի կենում։ Բոլի բեկն ասում է.

---

* Քորօղլին եմ, ծերացել եմ,
Արնախումներից տուրք եմ վերցրել,
Բոլի՛, ես քեզ ցույց կտամ, ցույց կտամ։

— Դու Քորօղլի՞ն ես։

— Ես Քորօղլին չեմ,— ասում է դերվիշը։

— Ձեռներդ տալ եմ,— ասում է Բոլի բեկը,— դու Թագավորի բռնավորն ես։ Հետո կանչում է Հասանին ու Հուսեյինին։ Քորօղլու ձեռները եռևից պինդ կապում են։ Ձեն է տալիս իր մի ծառային և ասում.

— Գնա սրա ձին էլ բեր։

Գնում է ծառան, ձին բերում, բայց լո՛նչ ձի՝ նիհար, չի կարող քայլել։ Զարմանում է Բոլի բեկը. «Ա՛յ մարդ,— ասում է ինքն իրեն,— Քորօղլու Ղաթի մասին շատ գովասանական խոսքեր էին ասում, իսկ սա լո՛նչ տեսակ ձի է, խելի տեղից չի կարող շարժվել»։

— Ա՛յ Բոլի բեկ,— ասում է դերվիշը։

— Ի՞նչ է,— հարցնում է Բոլի բեկը։

— Սա իմ ձին է,— ասում է նա,— ես էլ դերվիշ եմ, յոթ որը երեխա ունեմ, հիմա ճամփես են նայում։ Քորօղլին է՛լ բան չի տա, երեխեքս առանց ինձ կկոտորվեն։ Եթե ինձ տանես, ես կբողոքեմ Թագավորին, հիմա մտածիր, թե ինչ ես անում։

— Չէ, որ չէ,— ասում են Հասանն ու Հուսեյինը,— սա Քորօղլին է, Թալիսման ունի, ուզած ժամանակ կարող է փոխվել, ուզում է խաբել մեզ, մեր ձեռքից ազատվել։

Քորօղլուն գնում են ձիու վրա։ Բոլի բեկի հրամանով զինվորները հավաքում են վրաններըը, իրենց եկած ճամփով էտ են դառնում, որ գնան Ստամբոլ՝ Թագավորի մոտ։ Գնում են, գնում, մեկ օրվա ճամփա է մնում, որ հասնեն Ստամբոլ։ Ճամփի վրա մի աղբյուր է լինում՝ Հանգստի աղբյուր անունով։ Բոլի բեկը հրամայում է, որ զորքը վրաններ խփի, հանգստանա։ Իր համար էլ վրան են խփում։ Բոլի բեկը նստում է ներքնակի վրա, Քորօղլին էլ՝ նրա մոտ։ Սա մի խաբ է անում. «Ախը, եթե ինձ քաղաք տանեն կսպանեն, դրանից ինչ օգուտ։ Սազն առնում է ձեռքը, տեսնենք Բոլի բեկին ի՞նչ պիտի ասի.

Շուբհա էյլամա, Բոլի բագիմ,
Ման Քորօղլու դայիլամ,
Գյորմիշսան, շաշըրթմիշսան քանդինի,
Բոլի բաբ, ման Քորօղլու դայիլամ։

Քորօղլուննուն բիր աթի վար, ջիվանդըր,
Հայ դեյանդա նալլարընը գըրանդըր,
Անդ իչարամ՝ ադըմ Ուրիշանդըր,
Բուլի բագ, մանն Քորօղլու դայիլամ։

Քորօղլուննուն բիր աթի վար, դալիդիր,
Դալի դայիլ, բիր իլտըրըմ քիմիդիր,
Անդ իչարամ՝ աթամըն ադի Ալի դիր,
Բուլի բագ, մանն Քորօղլու դայիլամ*։

Բուլի բեկը կանչում է ծառաներին՝ Հասանին ու Հուսեյնին և ասում.

— Տղերք, սա երդվում է, ասում է թե անունս Ուրիշան է, հորս անունը Ալի է, եթե տանեմ Թագավորի մոտ, ասում դուրս գամ, գլուխս կթռցնի։ Գնացեք նրա ձին բերեք։

Ծառաները ճարները կտրած գնում են ձին բերում։ Ձին չի կարողանում ոտները փոխել, կամաց է քայլում, նիհար է լինում, Բուլի բեկն ասում է.

— Դերվիշ, վեր կաց գնա, դու Քորօղլին չես, ազատ ես, թե չէ՝ Թագավորը գլուխս կթռցնի։

Քորօղլին հեծնում է ձին, կամաց քշում, զորքի միջից դուրս է գալիս, Հեռանալով Էնտեղից՝ մտրակը խփում է ձիու մեջքին ու ասում. «Շնորհալի ձի, նրից նախկին գույնդ ընդունիր, հորս տաբեւան գարձիր»։ Դառթը էդ խոսքի վրա էլի նախկին կերպարանքն է ստանում, դառնում հորս տաբեւան՝

---

* Ի՛մ Բուլի բեկ, մի կասկածի,
Ես ասի՝ Քորօղլին չեմ,
Տեսել ես, շփոթվել ես,
Բուլի բեկ, ես Քորօղլին չեմ։

Քորօղլին մի ջահել ձի ունի,
Տիրոջ մի խոսքից սլանում է,
Երդվում եմ՝ իմ անունը Ուրիշան է,
Բուլի բեկ, ես Քորօղլին չեմ։

Քորօղլին կատաղի մի ձի ունի,
կատաղի չէ, մի հրեղեն ձի է,
Երդվում եմ՝ իմ հոր անունն Ալի է,
Բուլի բեկ, ես Քորօղլին չեմ։

գեղեցկանում, պայծառանում։ Քորօղլին մինչև ոտը դնում է առաջին պակին, մեկ էլ տեսնում է, որ արդեն Զարդաղլի Զամբիրելուցն է։

Հիմա զորքից, Բոլի բեկից խոսենք։

Բոլի բեկը զորքը նորից եկած ճամփով շարժում է առ, ասելով՝ Զարդաղլի Զամբիրել, ձրտեղ ես, եկա։ Գալիս է նախկին տեղը, որտեղ բռնել էր Քորօղուն, վրաններ են խփում՝ հանգիստ առնում։

Քորօղլին հասնելով Զարդաղլի Զամբիրել, քաջերին հավաքում է մի տեղ, սկսում են քեֆ անել, գինի խմել, ուրախանալ։ Էդ ժամանակ նա Թանղրի Թանմազին ասում է.

— Թանղրի Թանմազ, լա՛ո, գնա դուրս, տես եղանակն ինչպե՞ս է։

Թանղրի Թանմազը գնում է դուրս, տեսնում է, որ Քորօղլու մարգագետնում էլի մեծ զորք է հավաքվել, էնքան շատ են՝ թիվ կա ասողերին, թիվ չկա զինվորներին, առ է գառնում, ասում է.

— Քորօղլի, երկինքն ամպել է։

— Որ ամպել է, տեսնես՝ էս անգամ ձեմ մերը լաց կլինի։

— Քորօղլի,—ասում է Թանղրի Թանմազը,—էս անգամ քո մերը լաց կլինի։

— Մ՛վ քաջեր,—ասում է Քորօղլին,—ամեն մեկդ թող վերցնի իր ձին, զենքերը, որ գայլերի ոհմակի նման հարձակվենք թըշնամու զորքի վրա, բայց զինվորներին չսպանեք՝ խեղճ են, ռամկաթի տղաներ են, ռանչպար են, զոռով են բերել։ Միայն Բոլի բեկին կենդանի բռնեք բերեք ամբոց, որ նրա հետ վարվեմ էնպես, ինչպես սիրտս է ուզում։

Քաջերը գնում են, պատրաստություն են տեսնում։ Հեծնում են ձիերը, քշում Բոլի բեկի զորքի վրա։ Ոչ մի զինվորի ձեռք չեն տալիս, չեն սպանում։ Զորքն էլ վախից փախչում է էս ու էն կողմը։ Բոլի բեկի վրանը շրջապատում, բռնում բերում են։ Բոլոր վրանները բարձում, առ են գառնում դեպի Զարդաղլի Զամբիրել։ Բոլի բեկին էլ իրենց հետ են տանում։ Ավարը բաժանում են։ Քորօղլին Բոլի բեկին տանում է իր ամբոցը։ Նրա երեք հարյուր վաթսունվեց քաջերը գալիս հավաքվում են էնտեղ։ Նիգար խանումը՝ Ջավարլի փաշայի աղջիկը՝ քահրաբաե մուշտուկը ձեռին, նույնպես գալիս է էնտեղ։ Նայում տեսնում ե, որ մի գեղեցիկ, լավ երիտասարդ էնտեղ խեղճ-

խեղճ նստել է մի անկյունում, շորերը վրայից հանել են,— ասում է.

— Փորօղլի, էս ինչ երիտասարդ է, որ էդպես խեղճ-խեղճ նստել է։

— Նիգար խանում,— ասում է Փորօղլին,— էս մարդը մի անգամ ինձ բռնեց տարավ։ Ճամփին ես հազիվ-հազ նրա ձեռից ազատվեցի եկա, հիմա նորից զորք է հավաքել եկել ինձ վրա, որ ինձ բռնի։ Հիմա ինչ կասես, ինչ արժանի պատիժ տանք, ինչպես վարվենք նրա հետ։

— Փորօղլի,— ասում է Նիգար խանումը,— էդ որ դու ես անում, քաջին վայել չէ։ Տեղն եկած ժամանակն ասում ես՝ «ազնիվ եմ», բայց դու աբի տես՝ քո էս բռնած գործն իսկի էլ ազնիվ մարդուն չի սազում, քո անվանը հարմար չէ։ Էս խեղճ մարդն էլ, կարող է, գարդ ունի, որ եկել է կռվի։ Մի հարցրու, տես՝ ինչ մուրազ ունի, հետո ուզածդ արա։

— Բոլի բեկ, այ տղա,— ասում է Փորօղլին,— դու մի անգամ եկար, ես խորամանկությամբ քո ձեռից ազատվեցի, ասա, հիմա ինչո՞ւ ես եկել։

— Փորօղլի,— ասում է Բոլի բեկը,— ես սիրում էի Դոնա խանումին՝ Թագավորի աղջկան։ Թագավորը հրամայել էր, թե՝ ով որ Փորօղլուն իր ձիու հետ բերի, ես աղջկանս՝ Դոնա խանումին նրան կտամ։ Ես մտքումս ասի, հենց ինքս կգնամ, կամ Փորօղլին ինձ կսպանի, որ ես էս ցավից ազատվեմ, կամ էլ՝ հետս կգա, ինձ կհասցնի իմ մուրազին։

— Ա՛յ Փորօղլի,— ասում է Նիգար խանումը,— թե որ քաջ ես, գնա էս մարդուն հասցրու իր մուրազին, եկել քեզ է դիմում, քո բախտն է ընկել, ինչ որ ճիշտն էր, քեզ ասացի։

— Նիգար խանում,— ասում է Փորօղլին,— դու Ջավարլի փաշայի աղջիկն ես, խելոք ես։ Փո խոսքն է։ Ես կգնամ, բայց դու աբի տես, որ նա գլխիս փորձանք չբերի։

— Փորօղլի,— ասում է Բոլի բեկը,— որ կասկածի մեջ չընկնես, աբի գառնանք արնախպեր։ Հաց բեր, հացովդ երդվեմ, որ քեզ չեմ դավաճանի։

Հաց են բերում։ Բոլի բեկը նրա հացով երդվում է։ Հետո մի բաժակ ջուր են բերում, իրենց ճկույթներն արնոտում դնում են մեջն ու էդ բաժակից մեկ-մեկ կում ջուր խմում, գառնում են արնախպեր։ Նիգար խանումն էլ վեր է կենում, երկուսի պատրաստությունը տեսնում։ Փորօղլին շորերը հագնում է, զենքերը

կապում, հեծնում է Ղռաթ ձին։ Բոլի բեկի համար էլ շոր են բերում, ձի են բերում։ Հեծնում է։ Մի վրան են բերում, կապում ձիու գավակին, մյասին քշում գնում են Ստամբոլ։ Մի օր, երկու օր գնում, հասնում են մեր գիտցած Հանգստի աղբյուրին։ Տեսնում են, որ ցրված զորքն էլ էնտեղ է հավաքվել։ Վրան են խփում։ Զորքը հավաքվում է նրանց վրանի մոտ, ապշած՝ Քորօղլուն ու նրա ձիուն են նայում։ Քորօղլին նստում է ներքնակի վրա։ Բոլի բեկն էլ փոքր եղբոր պես ծառայում է նրան։

Ղաջարօղլին Բոլի բեկի հորեղբոր տղան է լինում։ Քաղաք հասած զինվորներից իմանում է, որ Բոլի բեկը Քորօղլուն բռնել բերել է Հանգստի աղբյուրի մոտ։ Սա իր հետ վերցնում է երեք-չորս ընկեր, ասում է.

— Քորօղլուն, նրա ձին շատերն են գովում, հորեղբորս տղան՝ Բոլի բեկը բռնել է, քանի շուտ է, եկեք գնանք տեսնենք, թե չէ, որ բերին Թագավորի մոտ, էլ չենք կարող նրան տեսնել։

Ղաջարօղլին երկու տիկ հին գինի է վերցնում։ Սրանք գալիս են դեպի Հանգստի աղբյուրը, տեսնում են, որ զորքի վրաններըը շարված են կողք-կողքի։ Գնում են Բոլի բեկի վրանի մոտ։ Դե, Ղաջարօղլին ու Բոլի բեկը հորեղբոր տղաներ են լինում, բարև են տալիս, բարև են առնում, իրար քեֆ ու հալ են հարցնում։ Ղաջարօղլին նայում տեսնում է, որ Քորօղլին մի ձեռք էնպիսի շոր է հագել, որ մարդ նայելիս կարող է ուշքը կորցնի, շորերի վրայից էլ զենքեր են կապած, նստել է ներքնակի վրա, Բոլի բեկն էլ փոքր եղբոր պես ծառայում է նրան։ Ղաջարօղլին շատ է սրտնեղում, իր մտքում ասում է, «Սա գնացել էր, որ Քորօղլուն գերի բռնի բերի, էս ինչ է, խաբելով է բերել։ Թագավորն էլ ինչո՞ւ աղջիկ սրան պիտի տա, եթե տա, Քորօղլուն կտա, էլ սա ինչացո՞ւ է»։ Ղաջարօղլին Բոլի բեկի ոտնամաններըը բերում դնում է առաջը։ Բոլի բեկը դուրս է գալիս։ Ղաջարօղլին ասում է.

— Բոլի բեկ, ոնաքանդ, եթե Քորօղլուն էդ ձևով բերես Թագավորի մոտ՝ գլուխդ կկտրի, Դոնա խանումին էլ Քորօղլուն կտա։

— Բա ինչ անեմ, հարցնում է Բոլի բեկը։

— Պետք է որ նրա ձեռներն ու ոտները կապենք, տանենք

թագավորին հանձնենք, որ թագավորն իմանա, թե դու քրիս ուժով ես բռնել բերել։

— Ղաջարօղլի,— ասում է Բոլի բեկը,— մենք արնախալեր ենք դառել, երդվել եմ, որ նրան չդավաճանեմ։

— Էդ եղավ բան,— ասում է Ղաջարօղլին,— այ տնաքանդ, ձեր երկուսի երդումն էլ Զարդաղլի Զամլիբելումն է մնացել։ Էստեղ չի անցնում էդպիսի երդում։

— Մենք չենք կարող նրան հաղթել,— ասում է Բոլի բեկը,— եթե փորձ անենք նրա ձեռները կապել, նա մեզ բոլորիս կկոտորի, կջարդի։

— Գիտե՞ս, ինչպես կանես,— ասում է Ղաջարօղլին,— ես Ստամբուլից քեզ համար յոթը տարվա հին գինի եմ բերել։ Դու նստիր, ես գինին կբերեմ. ասում են, որ Քորօղլին խմիչքը շատ է սիրում։ Գինին ես ձեզ կտամ, քո թասը չեմ լցնի, իսկ նրան լիք-լիք կլցնեմ ու կտամ։ Երբ ուշագնաց լինի, ձենքերը կարձակենք, կվերցնենք, ձեռներն ու ոտները կկապենք, ձիուն կդնենք, կտանենք թագավորի պալատի դուռը, թող մարդիկ էլ իմանան, որ մեր սրերի ուժով ենք նրան բռնել բերել։ Քո նշանածն էլ կլսի, կուրախանա։

Բոլի բեկը գնում է ներս, նստում է։ Ղաջարօղլին էլ գինի է բերում ու տալիս է նրանց, Բոլի բեկի թասը դատարկ է տալիս, իսկ Քորօղլունը՝ լիքը լցնում։ Քորօղլին խմում, շատ է խմում ու ընկնում է մի կողմ։ Էն ժամանակ Քորօղլու թևերը կապում են, նրա ձենքերը արձակում, վերցնում են, հետո ձի են բերում, նրան նստեցնում են ձիու վրա, ձիու փորի տակից ոտները կապում ու զորքի հետ ճամփա ընկնում դեպի Ստամբուլ։ Շատ են գնում, թե քիչ մի ժամ է մնում որ հասնեն Ստամբուլ։ Մեկ էլ Քորօղլին ուշքի է գալիս, նայում տեսնում է, որ իր ոտներն ու ձեռները կապած են, դառնում է Բոլի բեկին, ասում.

— Բոլի՛ բեկ, ինչո՞ւ, ես բանի համար երդվեցինք, որ ինձ էսպես դավաճանորեն կապկպել ես։

— Մեր երդումը, մեր ախպերությունը,— ասում է Բոլի բեկը,— Զարդաղլի Զամլիբելում մնաց, իսկ էստեղ էդպիսի բաներ չեն անցնի։

Էն ժամանակ Քորօղլին երգելով ասում է.

Բոլի բաղամ, սանամ դեյիմ,
Ջամլիբելդա նայմ գալդի,
Ղալդի՝ քայլիք Նիգար խանում գալդի։
Մանի թուխդու Ղաջարօղլի,
Օլդուբուր վերմազ մաջալի,
Դորթ դիրազքլի, բեշ բաջալի,
Ջամլիբելդա նայլիմ գալդի,
Ղալդի Նիգար խանում, գալդի։

Ֆարօղլի սոյլամազ յալան,
Ջամլիբելդա նայլիմ գալդի,
Ղալդի Նիգար խանում, գալդի*։

— Ո՞ւր է՛ն ու է՛նը,—հայհոյում է Ղաջարօղլին,—ինչո՞ւ էնտեղ մի մարդ չկա, որ Նիգարին...

— Թող էգպես լինի,—ասում է Ֆարօղլին,—քո էդ խոսքը չեմ մոռանա, ասացիր, անցավ գնաց։

Էդպես ամոթալի վիճակով Ֆարօղլուն տանում են քաղաք։ Թագավորի պալատի դռան մոտ նրան ձիուց վայր են բերում։ Քաղաքով մեկ տարածվում է, թե Բոլի բեկը Ֆարօղլուն բռնել բերել է։ Բոլորը գալիս լցվում են Թագավորի պալատը։ Ֆարօղլուն բերում են ներս՝ Թագավորի մոտ։ Թագավորը նայում է նրան, վախով բռնվում ու հարցնում է Բոլի բեկին.

— Սրան ինչպե՞ս բռնեցիր, մի պատմիր քո կռվի մասին։ Տեսնենք ինչպես է եղել։

---

* Բոլի բեկ, ես քեզ ի՞նչ ասեմ,
Ջամլիբելում ի՞նչս է ինում,
Մնում է՝ կաքավ Նիգար խանումս է ինում։
Ինձ բռնեց Ղաջարօղլին,
Սպանում է, հանգիստ չի տալիս,
Մնում է չորեք այունի, հինգ օդանցքով տունս,
Ջամլիբելում ի՞նչս է ինում,
Մնում է՝ Նիգար խանումս է ինում։

Ֆարօղլին սուտ չի ասել,
Ջամլիբելում ի՞նչս է ինում,
Մնում է՝ Նիգար խանումս է ինում։

— Թագավորն ապրած կենա, — պատասխանում է Բոլի բեկը,—նա ինչ է, որ ինձ հետ կռվի, նա միայն անունով է հայտնի դարձել։ Մի անգամ դրա վրա գոռացի՝ կուչ եկավ, էլ չկարողացավ կռվել, թուրը բռնել։ Ես էլ բռնեցի բերեցի։ Ուզում ես, զորքից էլ հարցմունք արա։

— Թագավորն ապրած կենա,—ասում է քաջ Քորօղլին,— հրամանատուր, ես էլ խոսեմ, մենակ խոսքս սաղի վրա նվագելով կասեմ։

— Խոսիր,—ասում է Թագավորը,—մեկ է բռնվել ես, տեղդ գտել ես, ինչ որ սիրտդ ուզում է՝ ասա։

Ժողովուրդը հավաքվել էր, Քորօղլին ասում է.

Օ քի լաքա արայա գյալդի,
Մաջլիսին հալի վաբրիշան օլուր,
Բիր խգիթ արայա Թորաման,
Դուշմանին հալի վաբրիշան օլուր։
Սարչիյա բախ, գարագուշա քյամ բիչար,
Ղոչ խգիթըն բալասի պոչախ օլար,
Լաքա գովդա գյունու դայանմազ, գաչար,
Գաչար Թանհադա գինրամանո օլուր,
Քորօղլի դեյար—գորխմանամ մուխանանԹդան,
Թուլքու դեյար ասլանա գովարամ յուրԹդան,
Քեչի գորխա-գորխա գաչար գուրԹդան,
Համա մանո գորխմանամ հեչ բիր նամարդդան։

---

* Երբ որ նենգությունը մեջտեղ է գալիս՝
Ժողովրդի վիճակը դեպի վատն է գնում,
Իսկ երբ մի քաջ է մեջտեղ գալիս՝
Թշնամու վիճակը վատ է դառնում։
Ճնճղուկին նայիր՝ արծվին է ծաղրում,
Քաջի որդին էլ, իր հոր նման, քաջ է լինում։
Նենգը կռվի օրը Թողնում փախչում է,
Փախչում՝ մենակության մեջ կուրծք է դառնում։
Քորօղլին ասում է՝ չեմ վախենա նենգ մարդուց,
Աղվեսն ասում է՝ առյուծին կփախցնեմ ընչից։
Բայց խղուր։
Այծը վախենալով փախչում է գայլից,
Իսկ ես չեմ վախենա ոչ մի սուր մարդուց։

Թագավորը չնայած հավատում է Քորօղլուն, բայց դիմելով Բոլի բեկին, ասում է.

— Բոլի, լավն էն է, որ բերել ես, կուզով ես բերել, թե խորամանկությամբ, մեկ է։ Ես խոսքիս տերն եմ, Դոնա խանումին քեզ կտամ։ Քորօղլուն էլ քեզ եմ հանձնում, ինչպես սիրտդ է ուզում, էնպես արա, սպանում ես, բանտարկում ես, քո գործն է։

Քորօղլուն դուրս են բերում, Ղաջարօղլին, Հասանն ու Հուսեյինը խորհուրդ են անում, թե ինչ անեն նրան։ Մեկն ասում է.

— Սպանենք։

— Էդ չեղավ,— ասում է Հասանը,— ինչու՞ սպանենք։ Դրան պատժելու համար ամենից առաջ Ղառիբին բերեք նրա աչքի առաջ ծախենք։ Հետո էլ կտանենք կգցենք Զուլխուր-Մահլայում գտնվող խոր հորի մեջ։ Նա շատ է սիրում իր ձին, հորի մեջ նրա պատճառով հալ ու մաշ կլինի, կմեռնի, կպրծնենք դրանից։

Բոլի բեկն ասում է դալալին, որ ամեն տեղ հայտնի, թե՝ ես Քորօղլու ձին պիտի ծախեմ, Ստամբուլ քաղաքում ով որ հարուստ է, թող գա առնի։

Դալալն ամեն տեղ ձեն է տալիս։ Ստամբուլ քաղաքումն էլ մի շատ հարուստ մարդ է լինում։ Էդ մարդը գալիս է շուկա, նայում տեսնում է, որ Հասանն ու Հուսեյինը ձիու սանձից բռնել են, մոտենում է Բոլի բեկին և ասում է.

— Էդ ձին դու ես ծախում։

— Հապա դալալն ինչու՞ համար է ձեն տալիս, ասում է նա։

— Ի՞նչ արժի,— հարցնում է էդ հարուստ մարդը,— տեսնենք ինչքան ես ուզում։

— Ոչ հեծել եմ, ոչ էլ քշել, ես դրա բնավորությունը չգիտեմ, դրա համար էլ դժվարանում եմ գինն ասել, ասում է Բոլի բեկը։

— Դրա գինն,— ասում է Հասանը,— դրա տերը մենակ կարող է ասել, տերն էլ էստեղ է, թող ասի։

— Քորօղլի՛,— ասում է Բոլի բեկը,— դու պետք է ձիուդ գինն ասես։

— Թե որ ըրա գինն ասեմ, ոչ մեկը չի կարող առնել, ասում է Քորօղլին։

Էդ խոսքը հարուստ վաճառականին դուր չի գալիս։ Նա ասում է.

— Ա՛յ Քորօղլի, Ստամբոլ քաղաքի հարստության կեսն իմն է, ի՞նչպես թե չեմ կարող առնել։ Դու Քորօղլին չլինես, թե դրա գինը չասես։

Քորօղլուն լինչ հոգ։ Ասում է.

— Իմ ձին ինձ համար գին չունի, էլ լինչ ասեմ։

— Ասա, տեսնենք, լինչ ես ասում,—նորից հարցնում է հարուստ վաճառականը։

Էն ժամանակ Քորօղլին ասում է.

Ղռաթն դիյմաթինի սիզա սոյլեյիմ.
Սաքսան մին խազինա վուլա վերմաննամ,
Սաքսան մին աղթուքլու հոգաջա վերմաննամ,
Սաքսան մին աթա, սաքսան մին օլքանըն վուլունա վերմաննամ,
Սաքսան մին քյոթանա, սաքսան մին ջութա վերմաննամ,
Սաքսան մին քանչա—սաքսան մին օքյուզա վերմաննամ,
Քորօղլի դեյիր—մանըմը էնդիրին դուզա,
Սաքսան մին օլքյադան գյանչին օքյուզա,
Սաքսան մին գանլինա, սաքսան մին գըզա,
Սաքսան մին նար յուքու ալթունա վերմաննամ*։

Վաճառականը ետ է դառնում և ասում.

— Ես ութանասուն հազար աղջիկ, ութանասուն հազար հարս որտեղից պիտի բերեմ։

Քորօղլուն տանում են Զուխուր-Մահլան, ձեռների կապերը բաց են անում, իջեցնում են զնդանի մեջ ու քար են քերում դնում հորի բերանին։ Բոլի բեկն էն ժամանակ իր ծառաներից մեկին ասում է.

— Ա՛յ տղա, ձին տար նշանածիս՝ Դոնա խանումին տուր,

---

* Ղռաթի գինը ես ձեզ հիմա ասեմ.
Ութսուն հազար դանձարանի փողով չեմ տա,
Ութսուն հազար սպիտակ ոչխարի չեմ տա,
Ութսուն հազար ձիու, ութսուն հազար երկրի փողով չեմ տա,
Ութսուն հազար դութանով, ութսուն հազար արորով չեմ տա,
Ութսուն հազար դամեշի, ութսուն հազար եզան չեմ տա,
Քորօղլին ասում է՝ ունեցվածքս բերեք դաշտի մեջ,
Ութսուն հազար երկրներից բերված եղներով չեմ տա,
Ութսուն հազար հարս, ութսուն հազար աղջիկ,
Ութսուն հազար ուզտ՝ ոսկու բեռներով, էլի չեմ տա։

աստա, թող Աստ գոմում կապի, էս գենքերն էլ դնի պահարանի մեջ։ Կարող է հարսանիք լինի, էն ժամանակ ես էդ գենքերը կկապեմ, ձին էլ կհեծնեմ։ Թող արաբ աշխարհն իմանա, որ ձին ու գենքերը ես իմ թրի ուժովն եմ ձեռք բերել։

Ծառան ձին տանում տալիս է խանումին։ Սա էլ տանում է գոմի վերին գլուխը կապում ու ծառայից հարցնում է.

— Ա՛յ տղա, Քորօղլին ո՞րտեղ է, սպանեցի՞ք, ի՞նչ արի՞ք։

— Ստանում, Քորօղլուն տարել են Զուխուր-Մահլան, գցել են գնդանի մեջ ու բերանը քարով ծածկել են,— ասում է ծառան ու գնում։

— Ա՛յ աղախիններ,—ասում է խանումը,—դուք էլ խելացի մարդկանց աղջիկներ էք, խելք ունեք, ի՞նչ էք ասում, Բոլի բեկն էսպիսի ձիու ձիավորին, էսպիսի գենքերի տիրոջը կարո՞ղ է հաղթել։ Իմ կարծիքով Բոլի բեկը խորամանկությամբ է նրան բռնել ու բերել։

Դոնա խանումը Քորօղլու գենքերն էլ վերցնում, տանում գնում է պահարանի մեջ։ Էդպես ճնում է մինչև իրիկուն։ Մութն ընկնելուն պես խանումն աղախիններով գնում է Զուխուր-Մահլան, կանգնում է հորի մոտ, քարը մի կողմ է հրում ու ասում.

— Քորօղլի։

— Համմա, ասում է նա։

— Քեզ համար անկողին կբերեմ որ քնես։

— Թագավորի՛ աղջիկ,—ասում է Քորօղլին,—քո քեֆն է։

— Մի օրվան մեջ ի՞նչքան հաց, ջուր, գինի է քեզ պետք,— հարցնում է խանումը։

— Մի բաթման հաց (մոտ 12 ֆունտ), մի բաթման խոտած մի ես, մի տիկ գինի, մի կուժ ջուր թե որ բերես՝ կարող է ապրեմ,—ասում է Քորօղլին։

Խանումն աղախնին ուղարկում է, որ մի ձեռք տեղաշոր բերի. անկողինն իջեցնում են հորի մեջ։ Հորի բերանը բաց թողնում, ետ են գառնում իրենց տեղերը։ Հետո խանումը ձեռաց դնում է ձեր հացթուխի մոտ և ասում.

— Ա՛յ հացթուխ, դու պետք է օրական մի բաթման հաց թխես, տանես Զուխուր-Մահլան, իջեցնես հորի մեջ, որ Քորօղլին ուտի։ Ուրբաթ օրերն էլ արի ինձ մոտ՝ փողդ բոլ-բոլ ստացի։ Մենակ էս բանի մասին թող ոչ մեկը չիմանա, իսկ եթե ուրիշին իմաց տաս՝ գլուխդ զարնել կտամ։

— Ամանուհ,—ասում է հացթուխը,—ես ինչ իրավունք ունեմ, որ գաղտնիքդ ուրիշին հայտնեմ, դու թագավորի աղջիկն ես, իսկ ես ոմ եմ, մի աշխատավոր ոանչպար։

Ամանումը գնում է մսագործի մոտ և ասում։

— Դու օրական մի բաթման միս պիտի գցես փուռը, խորովես, հետո տանես Զուխուր-Մահլան, իջեցնես հորի մեջ, որ Ֆորօղլին ուտի։ Ուրբաթ օրերն էլ սրի մոտս վոզդ բոլ-բոլ ստացիր, պայմանով, որ ոչ մեկը չիմանա։

Դոնա խանումը գնում է գինեգործի մոտ և ասում.

— Օրական մի տիկ գինի պիտի տանես Զուխուր-Մահլան, իջեցնես հորի մեջ, որ Ֆորօղլին խմի։ Զլինեմ չիմանամ, որ գաղտնիքս ուրիշներն իմանան։ Ուրբաթ օրերն էլ սրի մոտս, վոզդ բոլ-բոլ ստացիր։

Ամանումը հետ է դառնում տուն և ազախնին ասում.

— Մ՛յ աղջիկ, քո ամսականն էլի կտամ, մենակ էս անգամ ուրիշ գործ պիտի անես—ամեն օր կգնաս այդի, մի կուժ ջուր կվերցնես, կտանես Զուխուր-Մահլան, Ֆորօղլուն կտաս, պայմանով, որ ոչ մեկին չասես գաղտնիքիս մասին։

Էդ բոլոր մարդիկ կատարում են թագավորի աղջկա ասածը։ Ինքը՝ Դոնա խանումն էլ օրը մի անգամ գնում է Զուխուր-Մահլան, Ֆորօղլու քեֆն ու հալը հարցնում, ասում է։

— Ֆորօ՛ղլի, ի՞նչպես ես քեզ զգում։

— Թագավորի՛ աղջիկ,—պատասխանում է նա,—ինձ լավ եմ զգում, գոհ եմ վիճակիցս։ Ֆորօղլին շատ է սիրում իր նեղ օրվան օգնող Դոնա խանումին։ Հիմի թող Դոնա խանումը դրան էդպես պահի, մենք որտեղից խոսենք։ Եկեք խոսենք Զարդաղլի Զամլիբելից։

Օրերից մի օր Նիգար խանումը երազ է տեսնում։ Տեսնում է, որ Ֆորօղլին նեղության մեջ է, օգնություն է խնդրում։ Վեր է կենում, ձեն է տալիս երեք հարյուր վաթսուն վեց քաջերին, հավաքում, ասում է.

— Եկե՛ք ամբոց։

Քաջերը գալիս նստում են, Նիգար խանումը Ֆորօղլու հացի սեղանը բաց է անում և ասում.

— Ո՛վ քաջեր, զավակներս, Ֆորօղլուն բռնել են։ Ես էս դիշերը երազ տեսա։ Շատ նեղ վիճակումն է, ձեզնից օգնություն է խնդրում, հիմա տեսնեմ ձեզնից ով կկամենա գնալ նրան օգնության։

— Ես կգնամ,—ասում է մեկը։
— Ես կգնամ,—ասում է մյուսը։
— Ես կգնամ,—ասում է երրորդը։
— Ես կգնամ,—ասում է մի ուրիշը։

Թաղերից ոչ մեկը չի ցանկանում ընկերոջից հետ մնալ։ Նիգար խանումը նայում տեսնում է, որ քաջերը էս բանի համար կարող են իրար կոտորել, ասում է.

— Ջավակներս, էդպես չի լինի, ամեն մեկդ թող գնա իր տանը քնի։ Էս գիշեր Բոլօղլին մեր երազ եկավ, թող առավոտը գա նրա հացով երդվի, ճիշտն ասի, նոր գնա։

Թաղերը ցրվում են։ Գիշերը քնում են։ Էդ քաջերից մեկն Իսա Բալին է լինում։ Ջահել է լինում, տասնհինգ տարեկան։ Բոլօղլին երեք անգամ նրան երազ է գալիս «Ստամբոլ քաղաքում, Ջուխուր-Մահլայում, գնդանի մեջ բռնված է Բոլօղլին»։

Լույսը բացվում է, բարի լույսը թող նեռկա եղողների վրա էլ լինի, նրանց վրա էլ լինի։ Թաղերը գալիս են Բոլօղլու ամբողը։ Նիգար խանումը հաց է բերում, մի բաժակ գինի է բերում գնում սեղանին և ասում է.

— Ո՛վ քաջեր, սա Բոլօղլու հացն է, սա մարդ (мэрд) մարդու բաժակն է, ձեզնից ով որ էս գիշեր երազ է տեսել, թող Բոլօղլու հացով երդվի, էս քաջության բաժակն էլ թող խմի, նոր մեկայն գնա նրան օգնության։

Բոլորը լռում են։ Տասնհինգ տարեկան Իսա Բալին ոտքի է կանգնում և ասում.

— Թող էս հացն ինձ հարամ լինի, թե ես սուտ եմ ասում. էս գիշեր երազումս տեսա, որ Բոլօղլին Ստամբոլ քաղաքի Ջուխուր-Մահլայում բռնված է. օգնություն է խնդրում։

Նրա էս խոսքերը նստած քաջերից ոչ մեկին դուր չի գալիս, ամեն մեկն իր մտքում ասում է.

— Դու ընդամենը տասնհինգ տարեկան ես, ինչպես կարող է պատահել որ քեզ երազ գա, իսկ ինձ երազ չգա։ Ջեն չեն հանում։

Իսա Բալին գնում է սեղանի մոտ, բաժակը վերցնում, ասում է.

— Ես կգնամ, ու մի սաղ է վերցնում, ուզում է նվագելով նեռկա եղողներին հասկացնել, որ նրանցից մի մարդ նրա հետ գա, մեկայն գնան։ Չէ՞ որ նա փոքր էր, չգիտեր.

Բու գյուն մեն բիր իգիթ խատըրեմ,
Գեթսին-գյալսին մեննինեն,
Դուշսուն զարիբ էլլարա,
Գեթսին-գյալսին մեննինեն*:

Նորից ոչ մեկը ձեն չի հանում.

Իգիթ գյորեք օլսուն գոչաղ.
Գալանդարդան ալսըն բաջի,
Դուշմանլարա այրի գիլջի,
Ջալսամ չալա մեննինեն**:

Իսա Բալին նայում տեսնում է, որ ոչ մեկը ձեն չի հանում: Քաջերն իրենց վիրավորված են զգում: Նախատում են նրան: Էն ժամանակ Իսա Բալին առանց ձեն ու ծպտուն հանելու դուրս է գալիս ամրոցից, գնալու պատրաստություն է տեսնում, վող է վերցնում, նոր շորեր է հագնում, զենքերը կապում, ձին քաշում է դուրս, հեծնում գալիս է Նիպար խանության մոտ:

— Դե, ինաս բարով, Նիպար խանում,— ասում է նա:

Նիպար խանությը ճամփու ծախսի համար շատ վող է տալիս: Իսա Բալին քշում գնում է դեպի Ստամբոլ. վող ձիուն ուժ լինի, մարակն էլ դործի լինի, քշի հա քշի, քամու թևերով գնա, կայծակի արագությամբ հասնի տեղ: Քշում է, օրերից մի օր էլ հասնում է Ստամբոլ քաղաքը:

Ստամբոլի շուրջը անտառներ, այգիներ են լինում. Այգիներից մեկն էլ Թագավորի աղջիկ Դոնա խանությին է պատկանում: Դոնա խանումն ու աղախիններն գալիս են էնտեղ: Իսա Բալին ձին քշելիս էր այդուց ձեն է լսում: Անծանոթ է լինում, քշում գնում է դռան մոտ, դուռը բաց է անում, նա-

---

* Այսօր ես մի քաջ եմ ուզում,
Ինձ հետ գնա ու գա,
Ընկնի օտար երկները
Ինձ հետ գնա ու գա:

**Քաջը պետք է լինի քաջ,
Հարուստներից առնի բաջ,
Թշնամիներին թրով խփի,
Խփի, գարկի ինձ հետ:

յում, մեկ էլ մի հուրի-փերի աղջիկ է տեսնում։ Երբ նայում է, ճնում է զարմացած, ուշքը գլխից գնում է։ Աղջիկն էլ տեսնում է նրան, տեսնում է, որ մի երիտասարդ ձիու սանձից բռնած՝ անշարժ կանգնել է դռան մոտ, ուղիղ իրեն է նայում։ Աղախիններից մեկին ասում է.

— Գնա, նրան ասա, որ էս այդին Թագավորի աղջկանն է, վայել չէ, որ էդպես կանգնել նայում է։ Էստեղ ինչ գործ ունի, Թող գնա։

Աղախինը գալիս է նրա մոտ և ասում.

— Բարի երիտասարդ, էս այդին Թագավորի աղջիկ Դոնա խանումինն է, ոչ մի տղամարդ ոտ չի դնում էստեղ, ինչ գործ ունես էստեղ, դուրս արի գնա։

— Ավելի շուտ կմեռնեմ, քան էստեղից կգնամ,— ասում է Իսա Բալին։

Նրանց խոսակցությունը Դոնա խանումը լսում է, տեսնում է, որ էդ լավ երիտասարդը դուրս չի գնում։ Էս անգամ ինքն էլ է գալիս։ Գլխին քառասուն մազի հյուսք է ունենում։ Իր հյուսքերից մեկը կտրում, սազի տեղ դնում է սպիտակ կրծքին և երգելով Իսա Բալուն հասկացնում է, որ էնտեղից հեռանա գնա.

Բաշընա դոնում, զավալը օղլան,
Գյալ գեթ բուրադան,
Սարըմ ջանըմ սննա ֆիդան,
Բույուր, Իսա Բալի, գյալ գեթ բուրադան*։

Էն ժամանակ Իսա Բալին էլ վերցնում է իր սազը և նվագում. տեսնենք ինչ պիտի ասի.

Ջամլիբելդեն բուրա գյալմիշամ**։

Աղջիկը նայում, իր մտքում ասում է. «Է՛հե՛, ուրեմն սա Քորօղլու խլիթներից է». Իսա Բալին ասում է.

---

* Մատաղ լինեմ, այ խեղճ տղա
Եկ, այստեղից գնա,
Գլուխս, հոգիս քեզ մատաղ,
Ե՛կ, Իսա Բալի, եկ այստեղից գնա։
**Ջամլիբելից եկա այստեղ։

Օլեր Իսա Բալի, գեթմեզ բուրադան,
Սեննա գուրբան օլում,
Օլեր Իսա Բալի, գեթմեզ բուրադան։
Դեիր Դոնա խանում,
Օ սոզ սեննըն բաշընի ապրըդար,
Բույուր, Իսա Բալի, գյել գեթ բուրադան,
Բոլի բեդ Քորօղլնի թուֆուրդըր,
Բույուր, Իսա Բալի, գյել գեթ բուրադան*,

Իսա Բալին ասում է.

Օ սոզ բաշըմի ապրըթմազ,
Բոլի Քորօղլունու թուֆմազ,
Օլեր Իսա Բալի, գեթմեզ բուրադան**։

Դոնա խանումն ասում է.

Դոնա խանում գեյեր.—Ջան Իսա Բալի,
Սեննա գուրբան բու շիրին ջանըմ,
Սեննեն Յուսուֆուն Քանհանի,
Բույուր, Իսա՛ Բալի, գյել գեթ, բուրադան***,

Իսա Բալին ասում է.

---

*Իսա Բալին կմեռնի, այստեղից չի գնա,
Թող ես քեզ մատաղ լինեմ,
Իսա Բալին կմեռնի, այստեղից չի գնա։

Դոնա խանումն ասում է.

Այդ խոսքը քո գլուխը կցավացնի,
Ե՛կ, Իսա Բալի, եկ այստեղից գնա,
Բոլի բեկը Քորօղլուն բռնել է,
Ե՛կ, Իսա Բալի, եկ այստեղից գնա։
**Այդ խոսքը գլուխս չի ցավացնի,
Բոլին Քորօղլուն չի բռնի,
Իսա Բալին կմեռնի՝ այստեղից չի գնա։
***Դոնա խանումն ասում է՝ Ջան Իսա Բալի,
Քեզ մատաղ լինի այս քաղցրիկ հոգիս,
Դու նման ես Յուսուֆ Քանհանին,
Ե՛կ, Իսա Բալի, եկ այստեղից գնա։

Համ դինըմսայն, համ՝ իմանըմ,
Ալագյոզ ուսաուննդա գաշըն քյամանըն,
*Օլար Իսա Բալի, գեթմազ բուրադան**:

Դոնա խանումը տեսնում է, որ Իսա Բալին եթե սպանվի էլ, էնտեղից չի հեռանա: Ինքն էլ սիրում է նրան: Իր աղախիններից մեկին կանչում ասում է.

— Մ՛յ աղջիկ, շորերդ հանիր տուր ինձ, ուրիշ շորեր հագիր, էս ձին էլ տար Ծաս գոմում կապիր, Ֆորօղլու ձիու մոտ կապիր, կեր տուր:

Դոնա խանումը աղախնի չադրան գցում է Իսա Բալու վրա, բերում է իր մյուս քառասուն աղախինների մոտ: Տանում է պալատ: Էն ժամանակ Իսա Բալին ասում է.

— Դոնա՛ խանում, էս բոլորը լավ, բայց ես իմ մասին չեմ մտածում, ես Ֆորօղլու համար եմ եկել, որտեղ է նա:

— Իսա՛ Բալի,—ասում է Դոնա խանումը,—իրիկունը Ֆորօղլուն քեզ ցույց կտամ:

Մնում է մինչև իրիկուն. մութն ընկնում է: Դոնա խանումը և աղախինները Իսա Բալուն իրենց հետ վերցնում տանում են Ջուխուր-Մահլան՝ հորի մոտ: Էն ժամանակ Դոնա խանումն ասում է.

— Իսա՛ Բալի, դու ձեն չհանես, ասում են, որ Ֆորօղլին իմաստուն է, տեսնենք, կարող է քո գալդ իմանալ: Հետո ձեն է տալիս Ֆորօղլուն և ասում.

— Ֆորօղլի, էս քանի ամիս է, որ դու բռնվել ես, իսկի քաջերդ միտդ չե՞ն գալիս:

Ֆորօղլին ախ է քաշում, ասում է.

— Դոնա խանում, ձեռքիդ մեջ ինչ կա՝ մտրակ լինի, թե ճիպոտ, մեկ է, գցիր ներքև, որ սազի տեղ դնեմ ու քո հարցին պատասխան տամ, ասում է.

Դիլդան դեյիմ, դիլինա դեյիմ,
Օդ դուշուբ մանիմ դիլիմա,
*Նայըմ յանըը, գյուրպք սոզումու սազնան դեյիմ***:

**Դու իմ հավատն ես, պաշտամունքս,*
Աչքերդ հուր են, ունքերդ՝ կամար,
Իսա Բալին կմեռնի, այստեղից չի գնա:

***Քեզ ինչ ասեմ, ինչ խոսեմ ես,*
Լեզուս այրվում է կրակի պես,
Դարդըս ինչ է՝ սազով ասեմ քեզ:

Աղջիկը վերևից մի ճիպոտ է քցում Բոլօղլու մոտ։ Լսենք, տեսնենք ինչ պիտի ասի Բոլօղլին.

Գենա ըու գյուն քալշլըրմ դուշմիշ մանըմ ֆիքիրիմա,
Բյոսա Բյանհան մանիմ յանմդա գյըրըք,
Եդդի Գեյիմ Նալգըռան Դամրչօղլու յանըմդա գյըրըք*։

Յանուման ասում է,—Էդ չեղավ։
Բոլօղլին ասում է.

Սան գերիսինա բախ,
Փադիշահ սիֆաթլի, ալի բարաթլի,
Ասլան գոլլու, պալան սիֆաթլի,
Բյոսա Սաֆթար յանըմդա գյըրըք**։

Դոնա Յանուման ասում է,—Էդ չեղավ։

Մ'յ, գո, քյոփակ գըզը, սան գերիսինա բախ.

Ուբիշան Ալի, էյվազը գյորմանամ, օլարամ գալի,
Իսա Բալի ըու գյուն յանըմդա գյըրըք***։

Իսա Բալին բերանը մոտեցնում է հորին, ասում է.
—Ջան, Բոլօղլի։
— Ջան, Իսա Բալի,—ասում է Բոլօղլին.

Ջանըմ, դուբլան օլսուն,
Սան յալդուզ գյըլդըն,
Իսա Բալի դեղի։
«Բալի, մանն յալդուզ գյըլմիշամ»**։

---

*Այսօր նորից քաջերս միաս ընկան
Բոսա Բանհանը պետք է մոտս լիներ,
Պայտ կռող Դամրչօղլին պետք է մոտս լիներ։
**Դու հիմա շարունակությունը լսիր.
Թադավորի դեմքով, ձևոքին բարաթ,
Ինքն ասյուծի նման ու վարդի դեմքով։
Բոսա Սաֆարն պետք է մոտս լիներ։
***Այ շան աղջիկ, դու շարունակությունը լսիր.
Ալիի տղան՝ Ուբիշանս, եթե Այվազին չտեսնեմ, կխելագարվեմ։
Իսկ հիմա Իսա Բալին պետք է մոտս լիներ։
****Ես քեզ մատաղ լինեմ,
Ի՞նչ է, մենակ ես եկել,
—Այո, մենակ եմ եկել,—ասում է Իսա Բալին։

Երբ Քորօղլին նրա անունը տալիս է, Դոնա խանումը լռեն ասում է. «Կա, չկա Իսա Բալին Քորօղլու և նրա կնոջ կողմից սիրված քաջերից է»։ Քորօղլին հասկանում է դրա միտքը։ Թոկ են բերում. քառասուն աղախին, Դոնա խանումն ու Իսա Բալին էլ թոկով Քորօղլուն հորից հանում։ Տանում են Դոնա խանումի պալատը, ուտում, խմում, քեֆ են անում մինչև լուսաբաց։ Էդ ժամանակ Դոնա խանումը Քորօղլու թուրն ու վահանը, զենքերը բերում դնում է նրա առաջ։ Իսա Բալին ձիերին լավ թիմարում է, թամբում, գնալու պատրաստություն է տեսնում։ Էդ ժամանակ Քորօղլին ասում է։

— Դոնա խանում, թուլլ տուր գնանք։

Ձիերը դուրս են քաշում։ Իսա Բալին ու Քորօղլին հեծնում են։ Դոնա խանումը կանգնում է պալատի աստիճանների վրա, որ նրանց ճամփա գցի։ Քորօղլին ասում է։

— Դոնա խանում, էս երեք չորս ամիս է, ինչ ես հորի մեջ քո հայդով ապրեցի, ձեռքդ տուր կերթամ հալալ արա։

Դոնա խանումը միամիտ է լինում։ Ձեռքը տալիս է նրան։ Քորօղլին նրա ձեռքից բռնում, բարձրացնում դնում է ձիու գավակը։ Դոնա խանումն էլ հենց էդ բանն էր ուզում։ Իսա Բալուն էր սիրում։ Ձիերը քշում են՝ «Հայդե, գնաց»։

Լույսը բացվում է։ Աղախիններն էլ լուր են տանում, թե՛ Քորօղլին Զուլխուր Մահլայի հորից դուրս եկավ գնաց, Դոնա խանումին էլ իր հետ տարավ։

Բոլի բեկի բարկությանը չափ ու սահման չի լինում։ Չէ՞ որ Դոնա խանումը նրա նշանածն էր։ Նա, Ղաջարօղլին, Հասանը ու Հուսեյինը հեծնում են ձիերը։ Բոլի բեկը զորքին հրամայում է թե՝ ես առաջուց գնացի, դուք իմ հետևից եկեք։

Ընկնում է նրանց հետևից, Քորօղլին հետ է նայում, տեսնում է, որ կայծակի արագությամբ չորս ձիավոր են գալիս։ Ձիուց իջնում, ասում է.

Իսա Բալի, թե որ կռիվ եղավ, դու Դոնա խանումին դիր ձիու գավակը տար մի տեղ կաց, ինձ սպասիր։

Իսա Բալին մի քիչ հեռանալուց հետո մի տեղ ձին օրուկում է, ինքն էլ Դոնա խանումին գրկում տեղն ու տեղը քնում են։ Իսա Բալու մտքով չի անցնում, որ Քորօղլին կարող է կռվի բռնվել։ Քորօղլին Բոլի բեկի, Ղաջարօղլու, Հասանի ու Հուսեյինի առաջը կտրում, ասում է.

— Ձեր է՛ս ու է՛նը, Բոլի բեկ, ախր դու դառել էիր իմ

արնախպերը, ինչո՞ւ էպխի բան արիր։ Դաջ՛րօղլի, դու ինչո՞ւ իմ գենքերը վերցրիր։ Դե, հիմա պատրաստվեք, մեր կռիվը՝ կռիվ է։ Թադավորի պալատում ձեզ շատ էիք գովում։ Զորսին էլ սպանում է։ Զորքն հասնում է տեղ։ Մեծ կռիվ է լինում։ Բորօղլին էնպես է կռվում, որ ոչ մեկը չի կարողանում ետ դառնալ, մնացածներն էլ վախից փախչում, ցրիվ են գալիս։

Բորօղլին դրանից հետո շարունակում է իր ճամփան։ Ճամփին լինչ տեսնի. տեսնում է, որ Իսա Բալին Դոնա խանումին գրկել քնել է։ Ոտը խփում է Իսա Բալու ոտին։ Նա տեղից վեր է թռչում, տեսնում է, որ Բորօղլին կանգնել է գլխավերևը։ Վախից նրա շրթունքները ճաքում են, իր մտքումն ասում է. «ինձ կսպանի» (նրան իմ արածը դուր չի գա)։ Բորօղլին քշում գնում է։ Իսա Բալին էլ վեր է կենում, Դոնա խանումին թողնում քնած, ինքն էլ քշում գնում է նրա ետևից։ Բորօղլին ետ է նայում, տեսնում է, որ Իսա Բալին Դոնա խանումին չի բերել, ասում է։

— Ա՛յ տղա, Իսա Բալի, ո՞ւր է Դոնա խանումը։

— Բո՛րօղլի,— ասում է նա,— ես քո վախից չբերեցի։

— Ե՛տ դառիր, գնա գլուխդ գավակը բեր, ներեցի քեզ, ասում է Բորօղլին։

Իսա Բալին ետ է դառնում, Դոնա խանումին գնում է ձիու գավակը, քշում գալիս հասնում է Բորօղլուն։ Միասին գնում են դեպի Զարդաղլի Զամլիրելի։

Շատ են գնում, թե քիչ են գնում, մի օր էլ հասնում են Զարդաղլի Զամլիրելի սահմանը։ Հանդապահները, նախրապաններըը, հովիվները տեսնելով վերադարձող Բորօղլուն, շտապում, գնում են աչքալուս են տալիս Նիգար խանումին.

— Ա՛չքդ լուս, Բորօղլին եկավ,— ասում են նրանք։

Բորօղլու տղան՝ Այվազ Բալին մի քանի խփիթների հետ գալիս է հորը դիմավորելու։ Այվազ Բալին առաջն է լինում, իսկ մյուսները նրա ետևից են գալիս։ Բորօղլին դրանց նկատում է և սազով Դոնա խանումին ասում.

Դանիշըրդն նեշի-նեշի,
Յանըրդն ջիդյըրիմն բաշի,
Էյվազդը ղոչ Բորօղլուննուն գարդաշի,
Բուդըը՝ գյալն Էյվազդըը.
Գյալն Էյվազդը, բու գյալն,
Սանա դեյիմ, Դոնա խանում,

Գյալեն էյվազդըը, բու գյալեն,
Սաբիմ, ջանըմ սանա ֆիդան,
Գյալեն էյվազդըը, բու գյալեն։
Էյվազ օնբեշ յաշընդադըը,
Դուռնա թելլար բաշնդադըը,
Գալամ-գուդրաթ գաշնդադըը,
Գյալեն էյվազդըը, բու գյալեն*։

Գալիս՝ հասնում են իրար։ Քորօղլին իր տղայով շատ է ուրախանում։ Հետո քշում հասնում է Զարդաղլի Զամլիբելի գագաթը։ Իջնում են ձիերից. ուրախանում են. խմում, քեֆ անում։ Դոնա խանումին տալիս են Իսա Բալուն։

Եդդի գյուն, եդդի գեջա չալղլար չալնդի, շաքար ազալդի, շաքրաթ իչիլդի, եյիր, իչդիլար, քեֆ չաքդիլար։ Դոնա խանում Իսա Բալիդա գեթսին օզ մուրազնա եթիշսըն, սիզդա գեդին օզ օղլանլարըզըն մուրազնա եթիշին[3]**։

---

*Խոսում էիր քաղցրիկ լեզվով,
Ջիգարիս կրակ տվիր,
Այվազը քաջ Քորօղու եղբայրն է,
Տես՝ եկողն ինքն Այվազն է։
Եկողն Այվազն է, տես՝ նա է գալիս,
Քեզ եմ ասում, Դոնա խանում,
Եկողն Այվազն է, տես՝ նա է գալիս,
Գլուխս, հոգիս քեզ մատաղ,
Եկողն Այվազն է, տես՝ նա է գալիս։
Այվազը տասնհինգ տարեկան է,
Կռունկի փետուրները գլխի վրան են,
Նա կամար ունքեր ունի,
Եկողն Այվազն է, տես՝ նա է գալիս։

**Յոթն օր, յոթ դիշեր երգիչները երգում են, նվագում, շաքար են գործածում, օշարակ են խմում, ուտում, խմում, քեֆ են անում։ Դոնա խանումն ու Իսա Բալին թող գնան իրենց մուրազին հասնեն, դուք էլ գնացեք ձեր տղաների մուրազին հասեք։

ԲՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԲՈՐՕՂԼԱՆԸ

Բորօղլան անունով մարդու մեկը գնում է մի ագայի մոտ դառնում ծառա։

Օրերից մի օր ագան ասում է.

— Ով որ Բորօղլու Դառթ ձին բերի, աղջիկս կտամ նրան։

— Ես կբերեմ,— ասում է Բորօղլանը,— և վեր է կենում, գնում է Բորօղլու մոտ։ Մի քանի տարի ծառայում է նրա տանը։ Բայց ինչ անում, չի անում, չի կարողանում Դառթը ձեռք բերել։ Ճարահատված Տոռաթ ձին է տանում. հեծնում և վախցնում է։ Էդ ժամանակ Բորօղլուն լուր են տանում, թե՝ քա չես ասի, Բորօղլանը Տոռաթին տարավ։

Բորօղլին հեծնում է Դառթ ձին և ընկնում է նրա ետևից։ Մոտենում է։ Բորօղլանը նայում տեսնում է, որ Բորօղլին էս է հասնում է։ Բշում է ճամփի վրա գտնվող ջրաղացի առաջ։ Ձիուց իջնում մտնում է ներս։ Շուտ-շուտ ջրաղացպանի շորերը հագնում ու դուրս է գալիս։ Տեսնում է, որ Բորօղլին էլ հասավ էնտեղ։ Բորօղլին կարծում է թե դա ջրաղացպանն է։ Դառթի սանձը տալիս է նրա ձեռքը և մտնում է ներս, որ Բորօղլանին վնասի բռնի։ Էդ ժամանակ ջրաղացպանի շորեր հագած Բորօղլանը հեծնում է Դառթ ձին ու արագ հեռանում ջրաղացի մոտից։

Մնում է Տոռաթը։

Բորօղլին էս անգամ Տոռաթ ձին է հեծնում և ինչ անում, չի անում, ինչքան քշում, չի քշում, չի կարողանում Դառթին հասնել, Բորօղլանին բռնել։ Ճարը կտրած, իր եկած ճամփով ետ

է դառնում։ Ասում է ինքն իրեն. «Ես ինչ արի՝ Ղաթին տվի նրան, Տոռաթն առա, էս ինչ եղավ, վայ ինձ»։

Մեր Բոլօղլին վերադառնում է իր քաղաքը, բնակիչները նրան ձեռ են առնում, ասում.

— Ա՛յ Բոլօղլի, Ղաթը տվիր, Տոռաթն առար։ Ֆանի՞ թուման ավել տվիր։ Բազարդ շնորհավոր լինի։

Բոլօղլուն ձեռք են առնում, ծիծաղում նրա վրա։ Կինն էլ նրան ձեռք է առնում։ Բոլօղլին ասում է.

— Մի օր առանց Ղաթի չեմ կարող ճնալ։ Թլխամ է անում, դառնում է դերվիշ։ Վեր է կենում, ճամփա ընկնում, մտածում է, «Թե որ Ղաթին չբերեմ, չեմ դառնա տուն։ Ղաթը չլինի, բանս բուրդ է»։

Գնում է էն ադայի գյուղը, ուր գտնվում է Ղաթը։ Դերվիշություն է անում։ Ղաթին էլ չի թողնում, որ ոչ մի մարդ իրեն մոտենա, լուր են տանում ադային.

— Մի դերվիշ է եկել, թուղթ է բաց անում։

— Գնացեք նրան բերեք էստեղ,—ասում է ադան։

Գնում դերվիշին բերում են։ Դերվիշը Ղաթին կեր է տալիս։ Գալիս ադային ասում են։

— Վալլահ, ձին հանդարտվեց։

Դերվիշը մի շաբաթ ձին խնամում է։ Ադան էլ լավ վարձ է տալիս նրան։ Օրերից մի օր դերվիշն ասում է.

— Ադա, հրաման տուր, էսօր ձին հեծնեմ, վարժեցնեմ։

Թույլ է տալիս։

Դերվիշը հեծնում է, իր ձիու մեջքին մի թլբամի թուղթ է անում, դառնում է Բոլօղլի։ Ժողովուրդը նրան տեսել էր, ճանաչում էր, լուր են տանում ադային, ասում.

— Բերածդ դերվիշը, դերվիշ չէր, Բոլօղլին էր։

Բոլօղլին ձին մի երկու մեյդան քշում է։ Ժողովուրդի միջից նրան հարցնում են.

— Ո՞ւ ձին ինչ արժի։

— Իմ ձին,—պատասխանում է նա,—արժի ութանասուն հազար աղջիկ, ութանասուն հազար եզ, ութանասուն հազար ձի, ութանասուն հազար գոմեշ, ու քշում գնում է։ Ասելով.

— Ով որ ուզում է, թող իմ ետևից ընկնի, ձիս տարա։

Ադան զրկք է հավաքում, ընկնում է նրա ետևից։ Բոլօղլին դառնում է դրանց վրա. էնպես է կոտորում, կենդանի էն

մարդն է մնում, ով իր տանից դուրս չէր եկել։ Փշում գնում է իր տունը։ Տնեցիք ուրախանում են։ Ժողովուրդն էլ հավաքվում է, աչքալուսանք են տալիս նրան, ուրախանում են։

Թող նրանք գնան հասնեն իրենց մուրազին, դուք էլ հասեք ձեր մուրազին[4]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԳԶԻՐՕՂԼԻՆ

Թագավորին (շահին) լուր են տանում, թե Փորօղլին քո սահմանի մեջ է մտել։

Ասում է.— Ով որ գնա Փորօղլուն բռնի բերի և կամ նրան սպանի, կամ էլ՝ նրա ձին բերի, թող գա, իմ թագավորության կեսը նրան կտամ, մենակ թագս չեմ տա։

Գզիրօղլին իր ծովային ձին հեծնում է, քշում է Փորօղլու ետևից։ Մի ժամանակ Փորօղլին ետ է նայում, տեսնում է, որ կայծակի արագությամբ մի վոթաւրկաբեր ամպ է նրան մոտենում։ Ղռաթի բերանից սանձը հանում և քշում է ծովի մեջ։ Ղռաթը լող է տալիս։ Հանկարծ նրա ետևից լսվում է ջրի ճողվյուն։ Գզիրօղլին նրան ձեն է տալիս, ասում է.

— Տնաշենի մարդ, դե, պատրաստվիր, իրար հետ չափվենք։

Փորօղլին ետ է նայում, տեսնում է, որ Գզիրօղլին է. «Սրա հետ կռվելը,— մտածում է նա,— կարող է երկար տևել, ճամփից կուշանամ»։ Ասում է.

— Գզիրօղլի, քաջի տղա, քաջ, իգիթը իգիթին ճամփից ետ չի գցի։ Գզիրօղլին կանգ է առնում։

Էն ժամանակ Փորօղլին շարունակում է իր ճամփան, Գզիրօղլին էլ վերադառնում է թագավորի մոտ, ասում է.

— Նա քշեց ծովի մեջ, իմ ձին չկարողացավ ջրում լող տալ։

Թագավորը մի քանի անպատվաբեր խոսքեր է ասում նրան.

— Գլուխդ էլ ալիսի թողնեմ,— բղավում է նա,— դու էլ ես ուզում ինձ խաբել։

— Ես մենակ ցամաքի վրա կարող եմ կռվել. ծովի վրա չեմ կարող,— իր խոսքն է պնդում Գզիրօղլին։

— Թող քո ասածը լինի,— ասում է թագավորը։ Էլի մեր հին պայմանի համաձայն, թե որ Քորօղլուն գերի բռնեցիր բերիր, կամ սպանեցիր, կամ նրա Ղռաթ ձին բերիր, մեր պայմանը՝ պայման է, իմ թագավորության կեսը քեզ։

Գզիրօղլին վեր է կենում, գնում է դեպի Զարդաղլի Զամլիբել։ Իրիկունը գնում է Քորօղլու տան պատուհանի տակ պահ է մտնում։ Իր լսողությունը սրում է. «Տեսնես, Քորօղլին ինչ է անում՝ քնո՞ւմ է, թե արթուն»,— մտածում է նա։

Գիշերվա ուշ ժամին, մեկ էլ լսում է, որ նրա սազի լարերը ձեն-ձենի տվեցին, Թուրն էլ պատյանից դուրս քաշվեց ու նորից մտավ պատյանի մեջ։

Քորօղլին քնից զարթնում և զարմանում է. նրա սազի լարերը ձեն-ձենի են տալիս, մերկ Թուրն էլ պատյանից դուրս է քաշվում և նորից ներս մտնում։

Նա սազը պատի վրայից ցած է բերում և նվագելով մի քանի երգ է երգում։ Ասում է. «Կարիճի տղա, կարիճ, Գզիրօղլի Գզիր, իգիթ սան, զենա իգիթ»*։

Նրա կինը՝ Նիգար խանումն էլ քնից զարթնում, ասում է.

— Ո՛վ Քորօղլի, էդ ինչ երգ է, որ քեզ հետ ես կապում։ Ի՞նչ ես լսել, որ Գզիրօղլուն ես գովում։

— Ճիշտ է կնիկ,— ասում է նա։ Իրանից վերադառնալու ժամանակ, Գզիրօղլին մեր եռևից ընկավ։ Ձուզեցի նրա հետ կռվել, ճամփից ուշանում էի և նա լսեց իմ խոսքը։ Էդ պատճառով էլ եթե ինձ հարցնես, կասեմ Գզիրօղլին և կարիճ, և իգիթ է, և՛ տղամարդ մարդ է։

Էդ ժամանակ Գզիրօղլին դրսից ձեն է տալիս, ասում է.

— Քորօղլի, դուռը բաց արա։

Քորօղլին բաց է անում, ասում է.

— Ներս լինի, Գզիրօղլի՝ գզիր, Քուրդօղլի՝ քուրդ։

Գզիրօղլին ընկնում է նրա ոտքերը, ասում է.

— Իգիթն էլ դու ես, քաջն էլ դու ես։ Քանի որ էդպիսի մարդ ես, դու եղիր իմ մեծը, ես էլ՝ կլինեմ քո փոքր ախպերը։ Ու էդ օրվանից Գզիրօղլին էլ չի գնում թագավորի (շահի) մոտ, մնում է Զարդաղլի Զամլիբել և դառնում է Քորօղլու բաքեվանն ու մտերիմը[5]։

---

* կարիճ ես, էլի կարիճ։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԻՐ ՏՂԱ ՀԱՄԱՆԸ

Փորօղլին նիգար խանումից երեխա չի ունենում։ Շատ է մտածում. «Ժառանգ չունենալ, դրանից վատ բան չկա աշխարհում», ասում է ինքն իրեն։ Էդպես մտածելով, մի օր լսում է, որ Դաղստանում մի հարուստ վաճառական խոջա գնացել է Մեքքա, բայց էլ չի վերադարձել, ճամփին մնռել է։ Պատմում են, որ էդ մարդու կինը շատ գեղեցիկ և խելոք է։ Փորօղլին ասում է. «Պիտի գնամ Դաղստան աչքովս տեսնեմ էդ կնոջը, նրան շատ են գովում», Ջին հեծնում, գնում է։ Հասնում է Դաղստան, լսնում է էդ հարստի տանը։ Փորօղլուն հյուրասիրում են և պատվում։ Բայց չեն իմանում թե ով է։ Փորօղլին վերջը էդ խոջայի կնոջը տեսնում է. «Էսպիսի սիրուն կին չկա աշխարհում»,—մտածում է ինքն իրեն և հոգով ու սրտով հավանում։ Շատ է ուզում հետը խոսել, բայց չի հաջողվում։ Երկար՝ քսան թե երեսուն օր Դաղստանում մնալով, մի անգամ Փորօղլին մի պառավ կնոջ հանդիպում է ու ասում.

— Ա՛յ տատի, թե որ էս ինչ հարստի կնոջ մոտ իմ մասին քաղեխոսես, շատ փող կտամ քեզ։

Պառավը շատ փող է վերցնում։ Փորօղլին էլ տալիս է։ Նա չքավորներին պաշտպան էր։ Պառավը վեր է կենում, գնում է էդ հարստի՝ խոջայի կնոջ մոտ, ասում.

— Արդեն քսան օր է, թե մի ամիս, մի սիրուն՝ բոյով ու քուսաթոով հյուր է եկել, իջել է ձեր տանը, ամոթ չլինի հարցնել ինչու՞ համար է եկել։

— Ա՛յ պառավ,—պատասխանում է խոջայի կինը,—եթե մի տարի էլ ճնա, սովորություն չունենք հյուրից հարցնել թե ո՞վ է և կամ ինչի՞ համար է եկել։

— Իմ խելքով,—իր խոսքն առաջ է տանում պառավը,—էդ մարդը քեզ տեսնելու համար է եկել։

— Ա՛յ պառավ,— ասում է խոջայի կինը,— ինչպես տեսնում եմ փորացավ ունես, ասածդ լինչ է։

— Վալլահ, ճիշտ ես ասում, վրա է տալիս նա։ Հյուրդ Քոռօղլին է։ Քո սիրտ համար է եկել։

Խոջայի կինը ասում է.

— Էդպես բան չեմ կարող ընդունել։ Մարդս նոր է մեռել։ Գնա, իրեն հասկացրու, Թող վերադառնա, հյուր է, բարով է եկել, բարով էլ գնա։

Պառավը վերադառնում է Քորօղլու մոտ, ասում է.

— Խոջայի կինը էսպես-էսպես բան ասաց, խոսք չտվեց, ասում էր՝ մարդս նոր է մեռել, սգվոր եմ։

Քորօղլին տեսնում է, որ խզուր տեղն է ինում։ Հեծնում է ձին ու վերադառնում Զարդապլի Զամլխել։

Էդ օրվանից անցնում է մեկ ու կես տարի. Քորօղլու ականջին է հասնում, որ խոջայի երրորդ հոգեհացն էլ տվել են։ Նշանակում է սգի ժամանակն արդեն անցած պիտի համարել։ «Բանի որ էդպես է, ասում է նա, նորից կգնամ, իրենց չունեմ, էդ կնոջ հետ պիտի խոսեմ» ու նոր շորեր է հագնում, հեծնում է ձին, քշում գնում է Դաղստան։ Գնում է խոջայի տան առաջ ձիուցն իջնում։ Ծառաները գալիս են նրան տանում ներս, հյուրասիրում։ Գիշերը Քորօղլին էդ հարստի (խոջայի) տան ծառաներից մեկին կանչում է իր մոտ։

Ծառան գալիս է։

— Ա՛յ տղա,— ասում է Քորօղլին,— արի խոջայի կնոջ քնելու տեղն ինձ ցույց տուր։

— Ա՛յ իգիթ,— ասում է ծառան,— ամոթ է, արդեն գիշերվա կեսն է, հիմա քնած կլինի։

— Քեզ ասում եմ, որ գաս ինձ ցույց տաս, եթե չգաս, Թրի մի հարվածով վիզդ կթռցնեմ,— ասում է Քորօղլին։

Ծառան ընկնում է նրա առաջ, տանում և ասում է.

— Ա՛յ, էս աենյակումն է քնում, ես իրավունք չունեմ ներս մտնել։

Ծառան վախից էլ չի սպասում, վերադառնում է իր տեղը։

Քորօղլին դուռը բաց է անում, գնում է ներս։ Խոջայի կինը նստած է լինում տեղաշորի մեջ։

— Վա՜յ, Քորօղլի,— ասում է նա,— էս գիշերվա կեսին ինչու՞ ես եկել։

— Քեզ համար եմ եկել,— պատասխանում է Քորօղլին։

— Վայ, վայ,—ասում է կինը,—էդ երբեք չի լինի։

— Անցած անգամ, վրա է տալիս Քորօղլին,—քեզ համար էստեղ քառասուն օր մնացի։ Դու ինձ մերժեցիր, ասացիր թե՝ ագվոր եմ, իսկ հիմա ի՞նչ կասես։

Խոջայի կինը շատ է դես ու դեն ընկնում, չեմ ու չում անում, բայց հնար չի լինում ազատվել։ Համաձայնվում է։

Քորօղլին մատ երեք ամիս մնում է Դաղստանում։ Բոլոր դաղստանցիք լսում են, որ խոջայի կինը ամուսնացել է, բայց չեն իմանում թե ում հետ։ Կինն էլ երեխով է մնում։

Քորօղլին երեք ամսից հետո, մի օր ասում է կնոջը.

— Իմ լավ, իմ բարի կին, Զարդաղլի Զամլիբելում զորք ունեմ, անտեր անտիրական եմ թողել։ Մի հատ ոչխար առանց հովվի, ինչ ես կարծում, դրա վիճակն ինչ կլինի։ Իմ իգիթներն էլ հիմա մենակ են մնացել, պետք է ինձ հրաման տաս, որ գնամ նրանց հասնեմ։

Կինը պատրաստություն է տեսնում, ամեն ինչ դնում նրա հետ։ Քորօղլին հեծնում է ձին, կանչում է կնոջը և ասում.

— Դու հարուստ ես, ոչ մի բանի կարիք չունես, որ քեզ օղնեմ, բայց հիմա երեխով ես մնացել։ Առ էս բազբանդը*, թող քեզ մոտ մնա, եթե տղա բերեցիր, ես գիտեմ, երբ խելահաս դառնա, կհարցնի իմ մասին, քայլից քայլ կլինի, էն ժամանակ էս բազբանդը նրա թևին կապիր, թող գա՝ ինձ մանգա, իսկ եթե աղջիկ բերեցիր, նրա օժիտի հետ դիր։

Քորօղլին մնաս բարև է ասում և ձին քշում գնում է Զարդաղլի Զամլիբելի կողմը։

Թող նա գնա իր գործին, մենք խոսենք խոջայի կնոջից։

Էն քաղաքում, որտեղ բնակվում էր խոջայի կինը, բոլորը հարգում էին նրան։ Բնակիչները նրան պարտք էին։ Նա Քորօղլու գնալուց հետո մի տղա է բերում։ Երբ տղան քառասուն օրեկան է դառնում, անունը Հասան են դնում։ Երբ Հասանը վեց-յոթ տարեկան է դառնում, մայրը, որն ունենում է մեծ հարստություն, նրան ուսումի է տալիս։ Տղան կարծում է, թե Խոջան է իր հայրը։

Երբ Քորօղլին էնտեղ է լինում, մի անգամ էդ կինը Դոաթ ձին թողնում է իր զամբիկների մեջ։ Ձին զամբիկներից մեկին

---

* Բազբանդ—ապարանջան։

ծածկում է։ Դա էլ մի քուռակ է բերում։ Մայրն իմանում է, որ էդ քուռակը Քորօղլու ձիուցն է։

Տղան մեծանում, դառնում է տասնչորս տարեկան։ Մի օր, երբ դպրոցից վերադառնում է, տեսնում է, որ չորս—հինգ երեխա հավաքվել են մի տեղ ճան են խաղում։ Մի քաչալ տղա նրանց զոռում է։ Հասանը գալիս է մի ապտակ է տալիս էդ քաչալի երեսին, ասում.

— Ի՞նչ ես երեխաներին վախեցնում, լինչ ես ուզում։

Քաչալը լաց է լինում.

— Անառակի տղա,—ասում է նա,—կարծում ես թե խոջայից ես։ Մի խզիթ եկավ ձեր տուն, երեք ամիս մնաց, մերդ բարձը փոխեց, գու նրանից եղար։ Թե որ լավ մարդ ես՝ գնա հասիր նրան, ինձնից լինչ ես ուզում։

Հասանը երբ էս բանը քաչալ տղայից լսում է, գնում է խանութի, մի քուռ մախաթ ե առնում, մի թելով կապում և գալիս է տուն, ասում.

— Մայրիկ։

— Հա ջան,—ասում է մայրը,—լինչ է իմ Հասան։

Ասում է,—ինձ ասա թե ով է հայրս, նրա անունն լինչ է։

— Լաո,—ասում է մայրը,—գու խոջայի տղան ես։

— Չէ, որ չէ,—ասում է նա,—ես խոջայի տղան չեմ, ասա, տեսնենք թե հայրս ո՞րտեղ է, ո՞վ է։

Ինչ անում, չի անում, մայրը ճիշտ չի ասում։ Ափսոսում է տղային, ինքն իրեն ասում է. «Երեխա է, կդնա պարիը երկիը, կկորչի»։

Հասանը մախաթները առնում է ձեռքը, մոր էս կողքն է ծակծկում, էն կողքն է ծակծկում։ Մայրը լաց է լինում, ցավից չի իմանում թե ինչ անի։ Ու երբ տեսնում է, որ էլ ճար չկա, տղան իրեն պիտի սպանի.

— Լաո,—ասում է նա,—ի սեր իմ կաթի, ինձ մի քրքրիր, կասեմ։

— Ա՛յ, էդպես,—վրա է բերում տղան,—դե ասա, էլ չեմ ձեծի։

— Լաո,—ասո՞ւմ է մայրը,—քո հայրը Քորօղլին է։ Նա Զարդաղլի Զամլիբելումն է մնում։ Ինձ համոզեց, որ ես նրա հետ ամուսնանամ։ Նա է քո հայրը։

— Մայրիկ,—ասում է Հասանը,—պատրաստություն տեսքեզ մոտ էլ չեմ մնա, պիտի գնամ։

Մայրը լաց է լինում, ինքն իրեն ասում է. «Ես էի և էդ մինուճար տղան, նա էլ գնում է, ջիգարս է, ինչպես անեմ։ Վեր է կենում գնում է շուկա, տեսնում է մի ծերունու։

— Ա՛յ խանում,—ասում է ծերունին,—ինչո՞ւ ես էդպես տխուր։

— Հայրի՛կ,—պատասխանում է կինը,—ունեմ, չունեմ մի մինուճար տղա ունեմ։ Հիմա նա էլ է ուզում գնալ Զարդաղլի Զամլիբել, Քորօղլու հետ կռվի, էդ է իմ դարդը, դրա համար է սիրտս մղկտում, լաց լինում։

— Վա՜հ,—բացականչում է ծերունին,—Զարդաղլի Զամլիբելը շատ դժվար տեղ է, տղայիդ ձին էնպիսին պիտի լինի, որ կարողանա Քորօղլու ձիու հետ մրցել։ Գիտես ինչ պիտի անեք։ Յոթ օր ջուր բաց թողեք դութանով վարած մի արտի վրա։ Թող Հասանը ձի հեծնի և մի ծայրից քշի մյուս ծայրը, եթե ձիու ոտքի տակից չոր հող բարձրացավ, իմացած եղիր, որ նրա ձին էլ հետ չի մնա Քորօղլու ձիուց, իսկ եթե նրա ոտքերի տակից չոր հող չբարձրացավ, թող չգնա, մեղք է։

Մայրը վերադառնում գալիս է տուն։ Հասանի ձին էլ Քորօղլու ձիուց է սերված լինում։ Մայրն ասում է.

— Ի՛մ Հասան, լսո՛, էս ինչ մարդու գութանով վարած արտն էս ինչ աղբյուրի մոտ է գտնվում, գնա էնտեղ և յոթը օր, յոթը գիշեր ջուր բաց թող դրա վրա։

Հասանը արագաշարժ է լինում։ Գնում և ջուրը բաց է թողնում էդ արտի վրա։ Ջրի շատությունից արտը ճահիճ է դառնում։ Հասանը գալիս է և ասում.

— Մայրի՛կ, արտը էլ ջուր չի ծծում, ջուրը լճացել ճահճացել է։

— Լա՛ո,—ասում է մայրը,—ձի ունես, գնա էդ արտի մեջ ջիրիդ խաղա. արտի մի ծայրից քշիր մյուս ծայրը, նայիր, տես թե՝ ձին ինչ է անում։

Հասանը հեծնում է ձին, գնում է արտի մոտ ու քշում։ Ջրում, ճոնում է ցեխի մեջ։ Մի ծայրից գնում է մյուս ծայրը։ Նայում, տեսնում է, որ ձիու ոտքերի տակից չոր հող է բարձրանում և իր գլխի վերևից թափվում է ներքև։ Ձին էնքան ուժեղ է լինում, որ ոչ քրտնում է և ոչ էլ հոգնում։ Ջրում գալիս է տուն։ Ջուր է բերում, ձին լվանում և ասում է.

— Մայրի՛կ, ձիս պակասություն չունի։ Արտի մի ծայրից քշեցի մյուս ծայրը, չոր հող էր բարձրանում և իմ գլխի վերև-

վից թավիում էր ներքև։ Մայրիկ, դե իմ պատրաստությունը տես, որ գնամ։

Մայրը նրա պատրաստությունն է տեսնում։ Դե, նրա տղան էր, նրա ջիգարն էր։ Էնպիսի պատրաստություն է տեսնում, որ ոչ ոք էպլիսի պատրաստություն չէր տեսել իր տղայի համար։ Մի լավ ձեռք շոր է կարել տալիս, շատ վող է նրա հետ գնում, իր կրծքի կաթը հալալ է անում։ Մնդուկի դուռը բաց է անում, պահված բազրանդը հանում, նրա աջ թևի վրա, շապկի վրայից, շորերի տակով կապում։

— Դե,—ասում է նա,—լմո, թող քեզ բարի ճանապարհ լինի։ Ով որ էս բազրանդին տեր դարձավ, իմացիր, որ քո հայրն է։ Էս բազրանդով հայրդ քեզ կճանաչի։ Մենակ մորդ չմոռանաս։

Հասանը վեր է կենում, ձին քաշում է դուրս, հեծնում է, ճնաս բարով է ասում իր մորը և քշում գնում է դեպի Զարդապլի Զամլլրել։ Մի օր է գնում, թե երկու, շատ է գնում, թե քիչ, մի օր էլ հասնում է Զարդապլի Զամլլրել։ Հենց Քորօղլու սահմանում իր վրանը զարկում է, ձին կապում, հետո նստում է և հանգստանում։

Քորօղլին սովորություն է ունենում, ամեն օր քյոշկ ու սարայից հեռադիտակով իր սահմանի չորս կողմը նայել։ Ինչու համար։ Նրա համար, որ տեսնի թե քարավաններ, վաճառականներ, հարուստներ չլինեն երևում, որ գնա նրանց ապրանքը խլի և բերի բաժանի չքավորներին։ Էդ օրն էլ նայում, տեսնում է, որ մի փոքրիկ վրան է երևում իր սահմանի մեջ։ Ինքն իրեն մտածում է. «Էս ինչպիսի՞ մարդ է, ինչպիսի՞ խզիթ է, որ եկել է իմ հանդում վրան է զարկել»։ Ձին դուրս է քաշում, հեծնում և կամաց դաշտն իջնում։

Հասանը նայում, տեսնում է, որ մի ձիավոր դուրս եկավ անտառից։ Ինքն իրեն ասում է. «Կա չկա, սա իմ թշնամին էֆ, ձիու փորկապերը պնդացնում է, իր ձախ ձեռքով թուրը բռնում, աջով՝ վահանը, գալիս է նրա հետ կռվելու։ Նա և Քորօղլին կռվում են։ Շատ են կռվում, բայց ոչ մեկը մյուսին չի կարողանում գետնել, հաղթել։ Քորօղլին նայում, տեսնում է, որ իր հետ կռվողը խզիթ է, բայց չի ճանաչում, ասում է.

— Ա՛յ Ջահել-Ջիվան տղա, մենք ենք իրար թշնամի, իսկ էս անասուններն ինչ են արել, որ էսպես չարչարում ենք։ Ձիուց իջիր, արի կռիս բռնենք, թե որ ես քեզ գետին գցեցի

ես գլուխդ կկտրեմ, թե որ դու գցեցիր, էն ժամանակ դու՝ կկտրես։

Երկուսն էլ ձիերից իջնում են ու կռիվ են բռնում։ Քորօղլին Հասանին գցում է գետին և թուրը քաշում է, որ գլուխը թռցնի, ասում է.

— Ա՛յ ջանըմ, էս շորերն ախտոս են, որ արյունոտվեն։ Տղայի շորերը հանելու ժամանակ տեսնում է, որ մի բազբանդ է նրա թևից կապած։ Էդ ժամանակ հիշում է Դալաստանը։ Բազբանդին է նայում՝ իսկական էն էր, որ տվել էր իր կնոջը, ախ է քաշում, ասում է.

— Հեյ վախ, հեյ վախ, քիչ էր մնացել տղայիս մորթեի։ Տղային բաց է թողնում, ասում է.

— Անուշ տղա, քո անունն ինչ է։

— Իմ անունը Հասան է,— պատասխանում է տղան։

— Ամոթ չլինի հարցնել, որտեղացի՞ ես։

— Դալաստանից եմ, Հաջար խանումի տղան եմ,— ասում է Հասանը։

Քորօղլին հուզմունքից գոռում է, ասում.

— Ա՛յ տղա դու իմ տղան ես, առաջուց ինչո՞ւ չասացիր, քա որ հանկարծ քեզ սպանեի։

— Ես էդպիսի բան չէի կարող անել, դու ինձ վախկոտ կհամարեիր, դրա համար էլ չասեցի,— պատասխանում է տղան։

Քորօղլին նրան շատ է սիրում, համբուրում է. «Քաջից քաջն է լինում», ասում է նա։ Վերցնում բերում է տուն, Նիգարի շապկով անց է կացնում, գարձնում է նրա տղան։ Նիգարն իր աչքի լույսի պես է սիրում նրան։

Հիմա թող Քորօղլին գնա իր գործին, թող իր իգիթների հետ գրաղվի, թող Հասանն ու Նիգարն էլ Զարդաղլի Ջամլիբելում ճոճան։

Հասանը շատ է սիրում որսորդություն։ Մի օր գնում է որսի, գալիս է Նիգար խանումի մոտ, ասում է.

— Ա՛յ մեր, հորս բոլոր բանալիները ինձ տուր, գնամ պահեստները բաց անեմ, տեսնեմ ինչ կա, ինչ չկա։

— Լա՛ռ,— ասում է Նիգարը,— բանալիներն էլ քոնն են, սենյակներն էլ։

Վերցնում է բանալիները և մեկ-մեկ դռները բաց անում։ Հասանը շատ սենյակների դռներ է բաց անում։ Մի կողպած դուռ էլ է բաց անում, գնում է ներս, նայում, ինչ տեսնի,

պատին փակցված է մի աղջկա նկար։ Աղջիկ չէ, գեղեցկուհի է, գեղեցկուհի չէ, հուրի փերի է, պարանոցը էնքան թափանցիկ է, որ սև չամիչն ուտելիս՝ երևում է։ Հասանը երբ որ էդ նկարը տեսնում է, խելքը կորցնում է, ուշաթափվում և տեղն ու տեղն ընկնում է։

Թող նա էդ վիճակում մնա։

Նիգար խանումը տեսնում է, որ Հասանը, որի մոտ էին բանալիները, ուշացավ, չվերադարձավ։ «Ինչո՞ւ չեկավ»,—մտածում է նա։ Նիգարը շատ է սիրում Հասանին։ Վեր է կենում, գնում, տեսնում է, որ Հասանը ոնց որ յոթը տարվա մեռել լինի։ Ջեռքը դնում է նրա սրտին, սիրտն աշխատելիս է լինում։ Նիգար խանումը և մի ադամին Հասանին վերցնում բերում են իրենց սենյակը։ Մի քանի ժամից հետո նա ուշքի է գալիս։ Նիգար խանումը հարցնում է.

— Լա՛ո, քեզ ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ ուշաթափվեցիր։

— Մայրիկ,—ասում է Հասանը,—էն աղջկա պատկերը, որ էդ սենյակում փակցված է, ինչքան հիշեմ, ուշքս կգնա։ Պիտի գնամ էդ աղջկան բերեմ։

Նիգար խանումը վերցնում ասում է.

— Չեմ վախ, լա՛ո, դա Հունան Թագավորի աղջկա նկարն է։ Նա ունի յոթ ախպեր։ Հերդ մի քանի անգամ գնաց, որ բերի, բայց չկարողացավ։ Էդ նկարի հետ ինչ գործ ունես, լա՛ո։ Հերդ հազիվ հազ կարողացավ նրա նկարը բերել տալ, ամեն մի հինգշաբթի օր գնում է էդ սենյակը՝ նկարը տեսնում։

Հասանը խոսք է վերցնում ու ասում.

— Մայրիկ, ես խոսքիս տերն եմ, թե որ չգնամ կարթաքվեմ։

Մայրն ինչ անում, չի անում, չի կարողանում համոզել։

— Եթե աղջիկը կույր էլ լինի, կգնամ,—ասում է տղան։

Դե, Ֆրօյդին էլ շատ հարստություն է ունենում, Նիգար խանումը շատ և շատ փող է տալիս Հասանին։ Սիրուն շորեր է բերում։ Լավ զենքեր է բերում։ Հասանը պատրաստություն է տեսնում։ Հեծնում է ձին, ջրում գնում է դեպի Հունանի երկիրը։ Հարցնելով մարդ կհասնի իր ուզած տեղը։ Հասանն էլ հարցնելով մի օր էլ հասնում է Հունան Թագավորի քաղաքը։ Ֆշում, գնում է մի պառավի տան առաջ և ձիուց իջնում։

Պառավը նայում, տեսնում է, որ եկողը շատ սիրուն երիտասարդ է. շորերը լավ, շնորհքով հագնված։ Մարդ նրան նայելուց չի կշտանում, Հասանն ասում է.

— Ա՛յ մայրիկ, հյուր չես ընդունի։

— Հյուրն՝ աստծունն է,—ասում է պառավը,—համեցիր, բայց մենակ տեղս նեղ է։

Հասանը տեսնում է, որ պառավը փողի մասին է ակնարկում, ձեռքը տանում է գրպանը, մի ոսկի է հանում, տալիս պառավին։

Պառավն ուրախանում է։ Գնում է ներս։ Տան կարասիքը հավաքում՝ մի տեղ է դնում։ Հասանին տանում է ներս։ Տզան նստում, նայում, տեսնում է, որ պառավը ոչինչ չունի, երկու ոսկի է հանում, տալիս է նրան և ասում.

— Գնա մեզ համար հաց, ուտելիք առ։ Ինձ համար տեղաշոր բեր, քեզ համար էլ մի ձեռք խաս տեղաշոր առ և բեր։ Ձիուս համար էլ կեր ճարիր։

Պառավը մտածում է. «Ա՛յ լավ բան, մի ոսկով նրա ուզածը կառնեմ, մի ոսկի էլ ինձ կմնա»։ Գնում է, ինչ որ Հասանն ասել էր, առնում է, բերում։ Դե, թող պառավը քեֆ անի։ Էդպես մնում են երկու, երեք օր, Հասանն էլ ծանոթանում է քաղաքի, նրա փողոցների հետ։

Թող Հասանն էդպես մանգա, մենք Հունան Թագավորի աղջկանից խոսենք։ Նա էլ Հասանին երազումն է տեսնում։ Մտածում է։ Ասում է. «Յարաբ, կգա էն օրը, որ ես երազիս երիտասարդին տեսնեմ, նրան առնեմ»։ Նա էլ էդ կրակի մեջ է։ Մեկը մյուսի դարդից խաբար չունի։ Հիմա էլ Հասանից խոսենք, պառավին հիշենք։ Նրանք մի իրիկուն նստում են, դեսից դենից են խոսում։ Էդ ժամանակ Հասանն ասում է.

— Ա՛յ մեծ մայրիկ, դու խելի չես հարցնում թե՝ ա՛յ երիտասարդ, ինչի՞ համար ես եկել, ուր պիտի գնաս։

— Լա՛ո,—ասում է պառավը,—դու հյուր ես, ինչ կարիք կա հարցնելու (նա ամեն օր մի ոսկի էր տանում Հասանից)։ Ասում է.

— Լա՛ո, ասա, տեսնենք սիրածդ ի՞նչ է։

— Մայրիկ,—ասում է նա,— ես Հունան Թագավորի աղջկա համար եմ եկել։

— Լա՛ո,—ասում է պառավը,—նա յոթ ախպեր ունի։ Էդ յոթ ախպերիք նման են արծիվների։ Ոչ մեկը դրանց ձեռքից չի ազատվի։

— Մայրիկ,—ասում է տղան,—հիմա էդ թողնենք։ Եթե դու իմ մասին էդ աղջկանն ասես, նրանից էլ մի պատաս-

Խան բերես, ես քեզ էնքան փող կտամ, որ մինչև քո մեռնելը չպրծնես։

Երբ Հասանը փողի անունը տալիս է, պառավի հոգին ուրախությունից գալիս է նրա քթի ծերին, քնքը բացվում է։

— Ա՛յ Հասան,— ասում է նա,— դու տանը նայիր, քո տունն է, ես էլ ասածդ կանեմ։

Պառավը մի ձեռք նոր շոր է հագնում։ Դու փողից հարցրու։ Գնում է դեպի Հունան Թագավորի աղջկա քյոշկն ու սարայը։ Դռան մոտ աղջկա ադախիններից թույլ չեն տալիս, որ նա ներս մտնի։ Դրանցից մեկը լուր է տանում Թագավորի աղջկան.

— Մի պառավ է եկել,— ասում է նա,— խնդրում է, որ գա քեզ մոտ։

— Թողնք, թող գա, խեղճ է, կարող է գործ ունենալ,— ասում է խանումը։

Պառավին ներս են թողնում։ Խանումը տեղ է ցույց տալիս, նա էլ նստում է։

— Ա՛յ պառավ,— ասում է Թագավորի աղջիկը,— ինչ խընդիրք ունես, ինչու՞ համար ես եկել։

— Ես,— ասում է նա,— եկել եմ քո բախտ ու մուրազիդ համար։ Ուզում եմ, որ ինձ դարձնես քեզ լողացնող։ Երեք չորս որը երեխա ունեմ, կարող է ինձ մի բան տաս, որ դրանով նրանց պահեմ։

Երբ մուրազի մասին խոսք է լինում, խանումն ասում է.

— Գնա, սրանից հետո դու ինձ ուրբաթ օրերը կլողացնես։

Խանումը իր հին լողացնողին կանչում է, լողացնելու համար հագած շորերը վրայից վերցնում, տալիս է պառավին։ Թուղթ է տալիս նրան թե՝ սա ինձ լողացնողն է։ Կարող է քյոշկ ու սարայիս մեջ ազատ մտնել ու դուրս գալ, ոչ մեկը իրավունք չունի նրան արգելել։ Պառավը ճնաս բարև է ասում, իսկ Թագավորի աղջիկը ադախիններին հայտնում է, թե սրանից հետո էդ պառավը ինձ պիտի լողացնի, ինչ որ ասի, պիտի լսեք։

Պառավն էլ շուտով վերադառնում է իր տունը։ Հասանը տեսնում է, որ պառավը վերադարձավ, ասում է.

— Մեծ մայրիկ, եկար։

— Լա՛ո,— ասում է նա,— ես եկա, լավ էլ եկա, ոտքդ խերով է, սրանից հետո նրան պիտի լողացնեմ։ Հիմա քո գործն էլ գլուխ կգա։

Հասանի քեֆը բացվում է, մի բուռ վող հանում տալիս է պառավին։ Նա էլ, գնում է շուկա, մի զույգ կոշիկ է առնում, մի ձեռք նոր շոր է առնում։ Ինչ հոգ, դու վողից խոսի։ Աչքերըն արագիլի աչքերի նման սուրմայով նախշում է, մազերը հինայով ներկում և հյուսում է, քթախոտի տուփը դնում մեջկապի արանքը և հետո նայում հայելուն. «Վահ,—ասում է նա,—արդեն տասնչորս տարեկան աղջիկ եմ դառել»։ Հետո հիշում է, որ ուրբաթ օրերը պիտի գնա Հունան Թագավորի աղջկան լողացնի։ Ուրբաթ օրը նա ասում է Հասանին.

— Դու տանը նայիր, ես էսօր պիտի գնամ խանումին լողացնեմ։

Թող Հասանը տանը նստի, մենք լուր տանք պառավից։ Սա համարձակ մտնում է քյոշկն ու սարայը։ Խանումի աղախիններին տաքացրած ջուրը բերել է տալիս լողացնելու տեղը։ Խանումին էլ բերում է, լավ, ուզածիդ պես լողացնում, լավ լողացնելու, ամեն ինչ շնորհքով կատարելու համար, խանումը մի ասկի է տալիս նրան։ Լողացնելուց հետո աղախինները ճաշ են բերում նրա համար։ Խանումը իր ճաշը կխում է, կեսը տալիս է պառավին, իսկ մնացած կեսը՝ ինքն է ուտում։ Պառավը ուտում է, խանումից հրաման է խնդրում և շտապ-շտապ դռնից դուրս է սրծնում։ Գալիս է տուն, Հասանի մոտ։ Տղան նայում, տեսնում է, որ պառավի այտերն էնպես են կարմրել, կարծես տասնչորս տարեկան աղջկա այտեր լինեն։ Իրեն զարդարել է, մարդու քեֆն է գալիս, երբ նրան է նայում, ասում է.

— Մայրիկ,—իսկի ինչ արիր։

— Գործը լավ է գնում,—պատասխանում է պառավը։

— Դե, մայրիկ, դու գիտես,—ասում է տղան,—ես քո բախտն եմ ընկել։

— Թող ասածդ չամաչացնի,—ասում է նա,—բայց վերջը դու էլ իմ ասածը պիտի կատարես։

Ուտում, խմում, քեֆ են անում մինչև մյուս ուրբաթ օրը։

Ուրբաթ օրը պառավը վեր է կենում, նորից գնում է Թագավորի աղջկա քյոշկն ու սարայը։ Աղախինները լողանալու ջուրը պատրաստում են։ Պառավը Թագավորի աղջկան տանում է բաղնիք։ Մի լավ լողացնում է, ջուր է լցնում նրա գլխին, մեջքը պաչում է ու խոսք է վերցնում, ասում.

— Էն լողացնելու ժամանակ, դու մի վոքը չաղ էիր, հիմա նիհարել ես, չլինի թե իմ լողացնելուցն է։

Խանումն ասում է.—Մայրիկ, քո լողացնելուց չէ։ Ես պըշերները չեմ քնում։ Շատ եմ մտածում, դրա համար էլ քունս չի գալիս։

— Բեզ մատաղ,—ասում է պառավը,—դու Թագավորի աղջիկն ես, յոթ ախպերների քույրն ես, նրանք էլ շատ քաջ են, դու ինչո՞ւ պիտի դարդ անես, դարդը քեզ չի սազում։

— Պատմի,—ասում է աղջիկը,—դու դաղտնիք պահելու մեջ ինչպես ես։ Ես տեսնում եմ, որ դու լավ լողացնող ես, դաղտնիքս պիտի ասեմ։

— Ոսկի կոշիկին ասա, ասել է թե՝ դաղտնապահ եմ,—վրա է տալիս պառավը։

— Ես,—ասում է աղջիկը,—երազ եմ տեսել։ Երազումս Զարդաղլի Զամլխթելցի Բոլօղլու տղա՝ Հասանին տեսա։ Նա պըշեր-ցերեկ իմ աչքիցս չի հեռանում։ Դրա համար էլ չեմ կարող քնել։

— Լավ,—ասում է պառավը,—որին երազումդ տեսել ես, եթե տեսնես կճանաչե՞ս։

— Ի՞նչպես չէ,—ասում է աղջիկը,—կճանաչեմ։

— Մի լավ, գեղեցիկ երիտասարդ հիմա իմ տանն է,—իր խոսքն առաջ է տանում պառավը։ Ասում է թե՝ ես Զարդաղլի Զամլխթելցի եմ, Բոլօղլու տղան եմ, եթե ուզարկեմ, կճանաչի՞ս։

— Ինչպես չէ,—ասում է աղջիկը,—ես կճանաչեմ։

Պառավը վերադառնում է տուն, Հասանին ասում է.

— Դե, վեր կաց, ձին հեծիր, գնա Թագավորի աղջկա պատուհանի տակով կամաց ձիդ քշելով արի։

Հասանը հեծնում է ձին, քշում է էն փողոցը, որտեղ գտընվում էր Թագավորի աղջկա քյոշկն ու սարայը։ Բշում է էն պատուհանի մոտ, որտեղից նայում է աղջիկը։ Թագավորի աղջիկը նայում, տեսնում է, որ իսկական էն երիտասարդն է, որին երազում տեսել էր։ Ամբողջ սրտով հավանում է։ Հասանն էլ գլուխը բարձրացնում, տեսնում է նրան, ճիշտ որ էն աղջիկն էր, որի պատկերը իր հոր տանը տեսել էր։ Իսկական նա էր։ Բշում գալիս է պառավի տան առաջ։ Իջնում է ձիուց։ Ձին տանում է ներս կապում։

— Ա՛յ Հասան,—հարցնում է պառավը,—իսկի ինչ տեսար, ինչ չտեսար։

— Տեսա էն աղջկան, որի համար եկել էի,—ասում է նա։ Դու պետք է նրան ասես, որ ինձ հետ գա, տանեմ։

— Աչքիս վրա,—ասում է պառավը ու վեր է կենում, գնում է աղջկա մոտ։ Հասանի ասածը հայտնում։

Խանումն ասում է.—Ես վախենում եմ, ինձ ախպերներիս ձեռքից չի կարողանա ազատել, եթե նա երեք օրվա ճամփա գնա, ախպերներս մի օրում էդքան տեղ կանցնեն, կհասնեն մեզ։ Ինձ էլ կսպանեն, նրան էլ ինձ հետ։

Աղջկա ասածը պառավը գալիս հայտնում է Հասանին։

Հասանը գնում է շուկա, մի ձի է առնում։ Բերում է պառավի տանը կապում։ Նրա ձիասալքը պատրաստում, ասում է.

— Դե, պառավ, գլխիդ մատաղ, գնա ինձ համար մի լուր բեր։ Տես պատրաստությունը տեսել է, կգա, թե՝ չէ։ Պիտի վախցնեմ, նրա ախպերներից վախ չունեմ։

Պառավը գնում է խանումի մոտ, պատմում ամեն ինչ։ Խանումն ասում է.

— Թող պատրաստություն տեսնի, երը գիշերվանից մի ժամ անցնի, թող քշի գա իմ տան առջև, նրա հետ կվախչեմ։ Մնացածն էլ ինքը գիտի։

Պառավը վերադառնում է։ Ինչ որ աղջիկն ասել էր հայտնում է նրան։ Հասանը ձիերը թամբում է։ Երը գիշերվանից մի ժամ է անցնում, ձիերը դուրս է բերում, մեկին հեծնում, մյուսին էլ իր եռևից է բերում։ Բաղաքի մեջով քշում գնում է։ Մեծ քաղաք է, մեկը մյուսի մասին չգիտի։ Գնում է աղջկա տան առջև կանգնում։

Թագավորի աղջիկն իր պատրաստությունը տեսած է լինում։ Տղամարդու շորեր է հագնում և դուրս է գալիս, ձին հեծնում։ Բշում են պառավի տան առաջ։ Սա էլ նայում, տեսնում է, որ Հասանը և աղջիկը եկան։ Ինքն էլ իրեն էնպես է զարդարում, որ կարծես տասնչորս տարեկան աղջիկ լինի։ Հասանն ասում է.

— Մայրիկ, հրաման տուր որ գնամ։

— Բարով գնաս,—ասում է ուրախացած պառավը։ Հասանը մի բուռ ոսկի է տալիս նրան։

— Մինչև կյանքիդ վերջ կեր, խմիր, քեֆ արա,—ասում է Հասանը և ճնաս բարով անելով, շարունակում իր ճամփան։

Լույսը բացվում է։ Աղախինները գնում, տեսնում են, որ խանումը չկա։ Փախել է։ Լուր են տալիս նրա եղբայրներին։ Նրանք որ լսում են, յոթն էլ հեծնում և լուր են տալիս զորքին, զինվորներին։

— Տղերք,—ասում են նրանք,—մենք յոթ ախպերով գնացինք, դուք էլ մեր ետևից եկեք։ Էն մարդը, որ մեր քրոջը տարել է՝ Քորօղլին է, կարճ մարդ է, եկել է կռվով տանի, կռիվ կլինի, արյուն կլինի։

Թող էդ յոթ եղբայրներն ընկնեն նրանց ետևից, զորքն էլ տեղից շարժվի, մենք էլ խոսենք աղջկանից և Հասանից։ Նրանք քշում են դեպի սարը։ Էնտեղ իջնում են և կապում ձիերը։ Տզան աղջկան սարի վրա է թողնում, իսկ ինքն իջնում է ներքև։ Կռվում է, աղջիկ երեք եղբայրներին վիրավորում։ Թող նա կռվի, մենք հիմա ումից խոսենք, եկեք, Քորօղլուց լուր տանք։

Քորօղլին իր երեք հարյուր վաթսուն և վեց կարիճներով գալիս է Զարդաղլի Զամլիբել։ Զիլերից իջնում են։ Նիգար խանումից հարցնում են թե՝

— Հասանը որտե՞ղ է։

— Հասանը,—պատասխանում է Նիգարը,—Հունան Թագավորի աղջկա նկարը, որ դու բերել էիր, տեսավ, վեր կացավ գնաց նրա ետևից։

— Նիգա՛ր,—ասում է Քորօղլին։

— Ի՞նչ է,—հարցնում է Նիգարը։

— Ես երազումս Հասանին տեսա,—ասում է Քորօղլին,—շատ նեղ տեղումն էր։ Հետո ձեն է տալիս իր իգիթներին.

— Ո՛վ իգիթներ,—ասում է նա,—Հասանը օգնություն է խնդրում։ Քորօղլին երեք հարյուր վաթսուն վեց իգիթների հետ հեծնում է ձին և քշում են, որ գնան Հասանին օգնության։ Նայում տեսնում են՝ մի սարի շուրջը էնքան զորք է հավաքվել, որ թիվ կա ծաղիկներին, թիվ կա խոտերին, թիվ չկա զորքին, թիվ կա երկնքի աստղերին, թիվ չկա զորքին։ Քորօղլին իր քաջերի հետ հարձակվում է նրանց վրա։ Մեծ զորքը երկու կես են անում, գնում հասնում են սարի ամենաբարձր տեղը։ Նայում, տեսնում են, որ մի աղջիկ վրանի մեջ նստած լաց է լինում, Հասանն էլ կռվում է։ Ինչ է ասում, որ Թագավորի զորքը բարձրանա սարի գագաթը։ Դե, Հասանը Քորօղլու տղան էր։

Ֆորօղլին ձեն է տալիս իգիթներին։ Ինչպես գայլն ընկնի ոչխարների մեջ, նրանք էլ էդպես հարձակվում են զորքի վրա։

Ադջիկն ինչ է անում։ Նա տեսնում է, որ Ֆորօղլին իր պատճառով բոլորին կկոտորի, ոչ մեկին թույլ չի տա գեղանդյալինդան*, լուր տանի։ Էդ ժամանակ նրա սիրտը ցավում է, վերցնում է իր լաչակը, տանում փռում է կռվողների մեջ, կռիվը դադարում է։ Ադջկա եղբայրներն իրենց զորքով հետ են դառնում, ասում են. «Մեր քույրն իր ցանկությամբ է գնացել, թող գնա», իսկ Ֆորօղլին և իր իգիթներն էլ իրենց խելացի հարսին և Հասանին վերցնում բերում են Զարդաղլի Զամլիբել. եդի գյուն, եդի գեջա, չալղըլար չալընդի, շաքար ազալդի, շարբաթ իչիլդի, քեֆ էլադիլար, թոյ դըգունի մուրարաք էթդիլար։ Հալ քյաս գեթտի օզ էվինա, Հասան օզ արվադընա, օզ մուրազընա եթիշըն, սըզդա օզ օղլունուզուն մուրազընա եթիշըն**։

Կուրթըլդի, գեթտի[6]։

---

* Հետ դառնալ։

** Յոթ օր, յոթ գիշեր նվագողները նվագում են, շաքար կոտորում, շարբաթ խմում, քեֆ են անում, հարսին ու փեսին շնորհավորում։ Ամեն մեկը գնում է իր տունը։ Հասանն էլ իր նշանածի հետ ուրախանում է իրենց մուրադով։ Դուք էլ, ձեր տղաների մուրադով ուրախանաք։

Պրծավ—գնաց։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԱՅԲԱԶ ԲԱԼԻՆ

Փորօղլին քառասուն խփիթ (կտրիճ) է ունենում։ Նրանք խելացի գործերի հետ մեկ-մեկ էլ անհաջող գործ էին բռնում։ Մի անգամ Փորօղլին ասում է.

— Ա՛յ ախպերնե՛ր, մեր մեջ մի գրագետ մարդ չկա։ Երբեմն մի գործ ենք բռնում, բայց չգիտենք թե դրա հետևանքն ինչ կլինի։ Պետք է, որ մի գրագետ մարդ էլ լինի մեր մեջ, որ մեզ օգնի։

Դալի Հասանը Փորօղլու խփիթներից է լինում, ասում է.

— Փորօղլի, լավ ես ասում, բայց էդպիսի մարդ որտեղից գտնենք։

— Էդպիսին կա Թավրիզ քաղաքում,— ասում է մի ուրիշը,— նրա անունն Այբազ Բալի է. Մասգործ Ալիի տղան է։ Տասնչորս տարեկան է։ Շատ գեղեցիկ, շատ էլ խելոք է, լավ էլ ուսում է առել։ Լավ կլինի, որ նրան բերենք և մեզ ընկեր դարձնենք։

— Ի՞նչպես պիտի բերենք,— հարցնում է Դալի Հասանը։

Փորօղլին ասում է.— Էդ հեշտ է, վաղը մի սամսո* ոչխար կհավաքենք, կտանենք Թավրիզ քաղաքը։ Ոչխարները քաղաքի մի ծայրում կթողնենք, իսկ մենք կգնանք քաղաք։ Առաջուց հովվին կասենք, որ երբ Մասգործ Ալիին բերենք, թող տասնհինգ ոչխար նվիրի նրան, ասի՝ Մասգործ Ալի, սրանք քեզ փեշքեշ**։

Ոչխարները էլ թող էժան-էժան ծախի։ Ասում են, որ Մասգործ Ալին աչքածակ մարդ է, կուրախանա։

Առավոտ վեր են կենում, մի սամսո ոչխար են իրենց հետ վերցնում։ Հովիվները ընկնում են հոտի առաջ։ Փորօղլին և Դալի Հասանն էլ ձի են նստում և ոչխարները քշում բերում են դեպի Թավրիզ։ Քաղաքի մի ծայրում ոչխարի հոտը մակաղում

---

* 100 ոչխար։

** Նվեր։

ճն, մի հովվի պատվիրում են հակել, իսկ իրենք առավոտ վաղ գնում են քաղաք: Նայում, տեսնում են, որ էս է, Մսագործ Ալին Այրազ Բալու ձեռքից բռնած, գնում է խանութ: Ֆրօղլին քարև է տալիս, բարև է առնում: Այրազին է նայում. «Ինչ գեղեցիկ, սիրուն տղա էր»,—ասում է նա իր մտքում: Հետո Մսագործ Ալին ասում է.

— Ոչխարի պետք չունե՞ս:

— Ինչպես չէ,—պատասխանում է Ալին,—գործս ոչխար առնելն է, ես մսագործ եմ:

— Ես մսացու ոչխարներ եմ բերել,—ասում է Ֆրօղլին:

— Ո՞րտեղ են, վրա է բերում Ալին:

— Քաղաքի էն ծայրումն են, համեցի, գնանք տես,—ասում է Ֆրօղլին:

Մսագործ Ալին և իր տղան նրանց հետ գնում են դեպի ոչխարի փարախը: Հասնում են: Ալին բարևում է հովվին, ասում է.

— Բարաքաթով լինի:

— Աչքիս, գլխիս վրա, բարև է առնում հովիվը և տասնհինգ ոչխարներ ջոկելով ասում է.

— Մսագործ ախպեր, էս տասնհինգ ոչխարը քեզ վեճքեշ: Դրանց համար փող չեմ վերցնում:

— Շատ շնորհակալ եմ,—ասում է Ալին,—հիմա մյուսների գինն ասա:

Թե մի ոչխարն արժեր տասը ռուբլի, հովիվը հնգով է տալիս: Էդ ժամանակ Այրազը մտքի տունն է ընկնում, ինքն իրեն գաղում. «Ա՛յ ախպեր,—ասում է նա,—սա ինչո՞ւ տասնհինգ ոչխար նվիրեց, միւսներն էլ կես գնով է տալիս: Պատճառն ինչ է»: Գաղնում է իր հորն ասում է.

— Ա՛յ հայրիկ, սրանք վաճառական չեն, խելքդ հավաքիր: Ինչո՞ւ մի անգամից տասնհինգ ոչխար քեզ նվիրեցին, իսկ միւսներն էլ էդքան էժան են տալիս: Սրանք,—վերջացնում է նա,—իմ գլխին մի փորձանք կբերեն: Էդ ոչխարներն իմ արյան փոխարեն են տալիս: Ինչքան մանը պաս, էլ ինձ չես պահի:

— Մսագործ Ալի,—ասում է Ֆրօղլին,—միւսյած ոչխարներն էլ բոլորը քեզ վեճքեշ, ճիշտ որ մենք տղայիդ արյան գինն ենք ուվել, նրան պիտի տանենք:

— Հայրիկ,—ասում է Այրազը,—տեսա՞ր, չասի՞, որ վաճա-

ռական չեն։ Սրանք բուք ու բորանի նման են, մեր գլխին խաղ խաղացին։

Քորօղլին ասում է Դալի Հասանին.

— Այրազ Բալու ձեռքից բռնիր բարձրացրու, դիր ձիուդ գավակը։

Զարմանք է տիրում Այրազի հորը։ Քորօղլին ասում է.

— Տղայիդ հենց էնպես չենք տանում։ Ես Քորօղլին եմ, նրա արյան գինն ենք տվել։ Նրան լավ կպահեմ, էլ ինչ ես ուզում։

Այրազ Բալին երբ որ լսում է Քորօղլու անունը, հանդարտվում է.

— Հայրիկ,—ասում է նա,—եթե սրանք չգային ինձ տանելու, ինքս կգնայի նրանց մոտ։ Նրանք լավ մարդիկ են։ Մի մտածիր, Քորօղլու մոտ ինձ լավ կզգամ։

— Այրազ, ապրես, ճիշտ որ ես Քորօղլին եմ, ապրում եմ Սև անտառում, խմում եմ ակնաղբյուրներից, չեմ վախենում ոչ բեկերից, ոչ թագավորներից,—ասում է Քորօղլին։ Այրազ, չլինի թե տխրես։ Ճիշտ որ ես դոչ Քորօղլին եմ, բնակվում եմ բարձր Սև սարերում։ Չլինի թե մտածես, Այրազ, չլինի թե տխրես, հոգիս։ Դու կլինես մեր ընկերը, մեր աչքի լույսը։

Էդ ձևով էլ Մսագործ Ալիի սիրտը հանգստանում է։ Այրազ Բալին հորը միաս բարև է անում և Քորօղլու ու Դալի Հասանի հետ գնում դեպի Զարդաղլի Զամլիբել։ Էնտեղ դառնում Քորօղլու որդեգիրը և իր հոր հետ խպիպներին օգնում է լավ ու բարի գործ կատարելու համար։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ԵՎ ԱՍԼԱՆ ՓԱՇԱՆ

Մի անգամ Փորօղլին իր խփիճների հետ գնում է որսի։ Այրազ Բալին էլ նրանց հետ է լինում։ Սովորություն էր, երբ Փորօղլին գնում էր որսի, Այրազ Բալին էլ նրա հետ պիտի լիներ։ Նա Փորօղլու տղան էր, Փորօղլին էլ շատ էր սիրում նրան։ Էդ օրն էլ ձիավորների առաջ ընկած գնում է։ Նա կռունկների վեռուրներով զարդարել էր գլխարկը, ճակատը։ Ինքն էլ շատ գեղեցիկ էր, վեռուրներն էլ անչափ սազում էին։

Վերադարձի ժամանակ Նիգար խանումը խփիճների կանանց հետ գնում է մի բարձր տեղ կանգնում, աչքը ճամփին պահում։ Մեկ էլ տեսնում է, որ Փորօղլին իր խփիճներով գալիս է. Այրազն էլ բոլորից առաջ է, կռունկների վեռուրներով զարդարել է գլխարկը, ճակատը։ Դրանք էնքան էին սազում նրան, որ մարդ նայելով չէր կշտանում։ Հավաքված կանայք ասում են.

— Նիգար խանում, գիտե՞ս ինչքան լավ, գեղեցիկ կլինի, եթե մյուս խփիճներն էլ Այրազ Բալու նման իրենց գլխարկները վեռուրներով զարդարեն։

Փորօղլին իր խփիճներով գալիս լցնում է ձիուց։ Իրիկունը Նիգար խանումը խփիճների կանանց էդ օրվա ցանկությունը հայտնում է Փորօղլուն։

Առավոտ Փորօղլին հավաքում է իր խփիճ ընկերներին, ասում է.

— Այրազ Բալին ինչպես զարդարել է իր գլուխը կռունկների վեռուրներով, դուք էլ ձեր գլխարկները, ճակատները զարդարեք։

— Փորօղլի,—հարցնում է Դամրչօղլին,—իսկ ո՞րտեղ են կռունկի վեռուրները, որ բերենք զարդարենք։

— Լա՛ո,—վրա է բերում Փորօղլին,—կռունկի վեռուրներ Բաղդադում կան՝ Ասլան փաշայի (Թագավորի) այգում։

— Բերդներից մեկը ես կլինեմ, ասում է Դամբչօղլին։

— Մեկն էլ ես կլինեմ,—շտապում է Քոսա Քանհանը։

— Լավ,—ասում է Քորօղլին,—համաձայն եմ, պայմանով, որ Այրազ Բալին էլ ձեզ հետ լինի։

Քոսա Քանհանը և Դամբչօղլին գնալու պատրաստություն են տեսնում։ Էդ ժամանակ Քորօղլին ասում է Այրազ Բալուն.

— Դու էլ քո պատրաստությունը տես։

Այրազ Բալին հեծնում է Դոաթը, իր հոր ձին, Դամբչօղլին և Քոսա Քանհանն էլ հեծնում են իրենց ձիերը, քշում են դեպի բաղդադ քաղաքը։ Ճամփին Քոսա Քանհանը և Դամբչօղլին խորհրդակցում են իրար հետ. «Ինչպես որ Քորօղլուն ենք ծառայել, էնպես էլ նրա տղային պիտի ծառայենք»։ Նրան պատիվ են տալիս, Շատ են գնում, թե քիչ, իրենք գիտեն, մի օր էլ հասնում են Բաղդադ, Ասլան վաշայի այգին։ Այրազ Բալին ասում է.

— Մ՛յ Դամբչօղլի, արդեն ուշ է, գիշեր, եկեք, չգնանք քաղաք։ Գիշերը էս այգում կմնանք, առավոտ նոր կգնանք։

Այրազ Բալի,—ասում է Դամբչօղլին,—քո ասածն է, խոսքիդ դուրս չենք գա։

Այգու դուռը ջարդում ներս են մտնում, ձիերը կապում ծառերից։ Նայում տեսնում են, որ այգին կռունկներով լցված է։ Սկսում են կոտորել։ Բոլորին մորթում են։ Քոսա Քանհանին ուղարկում են քաղաք։ Մի տիկ գինի է բերում։ Սկսում են ուտել, խմել։ Մի կոպմից գինի մյուսը՝ կռունկների մես, քեֆ են անում մինչև լուսադեմ։ Լուսադեմին վերարկուները գցում են իրենց վրա և տեղն ու տեղը քնով են ընկնում։

Թող նրանք քնեն. գինի են խմել, մես են կերել, չեն զարթնում, մենք էլ խոսենք քաղաքից։

Լույսը բացվում է։ Ասլան վաշայի այգեպանը գալիս և ի՞նչ է տեսնում. տեսնում է, որ երեք աժդահա քնել են, երեք ձի էլ կապած։ Բոլոր կռունկները մորթված են, մի կենտ կռունկն ի՞նչ է, կենդանի չեն թողել։ Վախից այգեպանը կուչ է գալիս, ասում է. «Եթե ձեն տամ, կզարթնեն, ինձ կուտեն, աժդահա են»։ Ձեն չի հանում, եկած ճամփով հետ է դառնում, գնում է Ասլան վաշային ասում.

— Երեք աժդահա են մտել քո այգին, քո բոլոր կաուկները կոտորել են։

Փաշան հրամայեց տալիս։ Զորք է հավաքում։ Այգու չորս կողմը շրջապատել է տալիս։ Ներս են մտնում։ Փնածներին ձեն են տալիս։ Դամրչօղլին, Քոսա Քանհանը և Այրազ Բալին քնից զարթնում են։ Տեսնում են, որ շրջապատված են։ Նրանց զենքերը խլում են։ Ձիերը տանում են մի զոմում կապում։ Երեքին էլ տանում են բերդ։

Քորօղլին ժամանակին մի դանձապահ է ունենում, էդ դանձապահն էլ օրերից մի օր դանձարանից փող է վերցնում և նրա մասից փախչում, գնում է Աղան փաշայի մոտ։ Նրա անունն Իամախլ է լինում։ Նա էլ ինքն իրեն ասում է. «Գնամ, տեսնեմ Քորօղլին էլ դրանց մեջ է, թե չէ»։ Տեսնում է, որ Դամրչօղլին, Քոսա Քանհանը և Այրազ Բալին են բռնվել։ Իամախլն ասում է.

— Ա՛յ Քոսա Քանհան, Դամրչօղլի, էս ինչ վիճակի մեջ եք ընկել։

— Դե,— ասում են նրանք,— տեսնում ես, էլի։

Իամախլն ասում է.—Էս ամսի տասնհինգին ձեզ պիտի դաառնեն, սպանեն, հիմա ինչ եք ասում։ Ես ձեր աղ ու հացը շատ եմ կերել, ձեզ մոտ շատ եմ ճնացել։

— Ի՞նչ պիտի ասենք, բռնվել ենք, մարդ էլ չկա, որ գնա Զարդաղլի Զամլիրել, լուր տա Քորօղլուն, ասում են նրանք։

— Ձեր խաթեր համար ես լուր կտանեմ,— ասում է Իամախլը,— Քորօղլին կամ պիտի ինձ սպանի, կամ էլ՝ կների, թող մենակ դուք սնամեղ տեղը չկորչեք։

— Ա՛յ տղա, դանձապահ,— ասում է Դամրչօղլին,— էստեղից մինչև էնտեղ հազիվ կես ամսում կտրես, անցնես, կես ամիս էլ եթե էն կողմից գան, արդեն ուշ կլինի, քանի որ կես ամսից հետո մեզ պիտի սպանեն։ Բայց եթե կարողանաս մի կերպ Ղռաթին նրա ձեռքից ազատել, էն ժամանակ խելքս կկտրի, Ղռաթը ժամանակին քեզ կհասցնի Զարդաղլի Զամլիրել։ Եթե Ղռաթը չլինի, ոչինչ դուրս չի գա։

— Էդ իմ գործն է,— ասում է Իամախլը,— կյանքս ձեզ համար վտանգի տակ կդնեմ։

Իամախլը դուրս է գալիս, գնում է տուն։ Էնտեղից էլ գնում է Աղան փաշայի դիվանը, տեսնում է, որ նա հրամայել է թե՝ թող իմ երկրի բոլոր վաճառականները, հարուստները,

աղանները, որոնք լսել են Քոլօղլու անունը և կամ նրա կողմից ջնասվել են, Թող ամսի տասննոցին հավաքվեն գան էստեղ։ Քոլօղլուն բռնել եմ, ամսի կեսին նրան կտոր-կտոր անելով պիտի սպանեմ։ Թող հավաքվեն, իրենց վրեժն առնեն։

Էդ հրամանն Ասլան փաշան իր երկրով մեկ ուղարկում, բոլորին տեղյակ է դարձնում։

Վաճառականները, հարուստները, ազանները հավաքվում են, որ գան Բաղդադ։

Ասլան փաշան էդ ժամանակ ասում է.

— Իսմախլ, գնա, էդ ձիերին նայիր, տես էդ երեքից Ղռաթն ո՞րն է, ինձ համար բեր, մյուսներին ծախիր։

Իսմախլն էլ Քոլօղլու ձիու թալիման իմանում էր։ Երբ որ գնում է ձիերի մեջ, ձեռքը դնում է Ղռաթի գավակի վրա, ասում է.

— Մի աչքդ կուրացրու, մի ոտքից կապա, նիհարիր։

Մեկ էլ նայում տեսնում է, որ մի աչքը փակեց, աչքից արցունքներ եկան։ Մի ոտքը բարձրացրեց դրեց իր փորի տակ, կապաց։ Էնպես նիհարեց, որ չէր կարող տեղից շարժվել։ Էդ բանը տեսնելով, Իսմախլը գնում է Ասլան փաշայի մոտ.

— Փաշան ապրած կենա,—ասում է նա,—Քոլօղլու ձին դրանց մեջ չէ։

— Ա՛յ տղա, Իսմախլ,—նրա խոսքը կտրում է Ասլան փաշան,—սպիտակ ձին իմ կտրծիքով Քոլօղլու Ղռաթն է։

— Էդ ձիու մի աչքը կույր է, արցունք է գալիս, մի ոտքից կապում է, ինքն էլ էնքան նիհար է, որ մարդ կարծում է, թե էս է կսատկի,—ասում է Իսմախլը։

Ասլան փաշան իր վեզիրով և մեծամեծներով դուրս է գալիս դիվանից, մեկին ասում է.

— Ա՛յ տղա, գնա տես, էդպե՞ս է, թե չէ՞։

Իսմախլը Ղռաթին դուրս է բերում։ Երբ Ասլան փաշան, նրա մեծամեծները ձին տեսնում են իրենց աչքով՝ նոր են հավատում։ Իսմախլը ճիշտ էր, ձին մի ոտից կապում էր, նրա մի աչքը կույր էր, էնքան նիհար էր, որ դժվարանում էր տեղից շարժվել։

— Տղերք,—ասում է զայրացած փաշան,—քանի որ էդպես է, սրան պահել չի լինի, տարեք քաղաքի մի ծայրում բաց թողեք, թող կորչի գնա։

— Թագավորն ապրած կենա,—խնդրում է Իսմախլը,—ին-

չու ես էպես անում, ես էլ քո ծառան եմ, արի, ինձ տուր, դրանով ջուր կբերեմ, ջրապաց կառնեմ։

— Լավ,— ասում է նա,— քեզ տվեցի, դե գնա ուրախացիր։

Իսմայիլը Ղաաթին քաշում, բերում է տուն, հանձնում է իր կնոջը։ Թող կինը ձին տանի ներս, կապի։ Իսմայիլն էլ շտապ վերադառնում է դեպի բերդը, գնում է Դամրչօղլու, Քոսա Քանհանի և Այրապ Բալու հետ տեսակցում, ասում է.

— Վալլահ, ես խորամանկությունով Ղաաթն Ասլան փաշայի ձեռքից ազատեցի, հիմա ինչ կասեք։

— Տղա, Իսմայիլ,— ասում է Դամրչօղլին,— քեզ Ղաաթի մեջքի վրա չես կարող պահել, ջարդ ու փշուր կանի քեզ, մեղք ես։ Գնա մի թոփ բյազ և հինգ-վեց կիլո կուպր առ։ Կուպրը քսիր բյազի երեսը։ Թող կինդ էլ, ազատ էլ, եթե ունես, կուպրը քսեն նրա վրա։ Դրանից հետո Ղաաթին հեծիր, երեսնիվայր պառկիր նրա մեջքին, դրանից հետո թող էդ բյազով քեզ Ղաաթի մեջքի վրա պինդ կապեն, որ չընկնես։ Ղաաթի սանձը բաց թող, քեզ ուղիղ կտանի Ջարդապլի Ջամլիբել։ Մի ամսվա ճամփան երկու օրում կանցնի։ Տեսածդ կպատմես։

Իսմայիլը վերադառնում է տուն։ Գնում է շուկա, մի թոփ բյազ և վեց-յոթ կիլո կուպր է առնում, տանում տալիս է իր կնոջը։ Կուպրը լավ հալեցնում և քսում է բյազի երեսը։ Երբ գիշերը կես գիշեր է դառնում Ղաաթին քաշում է դուրս, ձեռքը զարկում է մեջքին և ասում.

— Առաջվա նման եղիր, առաջվա պես ջահելացիր։

Ղաաթը նորից առաջվա նման է դառնում, ջահելանում է։ Իսմայիլը վեր է կենում, հեծնում, երեսնիվայր պառկում, ասում է իր կնոջը.

— Էդ բյազը բեր, ինձ Ղաաթի մեջքի վրա պինդ կապիր, փաթաթիր, որ նրա վրայից չընկնեմ։

Կինը բյազով դրան պինդ կապում է ձիու մեջքին, լավ փաթաթում, հետո ձեռքը զարկում է ձիու գավակին և ասում.

— Գնա՛ հասիր Ջարդապլի Ջամլիբել։

— Ղաաթն ընկնում է ճամփա, գնում, հա գնում։

Մի օր Քոքօղլին իր լգիթներով բարձրանում է բերդի վտուրը, նայում տեսնում է, որ Ղաաթը գալիս է, ասում է.

— Վա՜խ, հեյ վա՜խ, երեքին էլ սպանել են, Ղաաթը փախել, գալիս է։

Երբ որ ձին գալիս հասնում է, Քոքօղլին նայում, տեսնում

է, որ մեջքի վրա մի բան է կապած։ Ղաթին բռնում են։ Բյազը բաց են անում։ Տեսնում են որ մի մարդ է պառկած, ճանաչում են նրան։ Իսմախլն էր, որ մի ժամանակ Քոռօղլու մոտ գանձապահությունն էր անում, հետո փող եր վերցրել փախել, գնացել էր Աչլան փաշայի մոտ։

— Ա՛յ աղա,—ասում է Քոռօղլին,—էս ի՞նչ է նշանակում, ի՞նչ է պատահել։

— Քոռօղլի,—ասում է Իսմախլը,—Աչլար Բալին, Դամըշօղլին, Քոսա Քանհանը Բաղդադում Աչլան փաշայի կողմից բռնվել են։ Ես խորամանկությամբ Ղաթին նրա ձեռքից առա, լուր բերի քեզ, էս ամեն տասհնգին երեքին էլ մաշկահան անելով պիտի սպանի։ Հիմա էլ ինձ կսպանես՝ դու գիտես, ինչքես էլ դու գիտես։

— Իսմախլ, լա՛ռ,—ասում է Քոռօղլին,—էդ լավությունից հետո, իսկի խելքի բան է, որ քեզ ձեռք տամ։ Ներում եմ քեզ, լա՛ռ։

Իգիթներն իրենց պատրաստությունն են տեսնում, Քոռօղլու հետ միասին հեծնում են ձիերն ու քշում դեպի Բաղդադ։

Նրանք հասնում են Բաղդադի մոտերքը։ Ճամփին տեսնում են, որ մի ծեր մարդ իր արտն է քաղում։ Մոտենում են։ Տեսնում են, որ ծերունին արտը քաղելիս՝ ախ ու վախ քաշելով լաց է լինում։

— Ա՛յ պապիկ,—հարցնում է Քոռօղլին,—ինչո՞ւ ես լաց լինում, ինչո՞ւ ես ախ քաշում։

— Բա որ ես ախ չքաշեմ, ես լաց չլինեմ, էլ ո՞վ պիտի անի, ասում է նա։ Քոռանում ես, Քոռօղլուն իր երկու քաջերով բռնել են, առավոտ նրանց դաան է, տանջելով պիտի սպանեն։ Նա չքավորի պաշտպանն էր։ Էն վաճառականները, հարուստները, որոնց ապրանքը խլել էր Քոռօղլին, բոլորը հավաքվել են, որ իրենց աչքով տեսնեն, թե ինչպես պիտի սպանեն, որ ուրախանան։ Էլ ինչպես ես ախ չքաշեմ, ինչպես լաց չլինեմ, Քոռօղլին էդ ժամանակ իր զինվորներին հրաման է տալիս, որ ծերունու արտը քաղեն։ Զինվորները ծայրից ծայր քաղում են։ Ծերունին վերադառնում է տուն։ Քոռօղլին իգիթներին ասում է.

— Հավաքվեք էստեղ, բան պիտի ասեմ։

Նրանք գալիս են, Քոռօղլին ասում է.

— Զորքի էն խմբերը, որոնք գնում են քաղաք, ձեզնից

երկու-երկու, երեք-երեք հոգով մտեք նրանց արանքը։ Երբ որ գնացիք քաղաք, Արյան հրապարակին մոտեցաք, ընկեք նրանց առաջ։ Բոլորդ ինձ նայեք։ Ջկռվեք։ Երբ ձեռքս տարա բեխերիս, էն ժամանակ մենակ ասյուծների նման զարկեք դրանց։

Ֆորօղլու ասածի համաձայն՝ տեղ-տեղ երկու-երկու, տեղ-տեղ՝ երեք-երեք մարդ մտնում են Ասլան փաշայի զորքերի մեջ։ Գնում հասնում են Արյան հրապարակ։

Ֆորօղլին էլ քշում, գալիս է էնտեղ։ Տեսնում է մի խալիչա են փռել, մի սեղան են դրել դրա վրա, Ասլան փաշան կանգնել է մի կողմ։ Ֆորօղլին էլ գնում է նրա մոտ կանգնում։ Ասլան փաշայի զինվորները գնում բանտարկվածներին բերում են էնտեղ։

— Ձեզնից ո՞վ է Ֆորօղլին,— հարցնում է փաշան։ Ես դրան պիտի մաշկահան անելով սպանեմ։

Դամրչօղլին Ֆորօղլու խաթեր համար Այրազ Բալուն խնայում է։ Չի իմանում, որ Ֆորօղլին էնտեղ է։ Ասում է.

— Ֆորօղլին ես եմ։

Դամրչօղլուն պառկեցնում են սեղանի վրա, սափրիչներին են բերում։ Փաշան ասում է.

— Դե, գլխից մաշկեք։

— Ասլան փաշա,— ասում է վաճառականներից մեկը,— եթե մարդուն գլխի կողմից են մորթահան անում, շուտ է մեռնում, ասի, թող ոտքերից մաշկեն, որ տանջանքը երկար տևի։

Ասլան փաշան տալիս է իր համաձայնությունը։

Սափրիչները ոտքերից են մաշկազերծ անում։ Ֆորօղլին նայում, տեսնում է, որ իսկի էլ Դամրչօղլու հոգը չէ։ Մի սազ է ձեռքն առնում, նվագում է։ Փաշան հարցնում է.

— Ա՛յ տղա, էդ ի՞նչ ես անում։

— Դուսան մարդ եմ,— պատասխանում է Ֆորօղլին,— սազ պիտի նվագեմ։ Թող Ֆորօղլու սիրտը էրվի, կրակն ընկնի, իսկ էն մարդկանց արտևրը, որոնցից նա ապրանք է խլել, թող ուրախանան։

Փաշան ասում է.— Լավ ես ասում, քո խոսքն է։

Սափրիչներն էլ բոպե-բոպե Դամրչօղլու ոտները մաշկազերծ են անում։

— Ասլան փաշա,— ասում է Ֆորօղլին,— ես սոված եմ։

Փաշան իր ծառաներից մեկին հրամայում է.

— Գնա, էս գուսանի համար մի սինի լիքը փլավ լցրու բեր։

Ծառան գնում է։ Մի սինի լիքը փայտ է լցնում, հացի և մի սափոր գինու հետ բերում գնում է նրա առաջ։

Քորօղլին հացն ուտում է, էպ ժամանակ մի հատիկ ըրինձ կպչում է նրա բեխերին։ Ուզում է մաքրի, բայց չի կարողանում, չէ՞ որ եթե ձեռք տար բեխերին, իր զորքը պիտի հարձակվեր։ Իսկ դա էլ դեռ շուտ էր։ Քորօղլին նայում, տեսնում է, որ սափրիչները Դամբչօղլու մատները մաշկեցին, հասել են արդեն ոտքի երեսը։ Ինքն իրեն ասում է. «Տունս ավերվի, Դամբըչօղլին ձեռքիցս գնում է». Սազի վրա նվագելով ասում է.

Ո՛վ իմ ընկերներ,
Գայլերի ոհմակի նման,
Ձորերի արջերի նման,
Անտառի
Սոված առյուծների նման
Հարձակվեցի՛ք Թշնամու վրա,
Ասլան փաշային ինձ համար թողեք,
Մնացածներին էնպես արեք,
Որ ոչ մեկը տուն էս չգառնա։

Քորօղլին ձեռք է տալիս իր բեխերին։ Թրերը փայլփլում են։ Սափրիչները փախչում են։ Քորօղլին Ասլան փաշային բռնում, գետնով է տալիս, գլուխը թողնում։ Բռնվածներին ազատում է։ Մյուսները փախչում են, վիրավորները՝ մեռնում։ Դամբըչօղլու ոռնները լավ կապում են։ Կանչում են իրենց ճամփին սպասած ծերունուն, հավաքում են քաղաքի մյուս չքավորներին, Ասլան փաշայի ամբողջ ունեցվածքը դրանց վրա են բաժանում։ Հետո հեծնում են ձիեր, Քոսա Քանհանն էլ գնում է փաշայի այգին, կռունկների վեհասլներ է հավաքում, լցնում է իր խուրջինը, հասնում է ձիավորներին։ Նոր հանգիստ սրտով վերադառնում գնում հասնում են Զարդաղլի Զամլիբել[8]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ՄՄՈՒՄ Է ԱՆՄԱՀԱԿԱՆ ՋՈՒՐԸ

Փորօղլին մի օր վերցնում է իր նետն ու աղեղը, թուրն ու վահանը, հեծնում է ղռաթ ձին, գնում է որսի։ Ճամփին մի աղավնի է սպանում, վերցնում, բերում է մի աղբյուրի մոտ, որ արյունը լվանա։ Լվանալիս, սպանված աղավնին ձեռքից դուրս է սրծնում, թևերը թափ տալիս և իր վրայից ջրի կաթիլները շաղ տալով, թռչում է հեռու։ Փորօղլին տեսնելով այդ՝ ջուր է լմնում աղբյուրից, ղռաթն էլ է լմնում։ Դրա համար էլ ասում են՝ Փորօղլին անմահական ջուր է խմել։ Ասում են նաև թե՝ էդ աղբյուրը բինգյոլ սարի վրա է եղել։ Էդ սարում՝ աղավնու շաղ տված ջրի համեն մի կաթիլից առաջացել է մի նոր աղբյուր։ Դրանց շատությյան պատճառով էլ չեն իմանում թե Փորօղլին որ աղբյուրից է ջուր խմել։ Դրա համար էլ ասում են.

Բին գյոլ—հաջար գյոլ,
Ազ չը գանըմ քիժան գոլ.
(Բին գյոլ—հազար գյոլ,
Ես ինչ գիտեմ որ մի գյոլ)։

Արաքս գետն էլ բինգյոլից է սկիզբն առնում։ Էդ անմահական աղբյուրի ջուրն էլ խառնվում է Արաքսի ջրի հետ։ Դրա համար էլ էդ գետի ջուրը ջերմ ու հոգացավ ունեցողների համար բուժիչ դեր է կատարում։ Դա է պատճառը, որ ամեն տարի հիվանդ մարդիկ գնում են էդ գետի ջրի մեջ լողանում են, որ ազատվեն ցավերից, երկար ապրեն։

ՓՈՐՕՂԼՈՒ ՈՒԺԻ ՈՒ ՇՆՈՐՀԻ ԱՂԲՅՈՒՐԸ

Իմացողները լսելով Փորօղլին քաջ է դառել՝ ջրի երեսն ընկած վրիժուրի երկու կաթիլի զորությամբ։

Ասում են՝ երբ Փորօղլին մի օր ձիեր էր արածացնում՝ հորդ անձրև է գալիս, հեղեղ է բարձրանում։ Էդ ժամանակ ջրի վրիժուրի երկու կաթիլ ընկնում են հեղեղի երեսը, խոսքի բռնվելով վերևից գալիս են ներքև։ Մեկը պրանցից ասում է մյուսին.

— Ո՞վ որ ինձ խմի, քաջ կդառնա, ոչ մի մարդ նրա չափ ուժ ու կարողություն չի ունենա։

Մյուսն էլ ասում է թե՝

— Ո՞վ որ ինձ խմի, կարող է ուզած սեզը կերպարանափոխվել, խելոք ու ճարպիկ դառնալ։

Փորօղլին տեսնում է վրիժուրի էդ կաթիլները, լսում է նրանց միջև եղած խոսակցությունը, մտնում է ջրի մեջ. աջ ձեռքով քաջություն խոստացող կաթիլն է բռնում, ձախով՝ մյուսը։

Ասում են թե՝ էդ օրվանից էլ Փորօղլին դառնում է քաջ, խելոք ու ճարպիկ։ Էդ է պատճառը, որ երբ մի անգամ գիշերով տեղ է գնում, իր ոտքի տակ ընկած կենդանու սուր ձայնը լսելով, սիրտը խակի էլ չի թրթռում, կռանում, տեսնում է, որ նապաստակ է, բարձրացնում է ձեռքի վրա, բայց թողնում և ճամփան շարունակում։

Մի անգամ էլ տեղ գնալիս, ոտքերին մի բան է փաթաթվում. ձեռքը տանում է դեպի ոտը, տեսնում է՝ օձ է։ Հանգիստ նայում է վրան, թուցնում է գլուխը, շպրտում մի կողմ և շարունակում իր ճամփան։

Փորօղլին համոզվում է ճիշտ որ ջրի վրիժուրներն իր մեջ փոփոխություն են առաջ բերել, զգում է իր մեծ ուժն ու անվախությունը[10]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ՓԱՋ Է ԴԱՌՆՈՒՄ

Փորօղլու հերը նախրապան էր։ Նրա փոխարեն ամեն իրիկուն Փորօղլին գնում էր անասնատեղերից հաց էր հավաքում։ Երբ որ նա հացը հավաքում բերում էր դեպի տուն, մի քանի տղաներ նրան շրջապատում էին և հավաքած հացերը խլում էին ձեռքից։ Փորօղլին շատ էր տխրում, մտածում թե ինչպես անի, որ չտա։ Օրերից մի օր էլ, երբ նա էլի գառաարկաձեռն տուն է վերադառնում, հանկարծ մի տան դռան մոտ մի փոքրիկ շնիկ է տեսնում։ Նայում է, որ մի քանի գամփռներ դռան դեմ հավաքվել են և ուզում են էդ շնիկին մեջտեղ քաշեն, դռնից հեռացնեն, որ խեղդեն։ Բայց ինչ անում, չեն անում, չեն կարողանում շնիկին դռնից հեռացնել ու խեղդել։ Էս շնիկը իրեն պղտում էր մերթ մեկ, մերթ մյուս գամփռի վրա, պաշտպանվելով թե մեկից, թե երկրորդից և թե երրորդից։ Փորօղլու հետաքրքրությունը շատ է շարժվում։ Վերջը տեսնում է, որ էդ գամփռները փոր ու փոշման եռ քաշվեցին, հեռացան ամեն մեկը մի կողմ գրվեց, իսկ շնիկը մնաց իր տեղում։ Փորօղլին էստեղ շատ է մտածում։ Էն ժամանակ ինքն իրեն էսպես է ասում. «Վայ ինձ, ամեն օր ես տնետուն հաց եմ հավաքում, գյուղի տղերքը գալիս ձեռքիցս խլում, տանում են։ Գնում եմ տուն, հերս ու մերս հարցնում են, թե ուր է քո հավաքած հացը։ Ամեն անգամ մի սուտ եմ հնարում, մի օր ասում եմ՝ անասնատեղերը չեն տվել, էն մի օր էլ ասում եմ, թե՝ ձեռքիցս է ընկել։ Էսպես սաել չի լինի»։ Երկար է մտածում. «Ինչու ես փոքրիկ շնիկը կարողանում է իրեն մեծ-մեծ շներից պաշտպանել, ինչու ես չեմ կարող ինձ պաշտպանել, հացս դրանց եմ տալիս»։

Փորօղլին մյուս իրիկուն մի մահակ է վերցնում, էլի գալիս է հաց հավաքում։ Մեկ էլ տեսնում է գյուղի տղերքը հա-

վաքվեցին եկան, որ հացը ձեռքից խլեն։ Երբ նրանք մոտենում են իրեն, էդ ժամանակ Քորօղլին մահակով խփում է մեկի գլխին, հետո էլ երկրորդին։ Մյուսները բոլորն էլ վախչում են, ասում են՝ մեզ էլ կխփի։

Յրվում են և ուրիշ անգամ էլ փորձ չեն անում մոտենալ նրան։

Էդպես էդ փոքրիկ, իրեն պաշտպանող շնիկն օրինակ տվեց, որ Քորօղլին զգա իր ուժը և դառնա քաջ[11]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ՈՒ ԴԱԳԻՐՄԱՆՋԻՕՂԼԻՆ

Փորօղլին երկրե-երկիր ման է գալիս, որ ուժեղ և քաջ մարդկանց տեղն իմանա, բերի իր մոտ։ Օրերից մի օր էլ գնում է մի հեռավոր գյուղ։ Ճամփի վրա մի ջաղացի է հանդիպում, ներս է մտնում։ Տեսնում է, որ ջաղացպանի որդին՝ Դագիրմանջիօղլին ջաղացի քարը դրեց մի կողմ, էս ու էն կողմ շուռ ու մուռ տվեց, սկսեց սրել։ Քարն էլ՝ ինչ քար, թե որ ասեմ հինուն վուրթ, դու ասա հարյուր վուրթ քաշ ուներ։ Փորօղլին շատ զարմացավ։ Մոտեցավ նրան, բարևեց, բարևն առավ՝ ասաց.

— Ա՛յ երիտասարդ, էդ ինչ ուժի տեր մարդ ես։ Արի ինձ մոտ աշխատիր, թե՛ որ հիմա ամսականդ տասը ոսկի է, քեզ կտամ դրա կրկնապատիկը, եռապատիկը։

Դագիրմանջիօղլին էս խոսքի վրա գլուխը բարձրացրեց, նայեց Փորօղլուն, չնայած կերպարանափոխված, տեղն ու տեղը ճանաչեց նրան, ասաց.

— Եթե դու Փորօղլին չլինեիր, ինչպիսի մարդ էլ գար, ինչ էլ խոստանար, ես էս հորթական ջաղացիցը չէի հեռանա։ Ինձ պետք չեն ոչ ոսկին, ոչ արծաթը, ոչ էլ աշխարհի հարստությունը, ես քեզ հետ կգամ, մենակ եթե դու քեզ արժանի խոսք տաս ինձ։

— Կյանքս քեզ մատաղ, խոսքս էլ՝ քեզ խոսք, որ հուր հավիտյան մխասին կլինենք, դե վեր կաց գնանք, ասաց Փորօղլին։

Դրանից հետո Դագիրմանջօղլին էլ միացավ Փորօղլուն ու նրա քառասուն քաջերին[12]։

ՓՈՐՕՂԼԻՆ ՈՒ ՀՈՎԻՎԸ

Փորօղլին մի օր պատահում է մի հովվի։ Մի ոչխար է ուզում։ Նա էլ չի տալիս, ասում է.

— Դու ձվ ես, որ քեզ ձրի ոչխար տամ։

Փորօղլին ու հովիվը լեզվակռվի են բռնվում, հետո հաշտում են իրար։ Վերջը հովիվը Փորօղլուն գետին է խփում և նորից ասում է.

— Դու ձվ ես, որ եկել ոչխար ես ուզում, քեզ չափում ես Փորօղլու հետ։ Դե, հիմա տեղդ կաց։

Սա էլ տեսնում է, որ գործը ավելի վատ կարող է գնալ, ասում է հովվին.

— Աստված տունդ ավերի, վալլահ Փորօղլին որ կա՝ ես ինքս եմ։ Դե, բաց թող։

Հովիվը նոր միայն բաց է թողնում, ասում.

— Տնաշեն, առաջուց ինչու չասացիր թե՝ Փորօղլին ես։ Ամեն տեղ անուն ունիս, ոչխար էլ կտայի, քեզ հետ էլ չէի կռվի։

Փորօղլին ներում է հովվին և նրան իր հետ վերցնում, տանում է Զարդաղլի Զամլիրել, դարձնում իր քաջերից մեկը։

Եվ էդպես, Փորօղլին որտեղ էլ քաջ և ուժով մարդ տեսներ՝ տանում էր իր մոտ։ Ամեն անգամ ավելացնում էր իր քաջերի թիվը[13]։

ԲՈՐՕՂԼԻՆ ԱՄՈԹՈՎ ՉԻ ՄՆՈՒՄ

Բորօղլին երբեմն-երբեմն իր ընկերներից մեկին ուղարկում էր հովիվների մոտ ոչխար բերելու։ Հովիվներն էլ Բորօղլուն սիրում էին, նրա անունը լսելիս ուզած մեկ կամ երկու ոչխարի փոխարեն՝ տասն էին տալիս։

Բայց մի անգամ, թե ինչպես է պատահում, Բորօղլին ինքն է գնում ոչխար բերելու։ Մոտենում է հոտին, ասում.

— Հովիվ ախպեր, բարաքաթով լինի։

— Վայ բարով, հազար բարի,—ասում է հովիվը։

— Ես Բորօղլին եմ,—ասում է եկվորը,—մի ոչխար տուր տանեմ ընկերներիս։

— Դու Բորօղլին ես,—զարմացած հարցնում է աժդահա հովիվը,— համեցի, արի էստեղ և հանկարծ նրան բռնում է, ձեռքն ու ոտքը կապում, դնում է մի կողմ։ Հետո ավելացնում է, դու Բորօղլին չես, դու ով, Բորօղլին ով։

Բորօղլին անհարմար վիճակի մեջ է ընկնում։ Ծխրում է. շատ է մտածում ու հետո սոխակած դիմում է մի խորամանկ միջոցի, ասում է.

— Ախպեր հովիվ, ես հանաք արի, ուզեցի քեզ փորձել։ Դու ճիշտ ես, ես Բորօղլին չեմ, արի ինձ ազատ արձակի գնամ տունս։

— Ա՛յ, էդպես,—ասում է հովիվը,—տես, մյուս անգամ չհամարձակվես ասել, թե ես Բորօղլին եմ, դե, հիմա բարի ճանապարհ, քեզ ոչխար տվողը չեմ։

Էդ օրը էդ հովվի մոտ նորից է երևում Բորօղլին, բայց էս անգամ կերպարանափոխված, մոտենալով հոտին, ասում է.

— Հովիվ, Բորօղլին ինձ ուղարկեց քեզ մոտ, ոչխար է ուզում։

— Վայ բարով, հազար բարի,— ասում է հովիվը,— քիչ առաջ էլ մի մարդ եկավ ինձ մոտ, ուզում էր խաբել, ասում էր թե՝ ես Քորօղլին եմ, կարծում էր, թե ես Քորօղլուն չեմ ճանաչում: Բայց ես քո ախպերն եմ, դու դեռ ինձ չես ճանաչում, էնպես ճամփու դրի, որ էլ չհամարձակվի ետ նայել: Ասում էր. «Ես հանաք արի, ուզեցի քեզ վորձել, ես Քորօղլին չեմ»:

— Լավ ես արել,— ասում է եկվորը,— միայն շուտ արա, Քորօղլին հիմա ինձ է սպասում:

— Իմ աչքի վրա,— ասում է հովիվը և ոչխարներից մի քանիսը զատելով, ասում է.— դե, սրանք տար Քորօղլուն նվեր, իմ կողմից էլ բարևիր:

— Աչքիս վրա, ասում է կեղծպատանավոխված Քորօղլին և երբ հեռանում է, ինքն իրեն ասում է. «Աշխարհի բանն է, տեղ կա մարդուն են հարգում, տեղ էլ կա՝ լավ անունը»: Եվ ոչխարները քշում տանում է, իր ընկերների մոտ ամոթով չի մնում[14]:

ՓՈՐՕՂԼՈՒ ՆԻԶԱԿԸ

Պատմում են, Սիակի և Հայդարի ցեղերը մի անգամ մխա-նում հարձակվում են Բագդադի հարուստ Արդուլ Էլ Ղադր աղայի տասնհինգ քարավանի վրա։ Թալանված բեռները լեփ-լեցուն են լինում մետաքսով, ատլաս ու խաստով և այլ թանկար-ժեք իրերով։ Ղազի գյուղի դաշտում քրդերը վերցրած ապրանքը սկսում են բաժանել. չուխան, ատլասն ու խասը, զումաշը նի-զակով են չափում՝ հավասարապես բաժանում իրար վրա։ Էդ ժամանակ մի մարդ է դրանց պատահում, ասում է.

— Այ քրդեր, չուխայից, ատլաս ու խասից մի քիչ ծախեք ինձ։

Քրդերն էլ տալիս են՝ էլի նիզակով են չուխան, ատլաս ու խասը չափում, տալիս դրան։

— Ինչո՞ւ էք մեծ կանգունով չափում,—հարցնում է էդ մարդը։

— Էս կանգունն,—ասում են քրդերը, Փորօղլու կանգունն է։ Սարերում չքավորներին բան տալու ժամանակ վայել չէ ուրիշ փոքրիկ չափերով կտոր տալ։

Փորօղլու նիզակի պատմությունը Քուրդիստանում հայտնի է դարձել[15]։

ՔՈՐՕՂԼԻՆ ՈՒ ՔԱՐԱՎԱՆԱՊԵՏԸ

Քորօղլին մի ժամանակ սարում էր ապրում։ Օրերից մի օր հեռադիտակով նայելիս տեսնում է, որ մի քարավան է գալիս։ Քարավանապետն էլ նայում, տեսնում է, որ սարի վրա մարդիկ կան։ Ծեղն ու տեղը քարավանի գլուխը շուռ է տալիս, ուզում է ետ դառնալ։

Քորօղլին հասկանում է նրա մտադրությունը։ Էն ժամանակ նա սարի վրայից իր յափունջին գցում է ներքև, եռևից էլ՝ մի շերեփ մածուն։ Ասում է. «Յափունջին արծվի տեղ կդնի, կասի՝ արծիվ էր, թռավ, էդ էլ դրա ծերան էր»։

Քարավանապետն էդպես էլ կարծում է, ասում է. «Արծիվ էր, թռավ, էդ էլ նրա ծերան էր» ու քարավանը նորից շուռ է տալիս և շարունակում իր ճամփան։ Երբ քարավանը նորից մոտենում է էդ սարին, Քորօղլին գալիս կտրում է քարավանի առաջը։ Ամբողջ հարստությունը խլում է քարավանապետից։ Նիզակը դարձնում է կանգուն, սկսում է դրանով կտորը չափել և հավասարապես բաժանել իր ընկերներին և աղքատ ճամփորդներին[16]։

ՀՐԱՑԱՆ

Քորօղլին օրերից մի օր պատահում է մի հովվի.

— Բարաքաթով լինի, այ հովիվ,— ասում է նա։

— Բարևդ այ՛քիս, գլխիս վրա,— պատասխանում է հովիվը։

Հովվի ուսին հրացան է լինում։

— Էդ ի՞նչ է ուսիդ, այ հովիվ,— հարցնում է Քորօղլին։

— Հրացան է, տեսած չկա՞ս,— ասում է հովիվը։

— Մարդ սպանո՞ւմ է,— հարցնում է Քորօղլին։

— Ի՞նչպես չէ։

— Փող կտամ, ուլի ոտները կապիր, նշան դիր, կրակիր՝ տեսնենք կսպանի՞։

Հովիվը կապում է ուլի ոտները, չոքում է ու հեռվից կրակում։ Ուլիկը մկկում է ու անշնչանում։

— Տունս ավերվեց,— ասում է Քորօղլին,— հրացանը դուրս եկավ, իգիթի դովրանը (ժամանակը) փոխվեց։ Շահն ու փադիշահը (թագավոր) խալխին էլ իսկի դադար չեն տա, հեռուն ու մոտիկ չեն ջոկի։

Էս ասելով Քորօղլին թողնում հեռանում է[17]...

ԲՈՐՕՂԼՈՒ ՎԵՐՋԸ

Քաջ և բարի մարդ էր Բորօղլին, իր ընկերների հետ նա աշխարհե-աշխարհ ման էր գալիս, որ չքավորը մարդկանց բարեբուխտյուն անի։ Մի անգամ էլ իր քաջերի հետ բարձրանում է մի բարձր սարի վրա։ Մեկ էլ ոչխարի մի մեծ հոտ է տեսնում։ Ընկերներին ասում է.

— Դուք էստեղ սպասեցեք, ես գնամ էն հովվի մոտ, մի ոչխար ուզեմ, բերեմ մորթենք, ուտենք։

Ու գնում է։ Հասնում է հոտին, ասում է.

— Ա՛յ հովիվ, մի ոչխար տուր, տանեմ մորթենք ուտենք։

— Ինչո՞ւ, դու ո՞վ ես, որ ոչխար տամ քեզ,—հարցնում է հովիվը և էլ պատասխանին չսպասելով հասնում է նրան, կըռվում և ճամփու է դնում, ասելով.

— Դե, հիմա գնա, քեզ ոչխար տվողը չեմ։

Բորօղլին ձեն ու ծպտուն չի հանում. «Տունս քանդվեց, ասում է ինքն իրեն, իմ ընկերների մոտ սևերես կլինեմ»։ Իսպես մտածելով նորից վերադառնում է իրեն հետ կռվող հովվի մոտ։

—Տղա՛, հովիվ,—ասում է նա,—չթողեցիր խոսքս վերջացնեմ, ոչխարը ես չեմ ուզում, հրեն սարի վրա կանգնած Բորօղլին է ուզում, նա է ինձ ուղարկել։

— Ա՛յ, էդ ուրիշ բան է,—ասում է հովիվը,—հիմա գալդ աչքիս ու գլխիս վրա, ու վեր է կենում մի լավ ոչխար ջոկում և տալիս է նրան, որ տանի։ Հենց էդ ժամանակ Բորօղլին տեսնում է հովվի հրացանը.

— Ա՛յ հովիվ,—ասում է նա,—էդ ի՞նչ բան է.

— Հրացան է,—պատասխանում է հովիվը։

— Ի՞նչ բանի համար է,—հարցնում է Բորօղլին։

— Դրանով մարդ են սպանում, պատասխանում է հովիվը։ Բորօղլին փող է տալիս հովվին, ասում է.

— Մ՛յ հովիվ ախպեր, էս փողը քեզ, դրա փոխարեն ինձ մի էծ տուր, կրակիր դրա վրա, տեսնենք կսպանի՞։

—Լավ,—ասում է հովիվը և հեռվից նշան է բռնում, կրակում էծի վրա, տեղն ու տեղը սպանում։

Տեսնելով էծի հետ պատահած դեպքը Բորօղլին ասում է.

— Տունս քանդվեց, հրացանը դուրս եկավ, տղամարդու պովրանը փոխվեց, էլ միտք չունի էսպես ապրելը։ Էնտեղ էդ հովվի անունը դնում է Միր Զորան, իսկ հովիվն էլ Միրաք գյուղից է լինում, ու ինքն անհետանում է։

Բայց ասում են՝ հիմա էլ Բորօղլին Ղաթթ ձին հեծած շրջում է աշխարհի չորս կողմը։ Նորից շարունակում է օգնել օգնության կարոտ մարդկանց[18]։

«ՔՅՈՒՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՔՐԴԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԸ ՔՐԴԵՐԵՆ ԼԵԶՎՈՎ

ШАХЕД ЭПОСА „К'ОРОГ'ЛИ“ БЬ ЗМАНЕ КӦРМАНЩИ

К'ОРОГ'ЛИ

Ә'ли бь хwәйи щәлали бу; бәйт'әре шаh бу, hәспе шаh, мьh'ине, рәвое шаh дьбьр бәр Айг'ьр голе дьч'еранд. Рәвочие hәспа бу.

Роке hәсп бьрьн бәр Айг'ьр голе. Ньhер'и жь Айг'ьр голе дө hәсп дәрк'әтьн, дө мьh'ине шаh жи фә'л бун. hәспәки ше, hәспәки к'омәйт бу. Ћәспе боз мьh'ина боз к'әт, hәспе к'омәит жи мьh'ина к'омәит к'әт. Ћәрдө диса зьвьр'ин, чунә к'әтьнә ава голе. Дьћа Ә'ли мьqати hәспа бу. Wәхтәке hәрдө мь'hин зан, hәрәке щә'нуки нер ани. Мьh'ина боз щә'нуки боз ани, мьh'ина к'омәит щә'нуки к'омәит ани. Ә'ли бәйт'әр бу, ахьре занбу әw дола hәспе бә'hринә. Роке ль бәр hәспа бу, ширqин жь ә'змин hат, бьруске ль ә'рде хьст. Ә'ли чу дәwса бруске. Леньhер'и п'әрчә h'әсьне wa. Әва h'әсьна кьрә hәвана хwә. Эваре hәсп анинә мале. Әва h'әсьна дәрхьст да жьна хwә, го:

— Жьньк, әва h'әсьна мьн ль дәwса бруске иро дит, әви h'әсьни hьлдә, wәхтәке we лазьми мә бе.

Жьне h'әсьн hьлда, авитә быне т'ер'е, да бьн стер', бьра бьсәкьнә.

Әм жь щә'нуйа хәвәрдын. Ћәрдө щә'ну дө сали бун, дө щә'нуе чипхар, чипе wана зьрав, hәма qор' жь wан щә'нуйа че бу.

Роке меванәки шаh, hьмбәре шаh, ә'зиз, hатә мевane шаh. Шаh жер'а гәләк ә'зәт, ик'рам кьр, hәма hьмбәре шаh бу. Орт'а wи у шаh хwәш бу. Шаh гази Ә'ли кър, го:

— Кör'о, Ә'ли, тö бәйт'әре мьни, демәк тö рәвочие мьни, тö сьбе дö щә'нуе т'әмьз рьнд лайqли, hәвсара техи сери, бәр дәрге мьн hазьрбә.

Т'әмина шаh, Ә'ли дошьрмиш бу. „Лайqли, әз бәйтәрьм, әз заньм"; hә'рдӧ щә'ну, әw щә'нуе чипхар, әwи hәвсар кьрьнә сери, анин бәр дәре шаh. Шаh wи мәрьве меване wива дәрк'әтьнә дәрва. Шаh нета wи әw бу, кь hәрдӧ щә'нуйа п'ешк'еши wи мәрвикә. Леньher'и, щ'әнуе Ә'ли анинә—чипхарьн, qор'ьн: „Нә лайqьн, әз п'ешк'ешкьм". Гәлә, гәлә шәрм кьр. Әw мевane шаh бәра сиарбә hәр'ә. Шаh гази Ә'ли кьр, го:

— Тә чьр'а әз wa рур'әш кьрьм щәм wи мәрьви, нава hәспе мьнда, hәсп т'ӧнәбу лайqли, тә hәсп банина. Тә әв щә'нуе чипхар анин?

Ә'ли го:—Шаh xwәш бә, hәрке әз бәйт'әрьм, hәрге лайqли щә'нуки бежи, әв бу, мьн ани.

Го:—Wәки лайqли тә лайqи мьн ани hатьн, бьра ӧсавә.

Шаh шанд әскәр ани, hәрдӧ ч'ә'ве wи кор кьрьн, го:

— Дә hәр'ә, го, hәрдӧ щә'ну жи мьн дан хуна ч'ә'ве тә, дә hәр'ә!

Щ'әну бьрьнә Ә'лива. Мьле wи гьртьн бьрьнә мала wи.

Кӧр'әки Ә'ли hәбу, наве wи Уришан бу. Qир'ин же hат:

— Баво, го, әв йәк чь бу wана кьр?

— Лawo, го, ахьр шаh йа xwә мьнр'а кьр.

Уришан го:—Бәра qьрарбә, hәркә әз сах бьминьм, әзе дьжмьне wан золмк'арабьм.

— Дә, го, лawo, го, әw йәк ида бь xwәдейә. Дә hәрдӧ щә'нуйа бьвә тәwледа хайкә, бәра руч'ьке рое нәбиньн h'әта wәхтәке.

Hәма Уришан кӧр'әки сәр хwәйти эгьни жир бу. hәрдӧ щә'ну бьрьн тәwла xwә, сәре тәwле гьредан. Ӧса мьqат бу, чawa кь ронайа ч'ә'ве xwә xwәйи дькар. Ав дь hӧндӧр'да дае, альфе wан hӧндӧр'да дае, руч'ке рое нәдьдитьн hәрдӧа. hәма мәh бь мәh дьhат мьле баве xwә дьгьрт—дьбьр щә'ну нишан дьдане; салек т'әмамбу. Wи h'әсави хай кьрьн. Роке щә'ну се сали бун. Щ'әну ӧса рьнд у дәлал бун, дьhа нава hәспе шаhда, hәспе ӧса т'ӧнәбун. Уришан мьле баве xwә гьрт бьр нишан дае щә'ну. Баве wи ньher'и, кь hәспе ӧса же дәрк'әтьнә, qә дь олк'ада hәспе ӧса т'ӧнә, го:

— Лаwo, qə qöсур жь бона ḥəрдö щə'нуе тə т'онənə, к'əмла хwə стəндьнə.

Уришан щар дьн мьле баве хwə гьрт ани ḥöндöр'. Уришан роке дəре тəwле вəкьр, кь мьришка qушаха тəwле вədайə, qōлкьрийə, тирəке жорда, тирка рое, дайə сəр саг'рикə щə'нуе к'омəит. Тьрса баве хwə зу-зу чу əw qöл гьрт. Məḥək ль we орт'е чу. Уришан мьле баве хwə гьрт бьр нав ḥəспа. Баве дəсте хwə ль пьшта ḥəспе боз гəр'анд, Qьр'ат, наве йəки кьрьн Qьр'ат, наве е дьне Тор'ат. Qьр'ат öса к'əмла хwə стəндийə, qə ида qöсур т'önə. Мьле баве гьрт бьр щəм Тор'ат. Баве дəсте хwə да сəр пьшта Тор'ат, ḥьлда го:

— Уришан, лаwо, əв чawанə, го, qанатəки ḥəспе сьст буйə, рое т'ö нədайə сəр пьшта ḥəспе?

Уришан гот:—Баво, we роже əз ḥатьм мьришка вədабу, qумаха тəwле qöл бубу, тирка рое дабу сəр саг'рийа Тор'ат.

Баве жер'а го:—Лаwо, го, əв жи рьндə, ле ḥəма е боз сəрдəсти вийə, əва е бозр'а нькарə бьхəвьтə. Уришан, лаwо, го, wəрə əм ḥəр'ьн мал. Бьнер', го, зəвийа к'е шовкьри ḥəйə, шова к'отане, тö щə'нуйа хwə бьщер'бини, жь бəр дəсте шаḥ əме бьр'əвьн. Се ḥəспе шаḥ ḥəнə, wəки тö тəйра сйарби жь бəр дəсте wан хлас нави. Зəви аве бəри сəрди, ḥ'əфт ро, ḥə'фт шəва ав кь руе we сəкьни, тö ль ḥəспе боз сйарби, wи сəри ḥ'əта wи сəри бажойи. Ḥəрке хwəлиâ зийа бьн льнге ḥəспе бьльнд бу, сəрсəре тəда əлəк кьр, əме хласбьн, ḥəрге кь нəкьр, əм жь дəсте ḥəспе шаḥ хлас навьн.

Чawа баве гот, Уришани жирбу, чу, öса кьр. Щə'нуе боз сйар бу, тари чу бəр сəре зəвие, wи сəри ажот wи сəри, wи сəри ажот wи сəри, хwəлийа зийа бьн льнге Qьр'ат дəрдьк'ət, сəр сəре Уришанр'а əлəк дькьр. Уришан ньḥер'и: qət та'лаша Qьрат нинə, тöе бежи т'əзə ле сйар буйə. Ажот, ани ḥат, ḥат бəр дери. Qьр'ат т'əмьз шушт жь ḥ'əр'ие, чə'мур'е, кь'шанд дəwса wи гьреда, чу щəм баве хwə, го:

— Баво, qьсур жь бойна Qьр'ат т'önə, мь кь дажот

хwәлийа зийа сәр сәре мьнр'а әләк дькьр, qә т'алаша wи ниньбу.

Баве hьлда гот:—Лawo, әwи щие хwә стандийә, qәда хwә стандийә.

Дьha Уришан зьвьр'и, Тор'ат к'ьшанд, ле сйар бу, ажотә к'еләка зәвие, wи сәри, гава сәр щара пешьн ле ньhер'и хwәлие qаси Qьр'ат нькарә дәрхә. Пәйа бу, ньhер'и бьн пәла röhe wи худанә. Ажот, hат, бәр дери пәйа бу. Шушт. Тор'ат к'ьшанд höндöр' гьреда, hатә щәм баве хwә, го:

— Баво, Тор'ат лола Qьр'ат нинбу, хwәли сәр сәре мьнр'а awqa дәрнәдьхьст, пәла röhe wи худа бу, бәр röhe wи.

Баве hьлда го:—Лawo, әw жи we рьндбә, hәма, го, әw Qьр'атр'а нькарә бьхәвьтә, әw щие Qьр'ат нькарә бьгьрә. Уришан, лawo, тö hәр'ә дö зине рьнд бьди гьредане, дö гәме рьнд тö бьстини.

Уришан чawa баве готбу, öса жи кьр. Чу дö зине рьнд, дö гәм ани hатә мал.

Ә'ли го:—Лawo, wәрә вьра! Уришин, лawo, го, h'әсь ньк мьн дибу, дабу дйа тә. Дйа тә wәфат кьрийә, лawo, ньзам әw h'әсьн данийә к'ö, бьнер' к'öйә, бинә wәрә. Уришан т'ер'е ньhер'и, бьн стерда, h'әсьн дит, ани щәм баве хwә.

— Баво, әвә?

— Әре, лawo, го, әвә.

Лехьст ньч'ьки wи бьр'и, го:

— Лawo, бьвә hәр'ә щәм h'әдад, бәра жь тәр'а техә дьрешәкә ч'ук!

Дьреша хwә чекьр, ани hат.

Го:—Лawo, бьгьрә хwә ве дьреше, әве дьреша хwә нишани кәси нәди. Wи h'әсьни, го, бьвә hәр'ә сәр чьльндар (шурчекьр), жь хwәр'а техә шурәки.

Уришан бьр сәр чьльндар, го;

— Оста, тö жь әви мьнр'а шурәки рьнд чеки, чь hәqе тәйә, әзе бьдьм!

We ижа т'ьрки бежә:

Уста, мәнә бир гьльч сеч:

Нә узун, нә гьсә,
Орт'а, бах, белә,
Вахтында, вахтында
Гәрә әхрәб дилзәһәр олар.
Хорасан п'оладьнын йахшьсынь сеч.
Ишарат эдәнә әйләмәсин һеч.
Гәрә әхрәб дилзәһәр олар.
Уришан дейәр: к'имсәдән алмам миннәт.
Устундән чәк ширман сурәт,
Шаһмар к'ими чалсам сала о саат
Истәр аслан, истәр гап'лан, п'әләнг олар.*

Чьльндар гот:—Уришан щан, әз жь тәр'а шурәки öса чекьм, шуре öса ль пьшта кәси т'önәбә, qә шайша мә-к'ьшинә.

Уришан һатә щәм баве хwә, баве же пьрси,

— Лawo, тә әw һ'әсьне хwә дае, чawa кьр?

Го:—Баво, һ'әсьне мьн бәгәм кьр, го, „Әзе шурәки öса чекьм, пьшта кәси т'önәбә шуре öса".

— Лawo, го, тә qәнщкьр.

Чьльндар әснафе (занә) һ'әсьн бу. Нь*h*ер'и, кь һ'әсь-нәки öсанә, һ'әсьне öса qә ль дьнйальке т'önә, шурәки öса же да чекьрьне, qә т'о wәхта, т'о кәси шуре öса ченә-кьрбу. Әwqәндәр бәдәw, әwqәндәр дәлал. Шәш шуре öса жи we форме чекьрьн, wи һ'әсьни на, һ'әсьне дында, һәма форма wи шурида. Әw шуре һ'әсьне Уришан бьрбу, әw

---

* Оста бона мьн шурәки чекә:
Нә дьрежбә, нә кьн бә,
Бьра орт'ә бә,
Wәхтеда —
Мина змане дуп'ьшк бьр'а бә,
Жь полае Хорасане е рьнд бьбжерә,
Wәки wәхте бьхазьм мьле мьн хайкә
У мина змане дуп'ьшк бьр'абә,
Уришан дьве—жь кәсәки накьм мьнәт.
Бона шуре мьн каланәки рьнд чекә,
Мина шаһмар wәхте лехьстьне
һәрге шер бә, һәрге qап'лан, һәрге пьльнг бә
Бь щарәкева рахә э'рде.

337—10

шур башqə кьр qötике, сандоqəке, шəш шуре дьне əw жи кьрьн сандоqəке. Уришан го:

— Баво, qəwле мьн осте иройə, гəрə əз иро həр'м шуре xwə биньм.

Бав жер'а го:—Уришан, лawo, əw шуре тə надə тə, əw h'əсьни башə башqəйə, баве тə тə hин бькə, əw дьреша тə жь wи h'əсьни чекьрбу, xwəр'а бьвə, əwe шура гəлəки нишани тə дə, дьреше бəр балчьха (дəсти) шурдə, бьдə сəр h'əсьне шур, бьгьвешə, əгəр qölкьр, əw нə шуре тəйə, əгəр сəрр'а лола шушə шьqьти, бьзанбə, шуре тəйə.

Уришан дьреша xwə hьлда чу щəм чьльндар:

— Оста, к'а шуре мьн?

Осте жер'а гот:—Уришан щан, дəре сандоqа hан вəкə, шуре тə теданə.

Дəре сандоqе Уришан вəкьр, ньher'и шəш шуре чекьри теданьн. Уришан го:

— Оста, жь ван həр шəша к'ижан е мьнə, əз нас накьм.

Оста рабу шурəк жь нав hьлда, го:

— Əва шуре тəйə.

Əwи шур жь qьльфе к'ьшанд, бəр балчьхеда дьреш пева гьвашт, дьреше, го, хьрп, алие дьнва да дəр. Дина осте лейə. Осте ле ньher'и шура т'əва we сəqət бькə, го:

— Уришан щан, дьвə мьн шашкьрбə, шуре тə дь ве qötйа hандабə. Рабу шур ани, hат, да дəсте Уришан. Дə, бь xwəр'а чекьрийə, xwəде занə чьто шурə. Уришан диса к'ьшанд бəр балчьхеда диса дьреш да сəр, пева гьвашт, лола шушə сəр шьqьти дьреш. Уришан го:

— Əвə, шуре мьн əвə.

Го:—Бьбахшинə, мьн шаш кьрбу.

Шуре xwə авитə стöе xwə, дəрхьст həqe wи дае. Пьшта xwə дае, чу мала xwə. Уришан го:

— Баво, əwи дькьр шуре мьн xwəр'а hьлдə, əз köр'е тə бум, мьн дö шуре wи сəqəткьрьн.

Баве го:—Ай, öса, лawo, сəрwəхт бə. Лawo, рабə hур-муре мə чьк həйə, сьвьк бькə, гьшки бьфрош.

Уришан hур-муре wи, чьк həбу, гьшк фьрот, кьрə п'ərə, щав да баве, го:

— Баво, тьшт нәма, мьн гьшк фьрот, әз мамә, һәрдӧ һәсп.

— Дә, лаwo, равә, т'ьвдарәк бьвинә, әме ишәв бьр'әвьн һәр'ьн, wәки шаһ пе бьһ'ьсә жь wан щә'нуйа дӧ һәспе wa чебунә, we мьн жи бькӧжә, тә жи бькӧжә, we һәспа жь мә бьстинә.

Уришан рабу, зин-бусате һәспа лекьр. Эвар бу, тари, һәсп к'ьшандьн дәрва, баве хwә Тор'ат кьр, хwә жи Qьр'ат сйарбу, шәһәр дәрк'әт, һәрдӧ р'әвин. Жь эварда әwана ажотьн.

Сьвә сафи бу. Щинаре Ә'ли ньһер'ин жь мала Ә'ли нә кәс дәрте, нә дуе wи һьлдьк'ьшә, чун ньһер'ин: дәре Ә'ли вәкьрийә, кәс мала Ә'лида т'ӧнә. Щав данә шаһ: „Ә'ли ль wан һәрдӧ щә'нуйа дӧ һәспе ӧса дәрхьстьн, һәр һәспәке олк'әке". Шаһ ә'мьркьр сәр мәрийа, го:

— Пәй к'әвьн!

Ә'ли го:—Уришан, лаwo, пьш хwәва бьнер, дьвә пәй мә к'әвьн?

Уришан пьш хwәва ньһер'и, т'оз у думан ӧса һьлдьк'ьшә, руе ә'змин гьртийә. Һәма ль пешие се сйарә сйарьн. һәр се сйар һьлтен, датен, һәма әwә кь wан бьгьрьн, го:

— Баво, се сйар әwьн, тен, кь мә бьгьрьн, ль пешйенә!

Ә'ли го:—Лаwo, го, ч'ә'ве мьн навиньн, бьне'р, һәр се һәспа к'ижани ль пешиейә?

Уришан го;— Баво, һәспе бози ль пешейә.

Го:—Лаwo, бажо щие бь стьри, к'ижан хозан-хьрпук, стьри те һәнә, бажо нава we. Һәмин һәспе к'омәйт т'әрка һәспе боз накә. Го, лаwo, әз бәйт'әре wаньм, щане wи назькә, әwe бьминә.

Гава Уришан авит щие бь стьри, хозан, һәспе боз ма. Һәспе к'омәйт дәрк'әт да пешие. Уришан һәй пьш хwәва дьнер'ә, го:

— Ле баво, һәспе к'омәйт һат.

Го:—Лаwo, бажо щие бь кәвьр, сьме wийа чур'ьн, we бьминә, тәйамиш надә.

Уришан ажот щие бь кәвьр. Һәспе к'омәйт ма. Диса хеләке чун. Уришан ньһер'и кь һәспе qәр һат, го:

— Ћəспе qəр hат.

— Лаwo, бажо, т'әрqа (раст) ре, т'оз we бьк'әвә фьр'не wи, нәфәса wи зу те гьртьне, әwe бьминә.

Әвана ажотьн, әw ман, бьра ида әw бьминьн, жь хwәр'а сәре синоре Иране у е Османлие, (Роме)—мьләкә бьльнд һәбу, һьлк'ьшйан сәре we мьле, пәйа бун. Ә'ли го:

— Уришан, лаwo, әз гәлә э'щьз бумә, тӧ һәспе хwә бь—тәwлинә, әва щие инсьзә, мьqати һәспе хwәвә, хәwa мьн те, әзе разем. Ле һәма чь һәйә лаwo, әз кь разам, жь алие qӧлбеда ә'wре дәре, дьвә әз һ'ьшийар нинбьм, баранәк гомрӧһ' we же бьбарә, лейе же бьк'ьшә, тӧ wи чахи баве хwә раки, әз һьнә ав бьхӧм. У әва пьрса гот, щь бьщь раза.

Уришан нав һәспе хwәда дьчә у те, бь һәспар'а ша дьвә, щие инсьз, э'рде хwәш, пер'ā ша дьвә. Ле ньһер'и, готьна баве, алие qӧлбеда, qаси чадьрәке ә'wр дәрк'әт, һат мәзьн бу, мәзьн бу сәр wана. Баран ӧса же бари, селаф к'ьшийа. Уришан т'и бу, һ'әта чу жь qаха һьнә ав хар, һат, ньһер'и бу сайи, тә'ве да э'рде, һ'әта һат баве хwә ракьр, э'рд зийа бу.

Баве гот:—Лаwo, тә чьр'а әз зу ранәкьрьм?

Уришан го:—Баво, әз т'и бубум, һ'әта мьн чу хар, әз һатьм, мьн дәнг ль тә кьр, тә'ве да, э'рд зийа бу.

Баве һьлда го:—Лаwo, хwәде да тә, wәлә ч'ә'вкьнге мьне саг'буна, хwәде да тә.

Уришан го:—Баво!

Баве го:—Щане!

— Жь вьр wa, го, wәлате Иране мә һ'әрамә, әме һәр'ьн Стәмболе, әзе баве хwә хwәикьм.

Го:—Лаwo, дә тӧ зани, һәмин ч'ә'ве мьн тьшки навиньн, ида тӧ зани.

Уришан бавкьнге хwә сйар кьр, бь хwә ль һәспе сйар бу, бәре хwә да шәһәре Стәмболе. Ћәрке роке, дӧда, даг'ли нава шәһәре Стәмболе бу. П'әрә пер'а һәбун; жь хwәр'а авайи к'ьре кьр, әгәр бь сала, әгәр бь мәһа жь хwәр'а теда руньштьн. Ћәрдӧ һәспе хwә хайкьр, баве хwә хайкьр. Ћәрге салəке, һәрге дӧда теда сәкьни. Ида жер'а дьвежьн Кӧр'е кор—К'орог'ли. Дьһа наве Уришание

ль сәр һьлдан, жер'а дьвежьн К'орог'ли, т'әзә наве wи бу К'орог'ли.

Роке, щинарәки wан, хöламе wәзир бу, диwана wәзирда го:

— Wәзири саг'бә, мәрьв һәспа сйар дьвә дьчә рав у неч'ире, бәра лола һәспе К'орог'ли сйар бә.

Wәзир һьлк'ьшандә дьле хwә әв пьрса һане. Диwана п'адшеда п'адьшар'а гот:

— Иро хöламе мьн го, һәспәки К'орог'ли öса һәйә, дьнеда һәспе öса т'önә. Wәки мәрьв дьчә рав у неч'ира, ль һәспәки öса сйарвә, мьразе хwә бькә.

П'адьша ә'мьр кьр: „Wәзир, хöламе хwә бьшинә, әwи мәрьви биньн бе". Wәзир хöламе хwә шанд. К'орог'ли бьр. Чун һönзура п'адьша. П'адьша го:

— К'орог'ли!

К'орог'ли рабу шьп'ийа, сәкьни го:

— Бәле, го, па'дьша саг'бә.

Па'дьша го:—Сьбе фьлан сәһ'әтеда тö сйарби, әзе һәр'ьм фьлан ч'иайи рав у неч'ире, тö бь хöламе wәзирр'а бейи, әме һәр'ьн рав у неч'ире.

К'орог'ли го:—П'адьша хwәш бә, тә чawa ә'мьркьрийә, мьн сәр сәре хwә qәбул кьрийә.

Сәһ'әта п'адьша готбу, сьвә сафи бу, К'орог'ли сйар бу, бь хöламе wәзирва чу. Гава шәһәр ч'әв бь К'орог'ли, һәспе к'әт, п'адьша, wәзир ч'әв пе к'әт, ле ньһер'ин К'орог'ли мина qьтитке мере көле сәр пьшта һәспе, тöе бе дьруйә. Һәсп һәспәки öсанә, кь ә'wра п'арвәдькә, лола кәwe гозәл ч'ә'ве wи лейә бьфьр'ә, бь ч'йа к'әвә.

П'адьша бь дьләки на, биступенщ дьла һәспе wи һ'әбанд, го:

— Әв һәсп, һәспе щане мьнә.

Ль ч'ие ле ньһер'ин рәфдә хәзал һатьн. Һ'әта wәзир, п'адьша хöламе хwәва хәзаләк һьлдан, К'орог'ли дö хәзал һьлдан. П'адьша го:

— Әв һ'önере һәспейә, һ'әта мьн у хöламава хәзаләк һьлда, әwи дö хәзал һьлдан. Wәлә әв һәсп һәспе мьнә. Иди әз нәдьм К'орог'ли.

Зьвьр'ин, һәркәс диса ера хwә пәйа бу, п'адьша

хöламе wəзир шандə пəй К'орог'ли. К'орог'ли hат диwана п'адьша, т'əмənəкьр жер'а. Щи нишан дае. К'орог'ли руньшт, п'адьша го:

— К'орог'ли, лawo, тö зани, мьн сəва чь шандийə пəй тə, го, мьн сəва we йəке шандийə пəй тə, гəрə тö həспе хwə бьди мьн.

К'орог'ли го:—П'адьша саг'бə, го, həспе мьн həспəки динə, тö wəрə хöламе тəхə, кəси наh'əмлинə, wəрə hьнькахə, əз хуни хwəде бьм.

Го:—Лawo, тö бьдə, чи тəр'анə.

К'орог'ли həспе хwə к'ьшанд ани бəр дəре п'адьша, бьр тəwла п'адьшада гьреда, Э, Qьр'ате К'орог'ли дьhелə э'вд—исан сəрда həр'ə. Феза сəре wи qölкьрьн, ава wи, альфе wи тер'а дьдьне. Ћəма həспе К'орог'ли бе т'имаркьрьн дьвə? Пьрч' awqa сəр к'ət, гази wəзир кьрьн, го:

— Wəзир, го, гəрə хöламе тə həр'ə гази К'орог'ликə.

Хölам чу, гази К'орог'ли кьр. Ньhер'и Ко'рог'ли дьгьри.

— К'орог'ли, köр'о, го, чьр'а дьгьрии?

Го:—Жь дəрде həспе хwə.

Го:—Wəрə, п'адьша гази тə дькə.

К'орог'ли чу щəм п'адьша. П'адьша жер'а го:

— К'орог'ли!

Го:—Бəле, го, п'адьше мьн.

Го:—Köр'о, ле хəбəра тəйə, растə, həспе тəйи динə, т'ö кəси наh'əмлинə, гəрə рое дö щара, се щара тö бейи, бь изьна мьн, бь дəсти мьн, к'аг'əз бьдьмə тə, тö бейи həспе альф бьки, т'имар бьки. Лawo, əзе həqe тə, məha тə жи тədьм.

К'орог'ли го:—П'адьша хwəш бə, дьвə wəхт həвə, əз бе həйам бем бəр дəре диwане, тəwлəхана həспе, тö к'аг'əз бьдə мьн, кəс т'ог'миши мьн нəвə, əз бем йане öса нинвə, əз нькарьм бем, бəлки hьньк мьн бькöжьн.

К'аг'əз п'адьша дае: „Тö чьчах бейи, кəс нəве на, кəс пешийа тə хəвəр нədə". К'орог'ли к'аг'əзе п'адьша кьрə щева хwə. Рое се дə'на дьhат: нə гидəр, баг'дан гидəр, баг'ванчидан нə гидəр? Ћəсп öса хайкьр, ронайа ч'ə'в е хwə зедətьр хайдькьр, həспе wи бу, wəки дьне нава шəhəр дь-

гәр'ийа. Ћәма мәрьве дәрдли нава шәһәрда гәлә һәбун. Wан мәрийа бьһист бу, кö һәспе К'ороғ'ли зор-зор К'ороғ'ли стәндьнә. Әw жи дьгәр'йан бәли К'ороғ'ли бьвиньн. Нава шәһәрда wан у К'ороғ'ли һәвдö дитьн, чьqа мәрьве дәрдли, бәләнгаз һәбун, wәкә си-чьл мәрьви, һәвдö дитьн. Wан у К'ороғ'лива дьзикава йа хwә кьрьн йәк, бь сонд, qawл-qьрар: „К'әроғ'ли, тö илаще мәр'а бьвини, мәзьне мә тöйи, баве мә тöйи, тö чь бьки, әме дәст тә бен, гöр'а тә бькьн".

Го:—Гәли лawка, һәрәке һәр'ә мала хwә, чь мале wә һәйә, бьфрошьн, бькьн п'әрә, һәма әзи нә жь ви wәлатимә, к'ижан ч'иайи бьльндә, һасейә, щие qачаханә, бежьн.

Йәки һьлда гот:—Чардаг'ли Чамлибел, чьqа базргане дәwләтийа һәйә, же wер'а дьчә, әз жи wи ә'рди бәләдьм.

К'ороғ'ли го:—Дә һәр'ьн мале хwә бьфрошьн, бькьнә п'әрә, һун бьн, һәспе wә бьн, сильһ'е wә бьн.

Wан мәрийа, чawa К'ороғ'ли гот бу, т'ьвдарәке хwә дитьн, һатьн К'ороғ'ли дитьн, готьн:

— К'ороғ'ли, мә т'ьвдарәке хwә дитйә, чawa кь тә дьгот.

— Дә, го, һәр'ьн, эваре фьлан сәһ'әте һун т'опи сәр һәвбьн!

Эваре, чawa кь готбун, т'опи сәр һәвбун. К'ороғ'ли чу нав, го:

— Ћун вьр бьсәкьньн. Чу Тор'ате хwә зинкьр, баве хwә лекьр, ани ба һәвала:

— Гәли һәвала, һун вьра бьсәкьньн, һ'әта әз дьчьм, тем.

Wәхтәкә шәве К'ороғ'ли к'аг'әз да qәрәwьле бәр дери. К'аг'әз хwәндьн, леньһер'ин п'адьша öса теда ньвисийә: „К'ороғ'ли шәв, ниве шәве һәспе мьн сйарбә бьгәр'инә, кәс же хәбәр нәдә".

— А, qöрба, го, К'ороғ'ли, п'адьша ә'мьр кьрийә, жь ә'мьре п'адьше әм нькарьн шунда бьдьн.

К'ороғ'ли чу һöндöр: т'әмьз Qьр'ат т'имаркьр, зине wи лекьр, сйар бу, ажот нав һәвала: „Йа алаһ, йа хwәде" бәре хwә данә Чардаг'ли Чамлибеле. Wәхтәке дәрк'әтьн сәре ч'ие. К'ороғ'ли леньһер'и ч'ийаки öсанә—т'әв мешәйә

сьхә, щики чәтьнә, анщах щие qачаханә, бьнида дәштә, чайрчиманьн, авьн, ч'әвканинә, рийа Адрбещан—чуйн—hатнайә. Чадре хwә ль wедәре лехьстьн, бәра хwәр'а жь wедәре hолька чекьн, авайа чекьн.

П'адьша пе h'ьсийа К'орог'ли баве хwә, чәнд hәвал hьлданә, qачах бунә, hәспе хwә жи бьрийә. Э, к'и дьwерә пәй К'орог'ли бьк'әвә. К'орог'ли жь баве хwәр'а гот, го:

— Бәра qьрарбә, әз мәхсәре сәре хан у ханләра, т'өщар у базьргана бьм. Дьha К'орог'ли кәс нәhьшт, hурумур дьк'ьшанд сәре Чардаг'ли Чамлибеле.

Роке К'орог'ли ле ньhер'и базьрганәки гьран hат, чу. К'орог'ли чу пешийа wи базьргани, же пьрси:

— Базьрганбаши, тө базьргане к'едәрейи?

Го:—Әз базьргане Стәмболемә, е п'адьша мә.

К'орог'ли базьрганбаши гьрт, hурмуре wи гьрт, чьк әшие wи hәбу же стәнд, жер'а го:

— Базьрганбаши, hәр'и жь п'адьшар'а бежи, hәрге qол-qөвәте wи hәйә, бәра бе, әз Чардаг'ли Чамлибелемә. Бәра hәспе жь мьн бьстинә.

К'орог'ли базьрганбаши бәрда: базьрганбаши бәра hәр'ә wи гьли жь п'адшар'а бькә. П'адьша qәwата wи чийә дәре Чардаг'ли Чамлибеле, К'орог'ли бьгьрә. К'орог'ли ве к'әт чьqа ә'гит hәбун нава дьнйальке сечмиш кьр, жь хwәр'а кьрә игит. Ить'вдә К'осә К'әнhан ани, дур'а К'осә Сәфәр ани, дур'а Еди Гейан Нал Qьр'ан Дәмьрчог'ли ани, дур'а жи Ә'ли Бәратли, Чьвт Qьлич Qоли Qовәтли, К'осә h'әсән Qәдьрди, әва мәрйан кь qочах бун, гьhиштьн К'орог'ли. Ижа к'едәре hәбу дәwләти, К'орог'ли ле дьхьст, дани, чьqа ч'иае бьльнд hәбун, кәла ле чедькьрьн. Әwан qочаха, мерхасед wи, ижа мьнәт жь кәси нәдьк'ьшандьн, к'ижан qизәкә дәwләтийа баш дьдйтьн, hәрге наве we дьбhистьн, жь кә'ләшләре хwәр'а дани дьhатьн.

К'орог'ли роке к'әләшләре хwә hьлдан бәре хwә данә Т'әлкә-Т'уе. Леньhер'и, дурбине ньhер'и ль канийа Зewае базьрганәки гьран дәрк'әт, hәма базьрганбаши бьhйстбу, кь гәлие П'әрнәwуте qачах hәнә. Дурбин сәр кание да бәр ч'ә'ве хwә, базьрганбаши ньhер'и ль сәре Т'әлкә-Т'уе мина тәйрәки дьхwенә. Базьрганбаши го:

— Кӧр'о, бьсәкьньн, пешийа дәвә дәлула бьгьрьн, ль Т'әлкә-Т'уе мәрьв һәнә, мәрьв дьхwеньн.

К'орог'ли сечмиш кьр, кь „бәле, базьрганбаши дит". Базьрганбаши базьрган да әгләкьрьне. К'орог'ли һәваләки хwә шанд кӧлавәки т'әркуйа зина ани һат, һәскәк т'ьжи қатьх кьр, гьрт әw кӧлаве т'әркуе авит, һәска қатьх ль ду авит, хwә тәланд щь бь щь. Базьрганбаши го:

— Лаwо. тәйр бу, зирч' кьр, фьр'и чу.

Базьрган бәра бе, К'орог'ли пәйа бу нав к'әләшләре хwә, го:

— Гәли һәвала, базьрган һат, дә сйарбьн, П'әр'нәwу— тер'а пәйа бьн. Әw хwә жй чу пешие. Базьрган һат, дәрк'әт т'анга wана. Базьргане гьран базьргане шаһә, һ'әньз е ч'ә'ве баве wи коркьрийә—әwә. К'әләшләра дор ле гьрт: базьрганбашие wи зийа бу, леньһер'и го:

— Сәд щари хwәде баве мьнр'а һьлнәйнә, дйа мьн, баве мьн жь хwәр'а от'ахеда руньштибун, гьли дькьрьн. Әз щәм дйа хwә бум. Баве мьн гази мьн кьр, мьн п'ехас льнге хwә да орт'а от'ахе, әз дәрбази щәм баве хwә бум. Ләма мьн тӧ жь һәв нәбьжарти, ронайа ч'ә'ве мьн кембубу.

К'орог'ли го:—Базьрганбыши, жь бой тә we хәбәре, әз тә наӄӧжьм, әзе ниве мале тә жи тәдьм. Рьма хwә кьрә һ'әләби жь хwәр'а чьqа к'әрман һәбу, шә'ле к'әрман һәбу (шивйот), чьqа қӧмаш, әтләс, фәтойа, бь рьма хwә олскьр (пива), ниви жь хwәр'а һьлда, ниви да базьрганбаши, го:

— Тӧ һәр'и бежи шаһ, бежә әw К'орог'ли Уришанә, кӧр'е wи мәрьве бәйт'әре һәспе тә бу, тә коркьр. Жь вьр у wа әз мәхәсәре wи, базьргане wимә, һ'әта ч'ә'ве баве мьн дьк'әвә бира мьн, дә һәр'ә.

Базьрганбаши бәра шунда бьзвьр'ә. Пьрса К'орог'ли готбу, чу жь шаһр'а гот. К'орог'ли к'әләшләре хwә, әw к'әләшләре wи сйарбун, бәре хwә да Чардаг'ли Чамлибеле. Роке даг'ли Чардаг'ли Чамлибеле бу. К'әләшләр әw һур у мур, әшийае бьрбу, шам у қӧтни, шә'лед к'әрман, әтләс, ӄьнawьз, фәтфуйа ль к'әләшләре хwә п'арәвәкьр, бәра

бьвьн жьне хwəр'а к'еф бькьн. Ичкə данин жь хwəр'а к'ефкьрьн. Сəр ичке həваləки wи hьлда, го, го:

— Щаньм, əм нə щамерьн. К'орог'ли əм гь зəwщандьн. К'орог'ли нə зəwьщи ма. Гəрə К'орог'ли жи бьзəwьщə.

Йəки hьлда го:—Qизəкə лайqли К'орог'лир'а əм к'едəре бьвиньн?

Йəки hьлда го:—Əм к'едəре бьвиньн, го, qиза Щəwəрли п'аша Нигар ханьм лайqə К'орог'лир'а, əм биньн.

К'орог'ли əва пьрса кь бьhист, го:

— Гəли к'ələшлəра, h'əта qиза əз нəчьм нəвиньм, əз нахwəзьм.

К'орог'ли т'ьвдарəке хwə дит, Qьр'ат к'ьшандə дəрва, Qьр'ат сйар бу, бəре хwə да шəhəре Стəмболе. Бəр дəре мала пирəке банзда ə'рде, Qьр'ат мала пиреда гьреда:

— Пире, го, hан жь тəр'а ван зер'е hан, гəрə, Qьр'ат, т'ö кəс нəе мала тə нəвинə. К'орог'ли həрге роке, дö рожа ль мала пире сəкьни. Пире к'ар гəлə же ди. К'орог'ли роке жь пирер'а гот:

— Тö зани əз жь бона чь hатьмə. Əз жь бона Нигар ханьме; qиза Щəwəрли п'аша hатьмə. Гəрə тö Нигар ханьме нишани мьн ди, əз бьвиньм.

Пире го:—Хwəде мальк хьравкьро, h'əзар h'əве мина тə həвьн, нькарьн Нигар ханьме бьвиньн.

— Чawa, гö, пире?

Го:—Ле, тö хортəки т'əмьзи, дəлали, бəр бь ч'əви жи, həма Нигар ханьм т'ö кəси наh'əмлинə.

Го:—Пире, К'орог'ли го, йан тöе сəре мьн мала хwəда бьди жекьрьне, йан тöе илащəке бьки Нигар ханьме нишани мьнки.

Пире го:—Əзе сəре хwə бьдьм рьh'ина тə, həма ньзам, чьчах Нигар ханьм дьчə нава бег' сəйранге. Гава дьчə нава бег', чадьра хwə ледьхə, се рожа нава бег'да дьсəкьнə, əзе ле бьхəбьтьм. Бəра we роже бьсəкьньн.

Пире шьвка хwə гьртə хwə, бəр бь к'очьк у сəра we чу, ньhер'и щарикə we we ль бəр дери. Щарие шабу, го:

— Лawo, ə'мьре тə дьреж бə, əзе пьрсəке жь тə бькьм, тö жь дйа хwəр'а раст бежи. Нигар ханьм чьчах we həр'ə хəwлətбаг'ч'ə сəйрангə бькə, шəhəр дəре?

Ћьлда го:—Диа пир, рожа иние дьчә h'әwзе мәрмәр; аве ль хwә дькә, се рожа теда рьh'әт дьвә, паше дьзвьр'ә те.

Пире һәма рйа баг' занбу, к'ӧр'а дьчә. Зьвьр'и һат. К'орог'лир'а гот:

— Рожа иние Нигар ханьм дьчә хәwләтхана баг'— h'әwзе мәрмәрда дьк'әвә аве, се рожа нав баг'да радьзе, дьгәр'ә, паше те мәзила хwә.

К'орог'ли го:—Дйа пир, рйа баг' зани?

Го:—Әре wәлә!

К'орог'ли дәрхьст дӧ зер' данә пире. К'ьнще хwә го-hер'ин, дәст к'ьнще кәвн ль хwә кьр, әw пирева бәре хwә данә бег', чунә бәр дәре бег'и шәһәр т'әк, дәри вәкьр, чу һӧндӧр'.

Пире леньһер'и, кь Нигар ханьм к'әтийә h'әwзе, к'ьнще хwә ль хwә кьрийә, дьгәр'ә. Щарике пеши ле гьрт, го:

— Пире, тӧ у әв дәр?

Пире ћьлда го:—Лawo, ћазьр бьвинә, әз һатьм щәм ханьме, шьхӧле мьн һәйә.

Щарике щав да ханьме, ханьме го:

— Бәләнгазә, бәра бе, бәра бе щәм мьн!

Пире чу щәм ханьме. К'орог'ли сәкьнийә бәләнгаз, h'әсаве бәләнгаза. ханьме же пьрси:

— Пире, әв чь бәләнгазә бь тәр'а?

Го:—Әв мәрики фә'лдарә, фә'ла вәдькә сәва бәхт у мьраза.

Щари ль доре т'оп бун, гази К'орог'ли кьрьн. К'орог'ли жь щарие wер'а гот:

— Тӧе бь qьсмәте фьланкәсе би, йа һане qьсмәте фьланкәсе бә.

Кәч'ьк к'әнийан:—Ле, го, wәки ӧсанә, әв ханьма мәдәлалә, назьк we qьсмәте к'евә?

К'орог'ли ћьлда гот, кь:—We бь qьсмәте Чардаг'ли Чамлибеле К'орог'ли бә.

Нигар ханьм к'әни, го;—Бәләнгаз, го, К'орог'ли бь хwә жь мә qачах буйә, һәма мьн К'орог'ли бьдита, мьн h'ьздькьр, әз бьвьм жьна qачахе ӧса, мәрьве ӧса.

Пире ћьлда го:—Нигар ханьм, wәки әз К'орог'ли рокебиньм һәспе хwә сйарбә, т'әв-гьредана хwә, сильh'е хwәва, тӧе чь бьди мьн?

Го:—hәрге дьле мьн гьрт, мьн бәгәм кьр, чь бьхwәзи, әзе бьдьмә тә, дьле мьн бәгәм нәкьр, бәра лехә hәр'ә!

Пире го;—Нигар ханьм, жь мьн зедәйә, әз жь тәр'а бежьм. Дә тӧ wәрә ад бькә, тӧ qәлпи ль К'орог'ли наньhер'и?

Го:—Пире, адбә, wәки бь дьле мьн бә жи, нә дьле мьн бә, әз qәлпи ле наньhер'ьм. Сонд хар жер'а. Пире, го, иро инийә, ини-ини әз темә бег', баг'е хәwләтхане. Инийа дьне әзе бем бег', гәрә тӧ бини.

К'орог'ли бь хwә жи дьбhизә.

К'орог'ли пирева зьвьр'ин мала пире. Нигар ханьм щарийава чун от'аха хwә. Әwe иние h'әта инийа дьне. Инийа дьн т'әмам бу. К'орог'ли хwә хәмьланд, ль hәспе хwә сйар бу, ажот бәр дәре баг'е хәwләтхане. Нигар ханьм руньштийә, щарие we пешва сәкьнинә. К'орог'ли чу hӧндӧр', Нигар ханьм леньhер'и К'орог'ли hәспәки өса сйарә—ә'wра п'арәвәдькә. Гава Нигар ханьм ч'әв бь К'орог'ли к'әт, биступенщ дьла h'әбанд, го:

— К'әрәмкә, пәйа вә!

К'орог'ли го:—Әз пәйа навьм, hәрге qәwльки мьн hәйә, тӧ жь мьнра бежи, бьди мьн, дьвә әз пәйавьм, йане на, әз пәйа нәвьм.

Го:—Qәwьле мьни раст жь тәр'айә,

К'орог'ли мьле Нигар ханьме гьрт, авитә т'әркуйа хwә, „hайде"! Ро әw ро бу, Нигар ханьм дәрхьст сәре Чардаг'ли Чамлибеле. Э, т'алаша Qьр'атә?

Миндьм Qьр'ат, алдьм мурад*.

Дә'wата Нигар ханьме К'орог'ли к'әләшләра кьр. Әw мьразе хwә шабун, тӧ жи мьразе зар'е хwәва шаби[1].

---

* Qьр'ат сиар бум, гьhиштьм мьразе хwә.

К'орог'ли у баве wи

Мала Ә'ли—баве К'орог'ли—ль Мәк'уе буйә, ль сәр п'ега зозане көрманщие буйә. Зозане wан, к'оче көрманщие е щәлалийа тен нав гөнде wанр'а дәрбаз дьбьн о бәр бь зозане дьч'ьн. Qизәкә cwар буйә. К'оче дажо сйари, бәранәки т'олал жи пер'а буйә. Ћеди к'очер'а дажо. Әw Ә'ли ль бәр бостен буйә. Ә'ли дина xwә дьдеда: бәран qәлс бу. Әва кәч'ька дәст давежә пьшта бәран у бәран hьлтинә дьдә бәр xwә бь дәстәки. Әва зәндә ль wи дьк'әвә. Дина xwә дьде, чawa qизә о мәр'а xwә датинә, hеди пәй ве к'оче дьчә. Әвана дьчьн ль wаре xwә датиньн. Әва кәч'ька бь дәстәки бәрен hьлтинә датинә. Кәч'ьк пәйа дьвә. Дина xwә дьде кәч'ькә т'опалә. Әw жь xwәр'а wедәре рудьни, әw коне xwә дьхәвьтьн. Әw коне xwә вәдьгьрьн, көлава нава мале датиньн, дьве:

— Мәрие hан мәрики хәрибә, меванә, газикьне бьра бе руни.

О хош-беше дьдьнә hәвдö. Нен тиньн, нен дьхön. Ә'ли дьвежә хае мале, дьве:

— Әз мәт'әл дьминьм!

Хае мале дьвежә:—Чьр'а, hә'йран?

Дьве:—Әва кәч'ька wә wа qьрд буйә, wә чьр'а нәдайә мер?

Дьве:—Кәч'ька мә hьнәки льнгәки дьköлә, кәс настинә.

Дьве:—Wәки жь wәр'а гьлики бежьм, дьве: wәрьн ве кәч'ьке бьдьнә мьн, hәма т'опал-т'опал.

Әван'а жи дина xwә дьдьне, дьвен:

— Әли щамерәки башә, hәма мә да тә.

Дайн-стəндьна хwə бь həвр'а дькьн. У məhək дьк'əвə орт'е у те ве кəч'ьке cwap дькьн, дьчьн.

Əва кəч'ька щəм Ə'ли дьминə. Мöг'дарəки гьраи дəрдьк'əвə, h'аша h'ьзура тə (h'аша готийа жи), wəхт, wə'дə т'əмам дьвьн, əва кəч'ька дьwəльдə у кор'əки тинə. Наве wи кöр'и датиньн Вершан.

Баве Вершан—Ə'ли бəйт'əре həспа буйə, дохтре həспа буйə. Нəхwəши дьк'əвə нава həспе Иране, е шаh. Шahe T'ehране Ə'ли дьвə-дькə бəйт'əре həспа.

Ə'ли дьчə həспа дəрман дькə, чawa дькə, шаh иди айльха wи дьдеда. Дькə, накə, иди щəм хwə бəр надə, дьве:

— Гəрəке тö щəм мьн би.

Бəр надə, h'əта чардə сала щəм дьминə. Вершан дьбə чарда сали. Рəвочие həспа дьчьн шəр'а давежьн, дьвен:

— Ə'ли фькьра wи həйə бьр'əвə.

Ə'ли рожəке нав həспада бу ль бəр бə'ре, дина хwə дае həспəк жь бə'ре дəрк'ət у hьлатə мьh'инəкə бəлəк. Ижар чу. Диса чун шаhр'а готьн, го:

— Ə'лие бьр'əвə.

Шаh гази Ə'ли кьр, həрдö ч'əве Ə'ли дəрхьстьн, го: „Бəлки щəм мьн нəчə, го, дəсте wи бьгижə сəр пьшта həспа, əw занə чь həспар'а həйə, бəит'əрə, əw жи бəсə"!

Вершан чардə сали дьвə, ə'мьре wи, дьвежə, wəки:

— Сəр баве хwəда həр'ьм.

Дьчə шəhəре T'ehране, дьве:

— Бəйт'əре шəhəри ль к'öйə?

Дьве:—We ль чадьрəк ль бəр бə'ре вəгьртьнə жер'а у дь нав həспада дьминə, həспə ль бəр бə'ренə.

Вершан бəр бь баве хwə чу у дина хwə дае, чу чадра баве хwə, дина хwə дае we баве wи коркьрьнə, го:

— Баво, чь h'əсабə hатийə сəре тə?

Го:—Шаh əз коркьрьм, əз бəрнəдəм, го, лawo, го, мьh'инəкə ль фьлан щурəйə, бəлəкə, го, həр'ə бьнер'ə, чька мьh'ин зайə, нə зайə.

Вершан чу нав həспа, дина хwə дае мьh'ин зайə, щə'нукə бəлəк анийə у вəгəр'ийа hат щəм баве хwə, го:

— Щә'нуйа мьһ'ине дьвежи, зайә, го, щә'нукә бәләк анийә, го, ле әм чаwа кьн, баво, әз карьм тә бьвьм, тӧ нькари әз тә бьвьм?

Го:—Лаwо, тӧ нькари мьн жь дәсте шаһ дәрхи, һәр'ә мьqати мала хwәвә, әзе айльха хwә мәһ-мәһ бьстиньм жь тәр'а бьшиньм. Һәр'ә, го, саләкә дьне ви чахи сәр мьнда wәрә.

Вершан чу мала хwә. Саләwәхт т'әмам бу. Ә'ли го:

— Әз т'әwqә шаһ дькьм, го, we щә'нуйа бәләк пеш һәqе мьнва бьдә мьн.

Шаһ го:—Бәра вә, чь һәйә, у Вершан һат, һатә щәм баве хwә. Баве го:

— Мьн щә'нук һәqе хwә стәндийә, го, хwәр'а бьвә хайкә, бьвә һәр'ә ве щә'нуе п'ак хайкә, у бьр чу. Бьр хайкьр. Щ'әну бу ньвзини, зине we. Щә'нуйа хwә cwap бу, һинкьр у ле cwap бу бәр бь баве хwә чу. Ль бәр дәре чадьре пәйа бу, го:

— Бәйт'әр, го, кари бейи ве щә'нуйа мьн бьнер'и? У рабу, бәйт'әр рабу, дәсте хwә да сәр пьшта щә'нуе у лева хwә гәст:

— Кӧр'о, го, әва щә'нуйа жь Бәләка бәләкейә.

Вершан го:—Нә әз жи кӧр'е кӧләке мә. Го, баво, wәрә әзе тә бьвьм!

Го:—лаwо, щә'нуйа тә һе нә щәбьрийә, го, һәла сәре хwә бинә, сәре тә бьнер'ьм.

Печ'ийа хwә wa сәре кӧр'е хwә хьст, го:

— Лаwо, сәре тә һе к'алә, нә щәбьрийә, нә гьһиштийә, тӧ нькари мьн бьви, го, һәр'ә, саләк дьне wәрә!

Вершан чу мала хwә. Щә'нуйа wи бу се сали у бәре хwә да Т'ehр'ане, бәр бь баве хwә у пәйа бу, го;

— Бәйт'әр, wәрә һәспа мьн бьнер'!

Бәйт'әр рабу, дәсте хwә да сәр пьшта щә'нуйа wи, го:

— Бәләка жь бәләкейә.

Го;—Нә әз жи кор'е кӧләкемә?

Го:—Мьһ'ина тә рьнд щәбьрийә, го, мьһ'ине мьн рьнд хьласкә, го, wәрә сәре тә бьнер'ьм, чька сәре тә чаwанә, тӧ жи кари, qәwат дьки?

Дәсте хwә ль сәре көр'е хwә хьст, го:—Сәре тә пьжийайә, го, дә мьн бавеж т'әркуйа хwә, го, әскәре шahe жь пар'а пәй мәк'әвә. У авитә т'әркуйа хwә у ажот.

Ћәwари бь әскәре шah дак'әт, әскәр жь пар'а пәй к'әт, мәзиләкә хорт ль пәй чу, го:

— Лawo, пьш хwәва бьнер'ә, чька чawанә?

Го:—Баво, чар hәсп hатьн, го, сйаре hәспе боз hәма hьндьк майә мә бьгьрә.

Го:—Лawo, бавежә щие стьри, hәспе боз жь старийа дьтьрсә.

Ажотә щие стьри, hәспе боз ма.

Го:—Лawo, ньha чawанә?

Го:—hәспе ше hат.

Го:—Баве щие кәвьр, льнге hәспе ше к'әwрәкьн, жь кәвьра дьтьрсә.

Ажотә щие кәвьр, hәспе ше ма.

Го:—Лawo, ньha к'ижанә?

Го:—hәспе qәр hат.

Го:—Баве шова, hәспе qәр, го, qәwата wи т'онә, шовада we бьсәкьнә.

Ажот нава шова, hәспе qәр ма.

Го;—Лawo, ньha чawанә?

Го:—hәспе к'омәйт hат.

Го:—Лawo, илаща hәспе к'омәйт т'өнә, го, бьдә дьзгине, бьдә хәбәрдан, го, бьра әw жи бьсәкьнә.

Го:—Ћәспе к'омәйт иди нахәвьтә. Әw жи сәкьни, hәспе к'омәйт жи сәкьни. У баве хwә хьлас кьр, бьрә мал у ижар qачах бу у наве wи ижар даниnә К'орог'ли.

Хьлас бу².

К'орог'ли у Боли бәг

Чар'дагли Чамлибеле К'орог'ли к'алəшлəре хwəва руншти бу. К'орог'ли к'əлашлəре wи həбун, наве йəки Т'анг'ьри-Т'анмаз (хаде нəнас) бу.

Го:—Т'анг'ри-Т'анмаз, лawo, ща həла дəре дəрва, чька чь həйə ль дəрва.

Танг'ри-Т'анмаз дəрк'ətə дəрва, леньhе'ри чайра wи qор'ьхкьрида we kawранəки данйə: чадр-хевəте хwəва базьрганбашики we данийə. Т'анг'ри-Т'анмаз зьвьри höндöр', го:

— К'орог'ли, го, нава чайра тə h'əньз, го, базьрганəки гьран hатийə теда данийə.

К'орог'ли го, го:—Кöр'о, бежьн бəра зине Qр'ат лекьн. Сильh'е хwə гьреда; сиар бу; жорда пəйа бу чайре.

Həма базьрганбаши чь кьрбу, готбу:

— Кöр'о, йəки дайньн бəр чадьре. Мьн бьhистийə, дьве, ль ви ч'иайи, дьве, qачах hənə, мəрва дьшелиньн; тö гозqьлахби, əрке мəрв жь нава мешə дəрк'ətьн, сйарвə, пəйавə, тö щаве бьди мьн.

Əви мəрви гава кь леньhер'и сйарəк həспəки бози we ле сйарə нава мешəда hатə харе. Зу-зу щав да базьрганбаши.

Базьрганбаши го:—Кöр'о, həспе мьн биньн; силh'е wи гьредан. С'йар бу, ажот пешйа К'орог'ли.

Həма əва базьргана базьргане Стəмболе бу. H'əньз базьргане п'адша бу. К'орог'ли ле ньhер'и базьрганбаши дə'wa wи. „кь мьнр'а шəр'кə". Го: „Гонəйə, го, чьр'а əзе пер'а шəр' бькьм, бəлки элк'ане хwə дайнə, данəйнə, го, əзе wи рəh'ətькьм".

Шуре хwә жь хwәр'а кьрә саз, чька we чь жь базрганбашир'а бежә:

Стәмболдан чьхти бир улу к'йәрwан,
Гйәлди чиманльхца гои'ду бәзргйән,
Дедим: к'әләшләрьма—бащь гйондәр.
Ә'ли әлә вурди, гйулди бәзьргйән.
Бәзиргәннан эт'мәнәм саваши,
Дәрәләр, т'әпәләр долдурарәм леши,
Мьзьрахинән олчәрәм сәнин qумаши,
Ә'ли әлә вурди, гйулди бәзиргйән.
Башьна орт'п'усән чьг'али бурк'йу,
Устьнә алп'ьсән Хорасан к'йурк'йу,
К'орог'ли сойләди учхана сози
Сәксан мин алт'ун сай мәнә, бәзиргйән*.

Гава базрганбаши бьһист К'орог'ли наве хwә һьлдайә, әw К'орог'лийә: „Әман, го, К'орог'ли, бьбахшин, мьн ньзанбу төйи, һәма фәрз мьн нәкөж, чь кь мале мьн анийә, әшийае мьн анийә, жь тәр'а"!

К'орог'ли чь кьр, дәвә-дәлуле wи, qант'ьре wи, әшйае wи ле баркьр, базргане wи базрганбашива һьлк'ьшандә сәре кәле. Базрганбаши бьр от'аха хwә. К'әләшләр т'опи сәр һәвдö бун, ньһер'ин К'орог'ли әw qәндәр әшийа анийә һатийә, базрганбаши, хölам, хьзмәтк'аре wи, һесир

---

* Жь Стәмболе карwанәки мәзьн дәрк'әт,
Базьрган һат щики чиман дани,
Мьн к'әләшләре хwәр'а гот: бьра бащ бьшинә
Базьрганбаши дәсте хwә ль һәв хьст у к'әнийа.

Базьрганбашир'а нахwәзьм шәр'кьм,
Һәрге шәр'кьм, әзе гәли гәбоза бь щәндәка лодкьм,
П'ьрти.-qөмаш бь рьме бьпивьм,
Базьрганбаши дәсте хwә ль һәв хьст у к'әнийа.

Тә данийә сәре хwә к'ômәки нәрмьк,
К'ôрке Хорасане ль хwә кьрийә,
К'орог'ли се мьqам стра,
Базьрганбашийо, тö мьнр'а бьжмьр һә'йште һ'әзар зер'!

гьртьнә—анинә. Щьмә'та wи руншт. К'әләшләре wи, базарганбаши жи һәмин руншгинә. Нигар ханьм жи һат руньшт; дьхӧн, вәдӧхӧн, к'еф дькьн.

К'ӧрог'ли го:—Нигар ханьм, иро әва базрганбаши жи һатбу пешийа мьн шәр' дькьр, тӧ чаwа дьхази, әз сәре wи жекьм, бькӧжьм, бәрдьм?

Нигар ханьме гот, го:—Wәки тӧ мер би, тә бәләнгази гьртийә анийә, тә мале мерьк же стәндийә, бәрдә бәра һәр'ә мала хwә!

Рабун һәспе wи же стәндьн, к'ьнще wи гь же шьqьтандьн, дәстә к'ьнще пә'рьти ле кьрьн, һәспәки qолайи дане. Сус у п'ус базрганбаши бәре хwә да Стәмболе. Дәрк'әт роке шәһәре Стәмболе. Һәспе хwә бәрда, ле нәбу хайи, чу диwана п'адша.

П'адша леньһер'и базрганбашие wи дәстә к'ьнще п'әрьти ле, сәкьнийә, го:

— Базрганбаши!

Го:—Бәле!

Го:—Әва чь һә'wале тәйә, тӧ чьр'а к'әти ве роже?

Го:—Хае мьн тӧви, һ'але мьне әввә, хае мерв гәрә лола К'ороғ'лие Чамлибеле бә, мәрв сәрqот рәһ'әт бьгәр'ә. Мьн әwqа әшие хас, һур у муре хас баркьр, әз чум бьфрошьм, һур у муре хwә бьр Чардаг'ли Чамлибеле. К'орог'ли әз т'алан кьрьм, жьна wи нинбуйа, we әз бькӧштама жи, к'ьнще мьн жь мьн кьрьн. Wа тә'зи ль сәр тәда вәр'екьрьм.

П'адше го,—һәма өса?

Го:—Әре!

П'адша ә'мьр кьр, т'әлал да газикьрьн нава шәһәрда, „Се рож, се шәва к'и чу Чардаг'ли Чамлибеле, К'орог'ли саг' гьрт ани, Qрате wи жи пер'а, һәспе wи,—qиза мьнә бәдәwә—дәлал Донә ханьме әзе бьдьме". Т'әлал гази кьр чарсуеда, һат бәр дәре qawәханәке, һәй гази дькә, һәма дь we qәwәханеда шагьртәк һәбу, наве wи Боли бу. Боли жь qawәхане дәрк'әт, пешйа т'әлал гьрт: „Т'әлал, го, әва се рожә тӧ гази дьки, һ'ьлбәт нәйнәси чийә, тӧ сәва чь гази дьки, к'әти нава шәһәр".

Го:—Чьр'а тӧ ньзани, го, К'орог'ли ль Чардаг'ли Чамли-беле базрганбашие п'адша т'алан кьрийә. Әw жи hатийә шкйат кьрийә. П'адша ньha ә'мьр кьрийә: „К'и hәр'ә К'ор-ог'ли саг' бьгьрә бинә, hәспе wи пер'а, we Донә ханьма—qиза xwә бьде".

Го:—Т'әлал, тӧ бьсәкьнә!

Әва чу щәм аг'е xwә, го:—Аг'а, п'адша wa ә'мьркь-рийә, тӧ изна мьн бьдә, әзе hәр'ьм К'орог'ли бьгьрьм биньм бем, qиза п'адша жи жь xwәр'а бьхазьм.

Аг'е hьлда, го:—Тӧ гонәйи, к'аре тә тьште ӧса т'ӧнә, К'орог'лие тә бькӧжә.

Го:—Бәра мьн бькӧжә, йан әзе hәр'ьм бем кӧштьне, йан әзе hәр'ьм Донә ханьме бьстиньм.

А'г'е wи жер'а гот,—Гӧне тә ль стуе тә, го, лawo, wәки тӧ дьчи, әзе т'әмике ль кӧр'е xwә бькьм. Дӧ хӧламе К'орог'ли жь щәм К'орг'ли рәвинә hатьнә, ньha ль щәм п'адша дьхәвьтьн. Наве йәки Һ'әсәнә, наве йәки Һу'сейи-нә. Кәс фәнд у феле К'орог'ли ньзанә. Тӧ К'орог'ли нас наки, к'ижанә. Әw хӧламе wи заньн. Хӧлама го, әва К'ор-ог'лийә, бьгьрә бинә, йане на п'адшае сәре тә жекә.

Боли (Поли) hатә щәм т'әлал. Т'әлал рабу hатә щәм п'адша. Т'әлал го:

— П'адша xwәш бә, әви хорти го:—„Әзе hәр'ьм К'ор-ог'ли саг' бьгьрьм, бь hәспева бьгьрьм биньм".

П'адша го:—Соз бу, жь дәве мьн дәрк'әтийә, гәнди, wәки К'орог'ли ә'ини бь hәспе wива, к'е ани hат, әзе Донә ханьме, qиза xwә бьдьме. Һәгәр әw ә'йни нинбә, әзе сәре wи жекьм, чу ньнәкә дьн ани, дәрәw бә, әзе сәре wи жекьм.

К'аг'әзе xwә, сәнәда xwә (пайман) ньвисин. П'ад-ша qол к'ьшанд: „Тә кь ани hат, h'әньз әзе qиза xwә бь. дьм тә".

Боли (Поли) жи qол к'ьшанд: „Әз нәйньм, сәре мьн жеки". К'аг'әза wана п'ечаткьрьн, т'әслими сандоqе кьрьн-К'ьнще Боли гӧhастьн; наве wи кьрьн Боли бәг; бу зә'ве п'адша дьha.

Боли бәг го:—П'адша xwәш бә, дӧ хӧламе wи щәм тәнә: йәк Һ'әсән, йәк Һ'өсәин, әwана гәрә бь мьнр'а бен,

К'орог'ли нас бькьн, wәки әз К'орог'ли бьгьрьм биньм; әз К'орог'ли нас накьм.

Го:—Ћәр'ә, Ћ'әсән, Ћ'өсеин мьн т'әслими тә кьрьн; т'вдарәке хwә бьвинә!

Ә'мри сәр рейсе ордие кьрьн, щав дан Боли бәге: „Т'ьвдарәке тә Ћазрә, чь бежи, Ћазьрә?" Орди бь ре к'әт. Боли бәг, Ћ'әсән, Ћ'өсәин сйар бун. Боли бәг пешийа ордие к'әт. Ордийа гран к'ьшйа. Wәхтәке дәрк'әт Чардаг'ли Чамлибеле.

Т'анг'ри—Т'анмаз мерхасе К'оро'гли бу; дәрк'әт дәрва, ньћер'и qорха Ћәспе К'орог'ли, чайреда Ћ'әсаве гөл у гиће Ћәйә, стәйре ә'змана Ћәйә, Ћ'әсабе чадр у хебәта, әскәр т'өнә. Зьвьр'и. К'орог'лн к'әләшләрава сәр ичкенә, дьхөн.

К'орог'ли го:—Т'анг'ри-Т'анмаз, го, Ћәwa чawанә?

Го:—Игит, ә'wрә, буйә ә'wр.

К'орог'ли дәст хwәда занбу, кө дьве: „Шәр'ә, әскәр Ћатийә сәр тә, д'әwә".

К'орог'ли го:—Т'анг'ри-Та'нмаз, әw өса буйә ә'wр, гәло дйа к'е бьгьри?

Го:—Дйа wане we бьгьри.

Го:—Ћәр'ә бежә кәләшләре мьн, Әйвәзе мьн, бәра зин у бусате Qр'ат лекьн.

Зин у бусате Qр'ат лекьрьн; әwи сильћ'е хwә гьреда.

К'әләшләрар'а го: „Ћун щие хwәда бьсәкьньн, әзе бьнер'ьм, чь әскәрә, чь qошунә; we к'өда Ћәр'ьн, к'өда бен.

К'орог'ли дәстә к'ьнще дәwреша ль хwә кьр; сазәк гьртә хwә, Ћ'әсабе дәwреша, сәре ч'ие, кәле жорда Ћатә харе бәр бь чайра. Дак'әтә әт'әка ч'ие, п'әр'е чадра, ньће'ри йәки кали-әхтийар мьсинәки дестданә, Ћатийә дәстньмеже бькә.

— Сәлам-әләк'уйм, баве кал,—К'орог'ли го!

Го;—Әлекйум-әсәлам,-сәләма wи вәгьрт.

К'орог'ли го:—Баве кал, пьрсе ә'т'ьб же т'өнә, әв чь әскәрә, чь Ћәла—Ћәлайә?

Кале гот:—Дәwреше дәлал, ә ньзаньм, дьве; „Ль ви ч'иайи qачах Ћәнә, щәрд Ћәньн". Сәрщәрдие wан дьве:

„К'орог'лийә, базргане п'адше т'аланкьрийә, п'адша qрар кьрийә, к'и кь һәр'ә Чардаг'ли Чамлибеле, Qр'ате К'ор-ог'ли, К'орог'ли саг' бьгьрә бинә бе, әзе qиза хwә бьдьмеда. Боли бәг щәм п'адша qол к'шандийә, го: „әзе һәр'ьм биньм бем". П'адша го: „мьн жи qиза хwә да тә". Ньһа һатийә, К'орог'ли саг'бьгьрә бьвә, һәспе wи жи саг' бьгьрә бинә, wәки qиза п'адше бьстинә.

К'орог'ли го:—Баве кал, ньһа һ'әфт эт'име мьн һәньн, wәки әз һәр'ьм, гәло Боли бәге тьштәки бьдә мьн, әз зар'е хwәр'а бьвьм?

Го;—Qөрба, го, Боли бәг щаһьлә, т'әкә, qиза п'адше жер'а хастьнә, wәки тө һәр'и жер'а саз лехи, we гәлә п'әрә бьдә тә.

К'орог'ли һәспе хwә бәрда, qамчик ль саг'рийа һәспе хьст, го: „Бьмбарәк, дә һәр'ә, тө рәнге хwә бьгөһези, лола һәспе сабунчийа бьби". Һәспе рәнге хwә гөһаст, бу йабики өса qор', wәки ньқарә льнге хwә бьгөһезә. К'ор-ог'ли сазе хwә ньлда, бәре хwә да чадра Боли бәге чу, бәр дери ньһер'и кь, һәрдө хөламе жь щәм рәвинә чунә: Һ'ә'сән, Һ'өсәин, һәрдө жи ль бәр дери сәкьнинә.

Һ'әсән го:—Дәwреш баба, тө чь дьгәр'и?

Го:—Мьн бьһистийә, әскәре Боли бәге һатийә вьра, әз һатьмә һәр'мә щәм, һ'әфт зар'е мьн э'т'им һәнә, бәлк'и qьсмәтәки бьдә мьн, әз зар'е хwә пе хай бькьм.

Һ'әсән гот:—Бьсәкьн, әз һәр'ьм бежьме, чька изна wи һәйә, тө һәр'и һөндөр'.

Һ'әсән чу һөндөр', изьн жь Боли бәге хwәст, Боли бәге го:

— Бәра бе, чька чь мәрвә?

Һ'әсән һат, дәwрешр'а гот. Әм ида бежьн дәwреш. Әwи (К'орог'ли) ньһер'и Боли бәг сәр дошәке руньштийә, пешва сәкьни.

Боли бәг пьрси:—Тө чь тәваки, чь мәрвәки?

Го:—Боли бәг, әз мәрвәки дәwрешьм, һ'әта ньһа әз щәм К'орог'ли бум, һ'әфт эг'име мьн һәньн, К'орог'ли бьһистийә, кь әскәре тә һатйэ вьра, дьһа зар'е мьн нан нәдьдле, хай нәдькьр. Мьн жи хwә ль wә гьртийә, әз һатьмә, бәлк'и qьсмәтәки жь зар'е хwәр'а бьвьм.

— Э, го, кӧр'о, wəки h'əта ньha тӧ ль щəм К'ороғ'ли буйи, тӧ ньha К'ороғ'ли рьнд зани, щаньлə йане калə?

Го:—Əз п'ак заньм, го, изна тə həвə, əзе бь саз тəр'а бежьм:

Гошуну чəкмишсəн устумə,
Боли, мəн сəни... мəн сəни...
Зальм, нə гирмишсəн гəсдимə?
Боли, мəн сəни... мəн сəни*.

Боли бəге гот:—Кӧр'о, тӧ жь мьнр'а дьди хəбəра?

Дəwреш го:—Боли бəг, итqата тə жь хаде həвə, К'ороғ'ли бь змане xwə готийə, мьн жи жь К'ороғ'ли hьлдайə. Һ'ьздьки, əз нəвежьм, аг'а!

— На,—го, бежə, бежə, го, həла!

К'ороғ'ли го:
Овщунə п'ул гойарəм,
Гйозləринə мил гойарəм,
Qьз, арвадь дул гойарəм,
Боли, мəн сəни... мəн сəни**,..

Го:—Кӧр'о, тӧ дьвежи Боли, го, зани?

Дəwреш жер'а го:—Поли (Боли) бəг, ина тə жь хаде həвə. К'ороғ'ли бь дəве xwə, бь зьмане xwə готийə, h'ьз дьки əз нəвежьм. Мəрики жь xwəйи динə, öса пьрсе дин же чедьвə.

Го:—Ле ə'мьре wи чьqасə?

Го:
К'йороғ'лийəм, qощалмишəм,
Хунк'йəрləрдан бащ алмишəм,

---

* Тə əскəр hьлдайə анийə сəр мьн,
Боли, əзе нишани тə дьм, нишандьм,
Зальмо, чьр'а hати сəр мьн,
Боли, əзе нишани тə дьм, нишандьм.

** Əзе п'əра бькьм дəсте тə.
Əзе пижька ч'ə'ве тəр'а кьм,
Əзе qиз у жьне wə бе мер бьһельм,
Боли, əзе нишани тə дьм, нишандьм!

Боли, мән сәни, мән сәни*!

Әва кь го, Боли к'әнийа, го:

— Дәwреш, тӧ гьлие чаwа дьки?

— Боли бәг, нә мьн жь тәр'а го, мәрики ӧсанә, ч'әп хәвәр дьдә, хwә змане хwә готийә, мьн жь wи hьлдайә.

Гава әw пьрса хwә дәwреш т'әмамкьр, Һ'әсән у Һ'ӧсәин жь бәр дери бьhистьн. Һ'әсән готә Һ'ӧсеин: „Дьбә, әв К'орог'ли бә, hӧндӧр'да Боли бәге бькӧжә, hәмин кӧшт, we мә гьшка бькӧжә! Кәс саг' же наминә". Һ'әсән чу hӧндӧр', соле Боли бәге данин, Боли бәг дәрк'әт дәрва, го:

— Боли бәг, әв фәнд у феле wи лола е К'орог'линә, дьвә, әва К'о рог'ли бә. Го, гәрә тӧ сьнәмиш бьки, хәйсете К'орог'ли, го, зани чаwанә, тӧ кь жь дәрда чуйи, wәки К'орог'ли бә, хwә нагьрә, жь бәр тә равә, wәки рабу, бе тӧ гьртие п'адшейи, нәмәрд нинә, we дәсте хwә бьвә пьш пьшта хwә, ә'мьркә, әме бен гьредьн. Тӧ кӧ чуйи, hәрке ранәбу, дәсте хwә бьр пьш пьшта хwә, бьзанбә К'орог'лийә, hәрке рабу, дәсте хwә нәбьр пьш пьшта хwә, бьзанбә нә К'орог'лийә.

Боли бәг чу hӧндӧр', ле ньhер'и, кәвьр щие хwә лә-qийа, дәwреш щие хwә нәләqийа, ранәбу шьп'ийа, Боли бәге го:

— Тӧ К'орог'лии?

Дәwреш го:—На хер, әз нә К'орог'лимә.

Го:—Дәсте хwә бьвә пьш пьшта хwә, тӧ гьртие п'адшеии.

Дәсте хwә К'орог'ли мәрд у мәрданә бьр пьш пьшта хwә.

Боли бәг гази Һ'әсән у Һ'ӧсеин кьр. Дәсте К'орог'ли бәрк' гьредан пьш пьштева; гази хӧламәки хwә кьр, го: „Һәр'ә hәспе wи жи биньин". Чун анин hәспе wи. Һ'әйwанәки ӧса жар, нькарә бь ре hәр'ә. Боли бәг шаш ма: „Щаньм,—го,—сальхе Qр'ате К'орог'ли дьдьн, әw сальхе дьдьн, qә дәрәqа ви hәспида нинә. Әва hәспа кьрьн, нәкьрьн, щие хwә нәләqийа.

---

* К'орог'лимә, кал бумә,
Жь дәwләтийа бащ hьлдамә,
Боли, әзе нишани тә дьм, ньшандьм!

Дәwреш го:—Боли бәг!

Го:—Чийә?

Го:—Һәспе мьн әвә, әз бь хwә жи мәрвәки дәwрешьм, һ'әфт зар'е мьн, эт'име мьн һәньн. К'орог'ли дьһа тьштә-ки наде, зар'е мьне qьр' бьвьн, төе мьн бьби һәр'и, әзе шкйате тә жи щәм п'адша бькьм, к'ефа тәйә. Кьр у нә-кьр, Һ'әсән, Һ'өсеин готьн: „На, әва К'орог'лийә, готьн, исме wи һәйә, т'ьльсмате wи һәйә, we тә бьхапинә, мәхсус К'орог'лийә". К'орог'ли сйар кьрьн; ә'мьр кьр: ордие чадр хебәте хwә баркьрьн; щардьн шунда зьвьр'ин, бәре хwә данә Стәмболе, щәм п'адша. Һәрке п'ьр' һатьн, һьндьк һатьн, ма рийа дә'нәки бьгьһижьн нава Стәмболе. Кани ль we дәре һәбу, канийа Рьһ'әтие жер'а дьготьн. П'адшальх бу, йа ордие бу. Ә'мьр кьр, чадр ль сәр лехь-стьн, әскәр рәһ'әт бьвә. Чадра wи вәгьртьн. Боли бәг сәр дошәка теда руньшт; һәмин К'орог'ли щәмә; һәспе wи бәри нав һәспа дайә; һәсп нальвә. К'орог'ли фькьр кьр: „Әве мьн бьвьн нава шәһәр ar'pe we мьн зәйа бькьн, бькөжьн, кь чун нава шәһәр, we мьн бькөжьн, сазе хwә гьртә хwә, чька жь Боли бәгер'а we чь бежә:

Шубһа эйләмә, Боли бәгьм,
Мән К'йорог'лу дәйиләм,
Гйормишсән шашртмишсән к'әндини,
Боли бәг, мән К'йорог'лу дәйиләм.
К'йорог'лунун бир ат'и вар щивандьр,
Һай дейәндә нә'лләринә qьр'андьр,
Анд ичәрәм: адьм Ур'ишандьр,
Боли бәг, мән К'орог'лу дәйиләм!
К'йорог'лунун бир ат'и вар дәли дир,
Дәли дәйил, бир илдьрьм к'ими дир,
Анд ичәрәм: ат'ам ади Ә'ли дир,
Боли бәг, мән К'йорог'лу дәйиләм*!

---

* Боли бәге мьн, шьвәлу нинбә,
Мьн го—әз К'орог'ли нинь м,
Тә дигйә т'әвһәв мәвә,
Боли бәг, әз К'орог'ли нинь м!

Боли бәг гази хөлам-хьзмәтк'аре хwә—Һ'әсән, Һ'өсәин кьр: „Көр'о, го, әв сонд дьхwә, дьве: наве мьн Ур'ишанә, наве баве мьн Ә'лийә, әз бьвьм щәм п'адша дәрәw дәрк'әвә, we сәре мьн лехә, һәр'ә һәспе wи бинә". Хөлама чу һәспе wи ани һат, һәсп нькарә бьльвә, һеди ре дьчә, жарә, го „Һәр'ә, лawo, тө К'ороғ'ли нини, п'адше сәре мьн жекә, мьн сәнәт дае".

К'ороғ'ли сәре һәспе хwә, дьзгина һәспе хwә к'ьшанд, һеди, нәрм, нава ордие дәрк'әт щики хәwлә, қамчи сагрийа wи хьст, диса го· „Бьмбарәк, wәрә-диса сәр доне чарсалийа хwә". Диса Qр'ат һат сәр доне чарсалийа хwә, диса өса к'ок', өса бәдәw, өса рьнд. Льнг кьрә зәнгуе, сйар бу, бәре хwә да Чардаг'ли Чамлибеле.

Әм жь ордие хәвәр дьн, Боли бәге хәвәр дьн. Әwи щар дьне әскәре хwә вәгәр'анд (зьвьр'анд)—һайде Чардаг'ли Чамлибел, тө к'едәрейиә, әм һатьнә тә?

Әw һ'әньз диса чу нава чайре хwә, щие ле К'ороғ'ли гьртбу, диса чадр-хебәте хwә лехьстьн. К'ороғ'ли жи гьһиштә щие хwә, сәре кәле. К'әләшләр т'опи сәр һәв бун, ичкә данин, ичкә харьн; шәраф данин; к'ефкьрьн. К'ороғ'ли сәр ичке, ә'гитәкие wи, Та'н'гәри-Т'анмаз, бьн п'ийа диwане сәкьни бу, го:

— Т'анг'ри-Т'анмаз, лawo, дәрк'әвә дәрва, дәрва чыка һәwa чawанә?

Т'анг'ри-Т'анмаз дәрк'әтә дәрва, диса нәрмана wида, чайра wида, диса һ'әсаве стәйрыка һәйә, ḫ'әсаве әскәр т'өнә, зьвь'ри һөндөр', го:

— К'ороғ'ли, го, буйә ә'wр, ә'wрәки гранә.

Го:—Әва буйә ә'wр, гәло, дйа к'е we бьгьри?

Һәспәки К'ороғ'ли щаһьл һәйә,
Жь хәбәрәкә сиаре хwә дьфьр'ә,
Сонд дьхөм наве мьн Уришанә,
Боли бәг, әз К'ороғ'ли ниньм.

Һәспәки К'ороғ'ли дин һәйә,
Дин нинә, ба у бьрускә,
Сонд дьхөм наве баве мьн Ә'лийә,
Боли бәг, әз К'ороғ'ли ниньм!

Т'анг'ри-Т'анмаз гот:—К'орог'ли, әве сәфәре дйа тәе бьгьри.

Го:—Гәли к'әләшләра, hәркәс hәспе хwә, сильh'е хwә hьлдьн, го, гәрә әм лола гöре п'әр'ани бькә'вьнә нава ордие, hәма мәрйа нәкöжьн, бәләнгазьн, кöр'е рьаә'тенә, ренщбәрьн, бь зоре анинә, т'әне Боли бәге бьгьрьн саг'биньн сәре кәле, әз мәрәме хwә пе бькьм.

Hәркәс жь мала хwә т'ьвдарәке хwә, сильh'е хwә дит, wәки сәрда бьгьрьн, чаwа п'ә'раник дьк'евә нава пез. Сйарбун, к'әтьн нава ордийа Боли бәге, чьqа мәрьв hәбун, йәкир'а тышт нәготьн, нәкöштьн. Әва ордийа hәркәс аликида сәре хwә hьлда, тьрса рәви. Дора чадьра Боли бәге гьртьн. Боли бәг саг' гьртьн. Чьqа чадр у хебәте wан hәбун, баркьрьн, к'ьшандьн сәре Чардаг'ли Чамлибеле. Боли бәг жи бь хwәр'а бьрьн. Әв мал ль hәвдö п'ар'әвәкьрьн.

К'орог'ли Боли бәг бьр диwана хwә, сесьд шестушәш к'әләшләре wи hатьн ль диwане руньштьн.

Нигар ханьм qиза Щәwарли п'аша бу. Qәльна печ'айи иманә серида (к'арбар) гьртә дәсте хwә, hат нав к'әләшләрада руньшт, ле ньhер'и хортәки дәлал, т'әмьз, к'ьнще wи же әхьстьнә, wедәра hан бәләнгаз руньштийә. Нигар ханьме го:

— К'орот'ли, әв хорте hане, го, чь хортәкә, öса бәленгаз, го, ль оде руньштийә?

Го:—Нигар ханьм, го, әwи щарәке әз гьртьм бьрьм чум,—пешва дьвежә, зани,—го, бь дәк'әке мьн хwә хласкьр, әз hатьм, әскәр щарәкә дьн зьвьр'андийә, анийә hатийә мьн бьгьрә, тö ньhа чь дьвежи, әз чь щьзайи, h'әсави бькöжьм?

Нигар ханьме hьлда гот:

— Меранийа тә нә т'ö меранийә. Әре, тö дьвежи „Әз h'әлальм", hәма әва йәка h'әлали нинә, наве тә hәйә, h'ьлбә әв бәләнгазе hана дәрдәки wи hәйә hатийә шәр'е тә, ща hәла же бьпьрсә, чька дәрде wи чийә?

К'орог'ли же пьрси, го:—Боли бәг, кöр'о, тә щарәке әз гьртьм бьрьм, hәла мьн бь дәк'а жь дәсте тә мьн хwә хлас кьр, ижар тö hати чь, тә диса әскәр анийә?

Боли бәге го:—К'орог'ли, һ'әфса дьле мьн к'әтбу Донә ханьма qиза п'адьша. П'адьша ә'мьр кьр „К'и wә һәр'ә К'орог'ли саг' бьгьрә бинә, һәспе wи жи пер'а, әзе qиза хwә бьдьме, Донә ханьме". Мьн го: Һазьр әзе һәр'ьм, йан К'орог'лие мьн бькөжә, әз жь wи дәрди хәласбьм, йан we бе мьнр'а, we мьн бьгьһинә мьразе мьн.

Нигар ханьме һьлда гот:

— К'орог'ли, тө wәки мери, төе һәр'и wи бьгьһини мьразе wи, мерьк хwә авитийә бәр бәхте тә, растийа хwә жь тәр'а дьве.

К'орог'ли го:—Нигар ханьм, тө qиза Щәwарли п'ашайи, һәма хәбәр-хәбәра тәйә, һәма әзе һәр'ьм, нә кь начьм, ле тө wәрә, ә'щевәке нәйнә сәре мьн?

Боли бәг һьлда го:—Wәрә әз у тө бьвьн qан-qардаше (бьре хуне) һәв, нане хwә бинә, әз нане тә сонд бьхөм, wәки qәлпийа мьн пьш тәва т'өнәвә.

Нан анин. Боли бәге бь нане wи сонд хар. Истәканәк т'ьжи ав кьрьн: т'ьлийа хwә ч'ук һәрдө жи хункьрьн бәрдан нав аве, һәрда һәрәке гөлмәк хар, бун бьре хуне.

Нигар ханьме рабу т'ьвдарәке һәрда жи дит. К'орог'ли к'ьнще хwә щәнге ль хwә кьрьн, һәспе wи һәмин һәспе wийә, һәспәк жи Боли бәгер'а, т'әркуйа хwә чадрәк гьредан, бәре хwә данә шәһәре Стәмболе. Һәрке роке, һәрке дөда чун. Роке әw канийа әскәр сәр һewьри бун, әw бәрда бун, гьһиштьне, жь we каниер'а канийа Рьһ'әтие дьготьн. Нь һер'и, кь әw әскәре нә рәви бу, ч'йа нәк'әтбу, we һатьнә сәр кание һewьринә. Әwана жи чадре хwә лехьстьн. Әскәр һат, һәма К'орог'ли, Боли бәг һөндөр'е чадьреда руньштинә. Әв ордийа һан гьшк ле сер дькә, һәспе wи, ль К'орог'ли, силь'һе wи. К'орог'ли сәр дошәка руньштийә. Боли бәг, һ'әсаве бьре ч'ук, жер'а qөльх дькә. Һәма ниве ви әскәри зуда бира мала хwә кьрбун, чубун, даг'ли шәһәр бубун, чубун мале хwә.

Qәщәрог'ли көр'апе Боли бәге бу. Әwи әва пьрса бьһист, кь „Боли бәге К'орог'ли анийә һатийә сәр канийа Рьһ'әтие". Се-чар һәвал һьлдан, го:

— Wәрә әм һәр'ьн салхе К'орог'ли дьдьн, һәспе wи

дьдьн, бъвиньн. Ћəмин Боли бəг кор'апе мьнə, əм həр'ьн бъвиньн. Бинə щəм п'адьша, к'и дькарə həр'ə бъвинə.

Рабун дö ə'йар шəрафа сəрк'əле hьлдан, бəре хwə данə ордие, hатьн. Ле ньher'ин чадьр бь ə'рбəт (сьре) лехьстьнə. Чунə бəр дəре чадьра Боли бəге: кör'апе wи бу. Сəлам, сабах данə həвдö, саг'льхйа дьне жь həв пьрсин. Qəщəрог'ли ле ньher'и, кь дəстə к'нще öса ль К'орог'лийə, мəрьв шаш дьминə: сильh'е wи гьредайнə, сəр дошəке руньштийə, Боли бəг жер'а лола бьре ч'ук qöльх дькə. Ль Qəщəрог'ли гəлə чəтьн hат, го: „Щаньм, əви чуйə К'орог'ли hесир бьгьрə бинə, əwи чуйə К'орог'ли хап'андийə анийə, п'адьшае Ћəмин qизе бьдə К'орог'ли, чьр'а бьдə wи". Qəщəрог'ли соле Боли бəге данин. Боли бəг дəрк'ət дəрва, го:

— Боли бəг, хwəде мальк хьравкьро, wəки тö К'орог'ли бь wи h'əсави бини щəм па'дьша, п'адьшае сəре тə жекə, we Донə ханьме жи бьдə К'орог'ли.

Боли бəге го: — Ле чаwа?

Го:—Гəрə əм дəсте wи, льнге wи гьредьн, бьвьн т'əслими п'адьша кьн. П'адьше занбə тə бь зора шуре хwə гьртийə анийə.

Боли бəг hьлда го:—Qəщəрог'ли, нə əм бунə qан-qардаше həв, мə сонд харийə, wəки əм пьшва тьште хьрав нəкьн.

Го:—Ћəwи, малхьраво, сонда wə həрдöа ль Чардаг'ли Чамлибеле ма, вьра чь сонд, сонда wə həрда ль wедəре майə.

Боли бəге го:—Əм нькарьн алт' бькьн, əме чаwа дəсте wи гьредьн, we мə гьшка qьр' бькə?

Го:—Зани, töе чаwа бьки, Qəщəрог'ли го, го, мьн шəрəфа h'əфт сала сəрк'əле анийə, жь Стəмболе бойна wə, əщqи тə. Тö рунə, əзе шəрабе биньм, дьве—К'орог'ли з'əф дьхwə шəрафе, ичьке, əзе т'аса шəрафе ль wə валакьм, т'аса тə вала, йа wи т'ьжи бьдьме. К'əнге к'ət бе h'ьши хwə, əме wи чахи сильh'е wи вəкьн, дəсте wи гьредьн, льнге wи бьн зьке həспева гьредьн, бьвьн həр'ьн бəр дəре п'адьша, бəра хəлq жи занбə, тə бь зора шуре хwə алт'кьрийə анийə. Дəргистийа тə жи занбə, пе бьh'ьсə.

Боли бәг чу руньшт. Qәщәрог'ли шәрәф hәрда греда, т'аса Боли бәге вала, йа К'орог'ли т'ьжи дае. К'орог'ли хар, хар, хар, аликида hатә харе. Мьле К'орог'ли гьредан, сильh'е wи вәкьрьн, hәспе wи анин,К'орог'ли ле сйар кьрьн, льнге wи бьн зьке hәспева гьредан, ордийа xwә баркьрьн, бәре xwә данә Стәмболе.

К'орог'ли ма сәh'әтәк, hәр'ә нава Стамболе. Aqьле К'орог'ли hатә сери, ле ньhер'и льнге wи гьредайи, дәсти гьредайи. Зьвьр'и Боли бәгер'а гот:

— Боли бәг, сонда тә әв бу, тә әз аним мь'хәнәти гьртьм? Боли бәг гот:

— Сонда мә, бьратийа мә ма сәре Чардаг'ли Чамлибеле, ль вьра сонд чь дькә.

К'орог'ли h'але xwәда, гот:

Боли бәгәм, сәнә дейим,
Чамлибелда нәим qалди?
Qалди к'әй'лик—Нигар ханум qалди.
Мәни т'ут'ду Qәщәрог'ли
Олдурьр, вермәс мәщали,
Дорт дирәкли, беш бащали
Чамлибелда нәим qалди?
Qалди, Нигар ханум qалди.
К'йорог'ли сойләмәс йалан
Чамлибелда нәйим qалди?
Qалди, Нигар ханум qалди.*

Qәщәр-ог'ли гот, го:

— Әw мер wa-wa бь тә бькә, чьр'а wедаре к'әләшләре тә т'önә йәк бь жьна тәр'авә...

* Боли бәг, әз тәр'а дьвежьм:
Чамлибеледа чь мьн ма?
Кәwa мьн—Нигар ханьм ма.
Qәщәрог'ли әз гьртьм,
Дькöжә, моләте надә,
Мала чар стуна, пенщ к'öләкада
Чамлибеледа чь мьн ма?
Нигар ханьма мьн ль wедәре ма.
К'орог'ли дәрәwa накә,
Чамлибеледа чь мьн ма?
Нигар ханьма мьн ль wедәре ма.

Го:—Бəра вə Qəщəрог'ли, əва дь бира мьнда вə, тəе гот, чу бöhöрт.

We к'əзəльке К'орог'ли бьрьн нава шəhəр, бəр дəре п'адьша пəйа кьрьн. Дə хəвəр нава шəhəр бəла бу: „Боли" бəг К'орог'ли саг' гьртийə анийə hатийə". Гьшк hатьн т'ьжь диwана п'адьша бун. К'орог'ли бьрьн h'öнзура п'адша.

П'адьша леньhер'и мəрьв cawa köле К'орог'ли дьгьрə. Пьрси Боли бəге:

— Тə чawa К'орог'ли гьрт, шəр'е тə, h'ьлбə гьлие xwə жь мəр'а бькə.

Го:—Зə'ф наве wи дəрк'ət бу, па'дьша xwəшбə, əw чийə, го, шəр'е wи чийə бəр мьн тəйамиш бьдə. Щарəке мьн ле кьр qир'ин—к'ətə həвдö, нькарбу бьхəбьтийа, шəр' бькьра, мьн гьрт ани hат. Го, h'ьздьки жь ордие бьпьрс.

К'орог'ли го:—П'адьша xwəшбə (игитə, т'алаша wийə), го, изна тə həйə əз жи хəвəрдьм, го, həма хəвəрдана мьн əзе саз бьстьрем, əз нькарьм лола wи хəвəрдьм.

Го:—Бежə, го, иро рожа гьртьнейə, тö hати бəр капе xwə, го, чь дьвежи, бежə.

Щьмаə'т т'ьжийə, К'орг'ли гот:

О к'и лəк'ə ар'ийа гəлди,
Мəщлисин h'али п'əришан олур,
Бир игит арийа т'орəсə,
Душманин h'али п'əришан олур.
Сəрчийа бах, qəрəqуша к'əм бичəр,
Qоч игитьн баласи qочах олар.
Лəк'ə qовхə гйуну дайанмаз—qачəр,
Qачəр т'ənhада qəhрəман олур,
К'йорог'ли дейəр: qорхмənəм мьх'əннət'дан,
Т'улки деийəр: аслана qов'əрəм йур'т'дан.
К'ечи qорха-qорха qачəр qурт'дан
Ьəма мəн qорхмəньм hеч бир нəмərддан*.

---

* Гава кь ləкə те орт'е,
Ь'але мəщльсе п'əришан дьвə,
Ле гава ə'гитək те орт'е,
Ь'але дьжмьн хьрав дьвə.
Ч'ьвике бьнер', qəрəqуш дьк'ənə,
Кöре qочах мина баве xwə qочах дəрте.

П'адьша го:—Боли, тə чуйə анийə hатийə, həрке бь шəр' анийə, həрке бь хап'андьн анийə (п'адьша жи инанəкьр бь шəр' анийə), мьн həмин Донə ханьм дайə тə, həспе К'орог'ли жи тəр'а, К'орог'ли жи мьн да тə, дьви, дькöжи, чаwа дьки, бькə.

К'орог'ли дəрхьстьн дəрва. Qəщəрог'ли, Һ'əсəн, Һ'усəин шеwра хwə кьрьн, го: „əм чаwа бькьн"? Йəки го;

— Əме бькöжьн.

Һ'əсəн го:—На, щаньм, чьр'а бькöжьн, го, həспе wи биньн базаре бəр ч'əве wи бьфрошьн, əме wи жи бьвьн həр'ьн Чöхöр мəh'ле, бир həйə, əме бавен бире. Əw зə'ф həспе хwə hь'з дькə, we дь бирeда дəрде həспе хwə бьбə'щə, чьр'а гöне wи дькьн стöе хwə.

Боли бəг т'əлал данə гази кьрьне. „Шəhəре Стəмболеда ки'жан мəрьве qəрəh, малдар həйə, бəра бе, əзе həспе К'орог'ли бьфрошьм, бəра жь хwəр'а бьстиньн".

Т'əлал газикьр, həма т'ощарəк ль шəhəре Стəмболеда həбу, жь wи хорттьр, жь wи qəрəhтьр, жь wи малдартьр шəhəре Стəмболеда кəс т'öнəбу. Əw hатə базаре, həсп дь дəсте Һ'əсəн у Һ'öсəин данə. Боли бəг сəкьнийə, го:

— Боли бəг, тö wи həспи дьфроши?

Го:—Тö ньзани, мьн т'əлал дайə газикьрьне?

Го:—Боли бəг, фийате wи бежə, əзе бьстиньм, чька т'öе бь чь бьди?

Боли бəг го:—Нə əз ле сйарбумə, нə мьн ажотийə, əз хəйсəте wи ньзаньм.

Һ'əсəн го:—Щаньм, го, анщах хае wи фийате wи бежə.

Боли бəге К'орог'лир'а го:—Гəрə тö фийате həспе хwə бежи?

К'орог'ли гот, пеш т'öщарва, го:

— Фийате əз бежьм, т'ö кəс нькарə wи фийати бьдə.

Ləк'ə (хайн) рожа шер' жь нава шер' дьр'вə,
Дьр'əвə, щики тə'не дьвə qəhрəман,
К'орог ли дьвежə: натьрсьм жь мьхənəта,
Руви дьвежə—əзе шер жь йурге бьдьмə рəвандьне

Һəма чətьн...

Бьзьн жь тьрса жь гôр дьр'əвə,
Ле əз жь т'ö нəмəрда натьрсьм.

Т'öщар чәтьн hат, т'ощар го:

— К'орогли, го, ниве Стәмболе варльхйа we щәм мьн hәйә, чawa нькарьм бьстиньм? Го, К'орог'ли, го тö нә К'орог'ли би, тö жь мьнр'а нәвежи.

К'орогли т'алаша wийә, го:

— Фийате hәспе мьн, дьле мьнда чь бежьм, әw hежәйә.

Т'öщар го:—Бежә, го, чька töе чь бежи?

К'орог'ли ижар we фийате wи бежә:

„Qьр'ат'ьн гиймәт'ини сиза сойлейим,
Сәк'сәп мин хәзинә п'ула вермәнәм,
Сәксан мин аг'тук'лу hогәща вермәнәм.
Сәксән мин ат'а, сәксан мин олк'әньн п'улуна вермәнәм,
Сәксан мин к'йотана, сәксан мин щут'а вермәньм.
Сәксан мин к'әлә, сәксан мин ок'йузә вермәнәм.
К'йорог'ли дейәр малмь эндирин дузә.
Сәксан мин олк'йәдән гйәлән ок'йузә,
Сәксан мин гәльинә, сәксан мин qьza.
Сәксан мин нәр' йук'и алт'уна вермәнәм*.

Т'öщар пьшта xwә дае, чу, го:

— Әзе qиза жь к'ö биньм, бука жь к'ö биньм, h'әйште h'әзар qиз, h'әйште h'әзар бук!

К'орог'ли жер'а го:—Т'öщар, wәки qәwata тә нагиже, тö чьр'а тейи hәспе öca дьк'ьр'и?

К'орог'ли бьрьн Чöхöр мәh'ле, мьле wи вәкьрьн, дahьштьн höндöр'е зиндане, кәвьр данә сәр. Боли бәге хöламәки xwәр'а го:

---

* Әзе фийате Qьр'ат wәр'а бежьм:
Надьм hә'йште h'әзар хәзьне п'әра.
Надьм hә'йште h'әзар пәзе qәрqаш,
Надьм hә'йште hә'зар hәспа, п'әре hә'йште hә'зар wәлата,
Надьм hә'йште h'әзар к'отана, h'әйште h'әзар щота,
Надьм hәйште h'әзар гамеша, hәйште h'әзар гайи.
К'орог'ли дьвежә: мале мьн биньн щие дуз,
Надьм гаед ани—жь h'әйште h'әзар wәлата,
Надьм h'әйште h'әзар бука, h'әйште h'әзар qиза,
Надьм h'әйште h'әзар нәр' дәва бь баре зер'а.

— Кор'о, һəспе бьвьн щəм Донə ханьме, дəргистийа мьн, бе дьго, бəра ви һəспи хайкə хас тəwледа, ван сильһ'а жи техə ишкафе һьлдə. Wəхтəке дьвə дə'wat, əз ван ч'əкана гьредьм, ви һəспи сйарбьм, хəлq жи занбə, мьн əва һəспа зора шуре хwə анийə.

Хӧлам һəсп бьрə чу т'əслими ханьме кьр. Ханьме һəсп сəре тəwле гьреда. Ханьме жь хӧлам пьрси, го:

— Кор'о, к'ане К'орог'ли, wə кӧшт, чawa кьр?

Го: – На, ханьм, бьрьнə Чӧхӧр мəһ'ле, авитьнə зиндане, кəвьр данə сəр. Хӧлам wa щава ханьме да, лехьст чу.

Ханьме го:—Гəли щарийа, һун жи qизе маqуланьн, һун жи хwəнəданьн, аqьле wə жи һəйə, qə хае ви һəспи, хае ван сильһ'а—Боли бəг дькарə wи алт' бькə. Боли бəг чуйə бь дəк'ək'е хапандийə анийə. Дə һəспе рьнд хайкьн. Сильһ' жи һьлдан бьрьн кьрьн ишкафе бь дəсте хwə. Сəкьни һ'əта эваре. Бу тари; щарие хwə һьлда чу Чӧхӧр мəһ'ле, сəр бире. Кəвьр сəр да алики, газикьр:

— К'орог'ли?

К'орог'ли го:—Һа!

Го:—Əз жь тəр'а ньвина биньм, тӧ теда разейи?

Го:—Qиза п'адьша тӧ зани!

Го:—Чьqа нан, ав, шəраф һəвə тӧ рое бьхӧйи?

Го:—Батманəк (данздə гьрванкə) го, нан, батманəк гоште qəланди. Һ'изəк шəраф, щер' ав, тӧ жь мьнр'а бьшини, əзе идаре хwə бькьм.

Щарик хwə шанд дəст орг'ан-дошəк ани жер'а. Орг'ан-дошəк кьрьн һӧндӧр'е бире, дəре бире ижар вəкьри һьштьн. Зьвьр'и чу щəм фьр'ьнчи. Фьр'ьнчики кал һəбу, го:

— Фьр'ьнчи, го, тӧ рое батманə нан дьзи бьви һəр'и Чӧхӧр мəһ'ле, даһели һӧндӧр'е бире, бəра К'орог'ли бьхwə, һəма ини-ини wəрə п'əре хwə бьвə, əзе п'əра зедə жи бьдьм тə, бəра сӧр'а мьн ль щəм тə вə, тӧ əшкəрə нəки, тӧ сӧр'а мьн əшкəрə бьки, əзе сəре тə бьдьм лехьстьне.

Фьр'ьнчи го:—Ханьм, чь һəqе мьн һəйə—əз сӧр'а тə əшкəрə бькьм, тӧ qиза п'адьша, əз жи мəрвəки ренщбəр—хəватчи.

Чу щəм qəсаб, го:—Рое тӧ батманə гошт бавежи фьр'не сор бьки, дьзи бьви һəр'и Чӧхӧр мəһ'ле, даһели

бире, бəра К'орог'ли бьхwə. Ини-ини wəрə həqє хwə зедə бьстин. сöр'а мьн жи хайкə.

Чу щəм микитанчи, го:

— Тö рое h'йзə шəраф бьви Чöхöр məh'ле, даhели höндöре бире, бəра К'орог'ли бьхwə. Сöр'а мьн ль щəм тə вə. Ини-ини wəрə п'əре хwə бьстин.

Т'əмə да wан мəрийа, чаwа готьна we, wан мəрийа öса дьqəданд: ини-ини жи дьчун п'əре хwə дəwса йəке, дöдö дьстəндьн.

Зьвьр'и hат, щарикə хwəр'а го:

— Тö жи, п'еше тə, айльг'а тə айльг'ə, рое həр'ə баг'е мьн хəwлəтхане, щер'əки т'ьжи ав ки бьви Чöхöр məh'ле, бьди К'орог'ли, аве бьхwə. Ай, qиз, həма кəс тə нəвинə, hа: т'ö кəс жи сöр'а мьн жь тə нəбьhизə.

Кəч'ьке жи, чаwа гот бу, öса дьбьр.

Рое щарəке qиза п'адьша Донə ханьм дьчу т'əсəлийа К'орог'ли дькьр:

— К'орог'ли, h'але тə qə чийə?

К'орог'ли дьго—Qиза, па'дьша, h'але мьн хwəшə.

К'орогли ле ньhер'и шəhəрда həр cah'абе wи, хайкьрьна wи—Донə ханьм хай дькə. Гəлə-гəлə Донə ханьме ша дьбу.

Бəра Донə ханьм дьhа К'орог'ли хай бькə, əм жь к'едəре хəбəрдьн, əм Чардаг'ли Чамлибеле хəбəрдьн.

Нигар ханьм роке хəwн ди: К'орог'ли тəнгасие дайə, имдаде дьхwзə. Гази кьр, се сьд шестушəш к'əлəшлəре we hатьн сəр həв, го:

— К'əрəмкьн диwане.

К'əлəшлəр чунə höндöр; руньштьн. Нигар ханьме т'əхте харьна К'орог'ли дани, го:

— Гəли к'əлəшлəра, hун əwлəде мьньн, К'орог'ли гьртийə, ишəв мьн хəwн дитийə, зə'ф щики тəнгда бу, имдаде жь wə дьхwəзə, чька к'е wə həр'ə имдада К'орог'ли?

Əwи го:—Əзе həр'ьм.

Əwи го:—Əзе həр'ьм.

Əwи го:—Əзе həр'ьм.

Əwи го:—Əзе həр'ьм.

К'әләшләр хөртбун: йәки жь йәкир'а алчахи нәдькьр-
Нигар ханьме ньһер'и, кь к'әләшләре һәв qьр'кьн, го:
— Лawo, wa набә, һәр'ьн һәркәс мале хwә разен. Ишәв һатә хәwна к'е жь wә, сьве wәрьн бь нане wи сонд бьхөн, раст бежьн, әw мәрьв гәрә һәр'ә.

Бәла бун, к'әләшләре wи чунә мале хwә, разан. Нава wан к'әләшләра йәк һәбу, наве wи Иса Бали бу, щаһьл, панздә сали бу. К'орог'ли шәв се щара һатә хәwна wи: „Шәһәре Стәмболе, Чөхөр мәһ'ле К'орог'ли гьртийә, һөндөр'е зиндане данә".

Сьвә сафи бу, хер сьвә сәр һазьрада жи сафи бьвә, сәр wанда жи һат. Сьвә сафи бу, к'әләшләр т'опи сәр һәв бун, һатьн диwана К'орог'ли руньштьн. Нигар ханьме чу нан, истәканәк т'ьжи шәраф кьр ани һат, дани сәр т'әхтә, го:

— Гәли к'әләшләра, әва нане К'орог'лийә, әва истәкана К'орог'лийә, мәрдейә, йа мәрдейә, к'е кь wә ишәв хәwн дитйә, к'и нане К'орог'ли сонд бьхwә, истәкана мәрдие сәр хwәда бькә, вәхwә, we һәр'ә имдаде.

Гьшка хwә кәр'кьр. Иса Бали панздә сали бу, рабу шьп'ийа, го:

Әв нан хәниме мьн бә, мьн ишәв хәwнеда дит, ль Стәмболе, Чөхөр мәһ'ле К'ор'огли гьртийә, имдаде дьхwәзә.

Гава Иса Бали әва пьрса һана гот, к'әләшләр һәрке дьле хwәда wәрьмин: „Чawa нәһат хәwна мьн, тө панздә сали, һәма һатә хәwна тә т'әне". Qә дәнге хwә нәкьрьн. Иса Бали гьһиште истәкан һьлда сәр хwәда кьр:

— Анщах, го, әзе һәр'ьм.

Иса Бали саз гьртә хwә бәлк'и дәрде wи әwә, к'әләшләрәк жи пер'а һәр'ә, зар'о бу, щаһьл бу, го:

Бу гйун мән бир игит' ист'әрәм.
Гет'син-гйәлсин мәнинән,
Душсун qәриб эллара*,
Гет'син—гйәлсин мәнинән*.

---

* Иро әз э'гитә'ки дьхwәзьм,
Wәки әм һәв'ра һәр'ьн у бен.
Һәр'ьн wәлате хариба,
Wәки әм һәвр'а һәр'ьн у бен.

Диса йəки дəнге хwə нəкьр.

Игит гйəрəк' олсун qочах
Qəлəнəрдан альсн п'ащи,
Душмəнлəра əйри qьльщи,
Чалсəм, чала мəнинəн*.

Ньher'и qə йəки жи дəнге хwə нəкьр, игит гь т'ьжи бунə, пер'а к'этьнə э'йнате. Иса Бали рабу кəр'ə-кəр' т'ьвдарəке хwə дит, мог'дарə п'ərə (qədьр) hьлдан, к'ьнще хwə ль хwə кьр, сильh'е хwə гьреда, həспе хwə к'ьшанд сйарбу, hат бəр diwana Нигар ханьме сəкьни:

— Ханьм, го, дə əлah аманət, əзе həр'ьм.

Ханьме дəрхьст хəрщəльхе wи гəлə п'ərə дане. Иса Бали бəре хwə да Стəмболе: „ат'а hərək'ət, qамчий'а бəрək'ət", сöр' hа сöр' ет'и дəрəлəр сел к'ими, т'оплəр—ел к'ими. Ажот, роке незики шəhəре Стəмболе бу. К'елəка Стəмболе баг'-баг'чə həбу, баг'-баг'че qиза п'адьша Донə ханьме бу. Донə ханьм əw щарийава леда hатə сəйранге. Иса Бали ле ньher'и дь бег'да дəнгəк те: хəриб бу, дьha чу дəре бег' вəкьр. Ньher'и qизьк тедайə, qиз нинə,—hори мəлəк. Гава Иса Бали ч'əв бь кəчь'ке к'ət, aqьле wи ль сери т'əг'əийəр бу (чу, h'əжйа). Кə'чьк зьвьр'и ньher'и, кь хортəк дəри вəкьрийə, дьзгина həспəки дестда ль бег' сер дькə, бег дьnher'ə. Кəч'ьке жь щарикə xwəp'a гот:

— Əва баг'е Донə ханьма—qиза п'адьшайə, həр'ə, го, бежə, ише wи вьра т'önə, чьр'а вьра сəкьнийə, бьра həр'ə.

Щари hат ль бəр сəкьни, го:

— Хорте дəлал, əва баг'е hана, мер олан льнге хwə навеже, баг'е qиза п'адьшейə,—Донə ханьмейə. Дəрк'əв həр'ə, чь ише тə вьра həйə?

Иса Бали го;—Əзе бьмьрьм, əз жь вьра начьм. Игитə дьha.

Qəрəбальха щарие у Иса Бали Донə ханьм пеh'ьсйа: „Əw хорте дəлал начə, дəрнак'əвə". Qədəмкьр, hат ль бəр

---

* Э'гит гəрəке гущли бə,
Жь дəwлəмəнда п'аще бьстинə,
Бь шура дьжмьнхə.
Бь мьнр'а т'əвайи лехə.

Иса Бали сәкьни. Чьл гӧлие we hәбун, дәсте xwә авит гӧлие xwә; гӧлик же qәтанд да сәр синге xwәйи qәрqаш, кьр h'әсаве саза, we бь к'ьлам Иса Балир'а бежә, бә'лки Иса Бали вәр'екә:

Башьна донум, зәваль ог'лан,
Гйәл гет' бурадан,
Сарьм, щаньм сәнә фидан.
Буйур, Иса Бали, гйәл гет', бурадан!*
Иса Бали сазе xwә гьртә xwә, чька we чь бежә:
Чамлибелдән бура гйәлмишәм**.
К'әчьке ле ньhер'и: „Oho, әва к'әләшләре К'ороглийә, ә'гите К'ороg'лийә"!

Иса Бали дьвежә:

Оләр Иса Бали, гет'мәз бурадан,
Сәнә qурбан олум,
Оләр Иса Бали, гет'мәз бурадан,
Деир Донә ханум,
О соз сәньн башьни аг'рьдар,
Буйур, Иса Бали, гйәл гет' бурадан.
Боли бәг К'ороg'лини т'ут'убдьр,
Буйур Иса Бали, гйәл гет' бурадан.***

Ижа Иса Балие бежә:

О соз башьми аг'рьт'маз,
Боли К'ороg'луну т'ут'маз,
Оләр Иса Бали, гет'мәз бурадан*.

---

* Qӧрбана тәвьм, лawьке зәwали,
Wәрә. жь ве дәре hәр'ә.
Бь pӧh' у щанва qӧрбана тәвьм,
К'әрәмкә, Иса Бали, жь ве дәре h'әр'ә.

** Чамлибеле hатьмә вьра!

*** Иса Балие бьмьрә, жь вьра начә.
Бьра әз qӧрбана тәвьм,
Иса Балие бьмьрә, жь вьра начә.
Донә ханьме гот:
әw хәбәр we сәре тә бешинә,
К'әрәмкә, Иса Бали, wәрә жь ведәре hәр'ә,
Боли бәг К'ороg'ли гьртийә,
К'әрәмкә, Иса Бали, wәрә жь ведәре hәр'ә.

Донә ханьме ижар бежә:

Дона ханум дейәр: Щан, Иса Бали,
Сәнә қурбан бу ширин щаньм,
Сәнсән Йусуфун К'әнһ'ани,
Буйур, Иса Бали, гйәл гет' бурадан**.

Ижа Иса Балие бежә:
Һам диньмсән, һам иманьм.
Алагйоз устунда қашьн к'йаманьн,
Оләр Иса Бали, гет'мәз бурадан***.

Донә ханьме ньһер'и, кь „Иса Бали бе көштьне жи, жь вьр начә, һәмин дьле we жи к'этие, гази щарикә xwә кьр, го:

— Щари, к'ьнще xwә бехә, го, тӧ ви һәспи бьви хас тәwле, тӧ ль щәм һәспе К'ороғ'ли гьреди, альф бьки бәр.

Донә ханьм чаршәва щарие авитә сәр сәре Иса Бали. Иса Бали кьрә нава щарийа. Чьл щарие we бун. Иса Бали бьр чу нава от'аха xwә. Иса Бали же пьрси:

— Донә ханьм, дәрде мьн нә әзьм, дәрде мьн К'ороғ'лийә, к'уйә К'ороғ'ли?

Го:—Иса Бали, эваре әзе К'ороғ'ли нишани тәдьм.

Сәкьни һ'әта эваре: бу тари. Донә ханьм бь щарийава Иса Бали һьлдан бьрә Чӧхӧр мәһ'ле сәр бире, һәма го:

— Иса Бали, тӧ дәнге xwә нәкә, дьвежьн: „К'ороғ'ли гәләки аqьлә, чька занә тӧ һати". Донә ханьме газикьр:

---

* әw хәбәр сәре мьн наешинә.
Боли К'ороғ'ли нәгьртийә,
Иса Балие бьмьрә, жь ведәре начә.

** Донә ханьм дьвежә:—Щан Иса Бали.
Әва пӧһ'е мьни ширьн қӧрбана тәвә,
Тӧ минани Усьве К'әнһанейи,
К'әрәмкә, Иса Бали, wәрә жь ведәре һәр'ә.

*** Һьм дине мьни, һьм иман,
Ч'ә'ве тә агьрьн, бьру—бьжанг говәк,
Иса Балие бьмьрә, жь ведәре начә.

— К'орог'ли, әва чәнд мәһә тө' ль вьра гьртии, qә к'әләшләре тә нак'әвьн бира тә?

К'орог'ли ахин һате, го:

— Донә ханьм, һәрке qамчие дәсте тә, һәрке шьва дәсте тә һәйә—бавежә жь xwәр'а техьм саз:

Дилдан дейим, дилина дейим,
Од душур мәним дилима.
Нәйм йанәр, гйәрәк' созуму сазнән дейм*.

Кәч'ьке шьвьк жорда авит щәм К'орог'ли: чька we чь бежә:

Генә бу гйун к'әләшләрьм душмиш мәньм фик'ирима,
К'йосә К'әнһ'ан мәним йаньмда гйәрәк',
Едди Гейм Налqьр'ан—Дәмьрчогли йаньмда гйәрәк.**

Ханьме һьлда гот, кь „Нәбу әw", йан нә әwә.
К'орог'ли жер'а гот, го:

Сән герисина бах.
П'адьшаһ сифәтли, әли бәрат'ли,
Әслан голлу, qәп'лан сифатили',
К'йосә Сәфәр йаньмда гйәрәк'.***

Донә ханьме го:—Нәбу.

— Ай, го, к'опәк qьзь, сән герисина бах,
Уришан Әли; Эйвәзь гйормәсәм оләрәм дәли,

---

* әз чь бежьм, чь бежьм,
Змане мьн мина агьр дьшәwьтә,
Дәрде мьн чийә, бь саз бежьм.

** Иро диса к'әләшләре мьн һатьн бира мьн
К'осә К'әнһан гәрәке щәм мьн бә,
Солбәнд Дәмьрчог'ли гәрәке щәм мьнәбә.

*** Тө һәла думае бьбһе:
Бь сьфәте п'адьша. дестда бәрат:
Xwә мина шера, бь сьфате пьльнга,
К'осә Сәфәр гәрәке щәм мьн бә.

Иса Бали бу гйун йаньмда гйәрәк*.

Иса Бали дәве хwә кьрә һөндөр'е дәве бире, го:
— Щан, го, К'орог'ли!
К'орог'ли го:—Щан, Иса Бали!

Щаньм qурбан олсун,
Сән йалqуз гйәлдьн.

Иса Бали деди:
— Бәли, мән йалqуз гйәлмишәм**.

Һәма гава кь К'орог'ли wәхта бә'са Иса Бали кьр, we чахе Донә хмньме го: „Әйваз Бали көр'е wийә, жьна хwәва не шадьвьн. К'орог'ли занбу, дәст хwәда сечмишкьр. (Донә ханьм ве пьрсе дьле хwәда дьвежә). Шһьрит анин: чьл щари, Донә ханьм, Иса Бали шьрит авитьн К'орог'ли дәрхьстьн жь бире. һьлдан нав һәвр'а кьрьн, бьрьн чун от'аха Донә ханьме. Ичкә дане, харьн, һ'әтани бәрбанга сьбе. Донә ханьме шур у мәрт'але К'орог'ли, силььһ'е wи анин ль бәр данин. Иса Бали һәрдө һәсп т'әмьз т'имаркьрьн, рәхт у бусате wан лекьрьн. Дьһа сьвә жи незик бу. Корог'ли го:

— Донә ханьм, изьна тә һәввә әм һәр'ьн!

Һәсп к'ьшандьн дәрва. К'орог'ли сйарбу. Иса Бали сйар бу. Донә ханьм сәр кәвьре нәрдьwане сәкьни. Корог'ли го:

— Донә ханьм, әгәр се мәһа, чар мәһа мьн бьне биреда, мьн нане тә хар, дәсте хwә бьдә дәсте мьн, һ'әлальхи нане хwә мьн һ'әлалкә.

Әw жи жьн бу, дьле хwә саг' бу. Дәсте хwә да дәсте К'орог'ли, К'орог'ли мьле Донә ханьме гьрт һьлк'ьшанд

---

* Ай, го, qиза к'оп'әка,
Тө думае бьбһе:
К'ор'е Әли Уришан һәрге Эйвәз нәвинә, we динбә,
Иса Бали гәрәке иро щәм мьн бә.

** Әз qөрбана тәвьм,
Тө т'әне һати?
Иса Бали дьвежә:—Бәле, т'әне һатьмә.

т'әркуйа хwә. Донә ханьме һ'ьз дькьр сәва Иса Бали. Льнг данә һәспа: „Һайде, тӧ һәр'и"!

Сьвә сафи бу, щарйа хәбәр бьрьн нава шәһәр, „Чӧхӧр мәһ'ле К'орог'ли дәрк'әт сйар бу, Донә ханьм рәванд".

Боли бәг, дә дәргистийа wи бу. Һерсәк чawa Боли бәге гьрт, Qәщәрог'ли пер'а сйар бу, Һ'әсән, Һосәйн һьлда, сйар бу. Щав да ордие: „Әзе чум пешда, һун пәй мьн wәрьн". Бь пәй к'әт.

К'орог'ли ле ньһе'ри, кь чар сйар öса тен, лола агьрә әзмана, банзда әр'де пәйа бу, го:

— Иса Бали, Донә ханьме, шәр' һәв вә, баве тә'ркуйа хwә бьвә һәр'ә талдәкида пәйа вә.

Әwи жи һәспе хwә чидар кьр, Донә ханьм һ'әмезкьр, щь бь щь раза жь хwәр'а, ньзанә Корог'ли шәр' дькә.

К'орог'ли зьвьр'и пешийа Боли бәге, Qәщәрог'ли, Һ'әсән, Һ'осәйн:

— Әй, го, анасьни... Боли бәг, нә тӧ бубуй бьремьн, тә чьр'а wa кьр. Qәщәрог'лир'а го:

— Qәщәрог'ли, тә чьр'а сильһ' жь мьн әхьстьн, дә т'ьвдарәке хwә бькьн, иро рожа меранә, wә диwана п'адьшада wә п'әе хwә дьда,

We сәһ'әте һәр чар жи көштьн. Әскәр хwә гиһанде, бу шәр'. К'орог'ли öса кьр геди гәт'ран хәбәр олмәсл'и, һәрче дьне жи тьрса рәвин жь хwәр'а. К'орог'ли чу ньһер'и, кь Иса Бали we Донә ханьм һ'әмезкьрийә разайә, льнге хwә льнге Иса Бали хьст. Иса Бали банзда сәр хwә: К'орог'ли сәрр'а сәкьнйә, тьрса лева wи qәльши, го: „К'орог'лие мьн бькӧжә".

К'орог'ли шьхӧле бе намус һ'ьзнәдькьр. Ажот. К'орог'ли чу. Иса Бали рабу. Донә ханьм дь хәwда ньшт, сйар бу, пәй К'орог'ли к'әт. К'орог'ли ле ньһер'и, кь Иса Бали Донә ханьм нанийә, го:

— Кӧр'о, Иса Бали, к'а Донә ханьм?

Го:—К'орог'ли, мьн тьрса тә, мьн нәwербу банйа.

Го:—Бьзвьр' һәр'ә баве т'әркуйа хwә, бинә, мьн тӧ бахшанди.

Зьвьр'и, Донә ханьм авит т'әркуйа хwә, гьһиштьнә

hәвдӧ, бәре хwә данә Чардаг'ли Чамлибеле. П'ьр' чун, hьндьк чун, роке даг'ли синоре Чардаг'ли Чамлибеле бун. Ренщбәр раст hатьн, ренщбәра щав пешда бьрьн, щав дан Нигар ханьме:

— Ч'ә'ве тә рон, К'орог'ли hат саг' у сьламәт.

Әйваз Бали, кӧр'е К'орог'ли, чар-пенщ игитава сйар бун пешиеда hатьн. Әйваз Бали пешийе бу, к'әләшләрә дубун. К'орог'ли дит, зьвьр'и алие Донә ханьме, бь саз жер'а к'ьлам гот:

Данишьрдьн неши-неши,
Йандьрдьн щигйәримн баши,
Эйваздьр qоч К'орог'лунун qардаши,
Будьр, гйәлән Эйваздьр,
Гйлән Эйваздьр, бу гйәлән.
Сәнә дейм, Донә ханум!
Гйәлән Эйваздьр, бу гйәлән.
Сәрим, щаньм сәна фидан,
Гйәлән Эйваздьр, бу гйәлән.
Эйваз онбеш йашьндадьр,
Дур'нә т'елләр башьндадьр,
Qәләм-qудрәт qашьндадьр.
Гйәлән Эйваздьр, бу гйәлән*.

Гьhиштьн hәвдӧ, горьшмиши hәвдӧ бун. К'орог'ли гәләки кӧр' шабу. Ажотьн дәрк'этьн сәре Чардаг'ли Чамли-

---

* Бь змане хwәйи ширьн хәбәр дьди,
Щәгәра мьн шәwтанд,
Эйвәзә, бьре qоч К'орог'лийә,
Бьнер' әw бь хwә Эйвәзә.
Е те Эйвәзә, әw бь хwә те.
Дона ханьм әз тәр'а дьвежьм.
Е те Эйвәзә, әw бь хwә те.
Сәре мьн qӧрбана тәбә,
Е те Эйвәзә, әw бь хwә те.
Эйвәз панздә салийә,
П'әр'е qольнга сәре wинә.
Бьру-бьжанге wи говәкьн,
Е те Эйвәзә, әw бь хwә те,

беле. Пәйа бун, ке'фкьрьн, дан, стәндьн. К'ефкьрьн. Донә ханьм данә Иса Бали: едди гйун, едди гещә чальг'ләр чальнди, шәк'әр азалди, шәрбәт ичилди, ейиб, ичдиләр, к'еф чәк'д'иләр. Донә ханум Иса Бали гет'син оз муразьнә ет'ишсьн, сизда гедин оз ог'ланларьзьн муразьнә ет'итиззн*.

* Һ'әфт ро, һ'әфт шәва дәнгбеж дьстьрен, ледьхьн, шәкьр дьдьнә хәбате; шәрбәте вәдьхөн, дьхөн, вәдьхөн, к'еф дькьн. Дона ханьм у Иса Бали бьра һәр'ьн бьгижьн мьразе хwә, һун жи һәр'ьн бьгижьн мьразе көр'ед хwә.

К'орог'ли у К'орог'лан

К'орог'лан дьчә дьвә хöламе аг'аки.

Аг'а дьвежә:—К'ижане һәр'ә Qьр'ат'е К'орог'ли бинә, әзе qиза хwә бьдьме.

К'орог'лан дьве:—Әзе һәр'ьм биньм. К'орог'лан радьбә те бәрбь мала К'орог'ли. Чәнд саләка бәр дәсте К'орог'ли дьминә; дькә, накә, Qьр'ат нак'әвә мәщәла wи, Qьр'ат бьвә. Qьр'ат навә, Тор'ат дьвә. Тор'ат сйар дьвә у К'орог'лан дьчә. Әлләмәти К'орог'ли дькьн:

— К'орог'лан Тор'ат бьр.

К'орог'ли Qьр'ат сйар дьбә, пәй дьк'әвә, незкае пер'а дькә. К'орог'лан дьнер'ә, кь К'орог'ли незкайи пер'а кьр. К'орог'лан хwә давежә ашәки, аши бь сәре ре буйә. Бәр дәре аш пәйа дьвә. К'орог'лан һәсп бәр дери дьһелә, дьчә һöндöр'е аш: зу—зука к'ьнще ашван хwә дькә, дәрте дьнер'ә К'орог'ли жи пәйа бу бәр дери. К'орог'ли т'ьре ашванә, сәре һәспе хwә да дест, чу һöндöр'е эш, чу К'орог'лан бьгәр'ә.

К'орог'лан ль бәр дери һәспе wи сйар бу, ажот чу; бьр Qьр'ат.

Ма дәсте К'орог'лида Тор'ат. Тор'ат жи нькарбу Qьр'атр'а бьчуйа. Тор'ат сйар бу, гәләки пәй к'әт, кьр, нәкьр, нәгьрт. К'орог'лие тә вәгәр'ийа һат. К'орог'ли го: „Wәй һ'але мьне чawa бә, мьн Qьр'ат да Тор'ат"?

К'орог'лие тә һат шәһәре хwә. Мәрие шәһәре wи гь. К'орог'ли к'әнийан, го:

— Тә Qьр'ат да Тор'ат? Тә чәнд ту'ман сәрда да. Базара тә бьмбарәк бә.

К'орог'ли к'әнийан, гәләки к'әнйан. Жьна wи жи пе к'әнийа.

К'орог'ли гот:

— Бе Qьр'ат әз нькарьм роке тәйамиш бьдьм.

К'орог'ли исмәки хwә хwәнд, бу дәwреш, т'әркәсәлати дьне бу, дьле хwәда го: „Һ'әта әз Qьр'ат нәйньм, әз наем мал. Го, wәки Qьр'ат нинбә, меранийа мьн т'өнә". Бәре хwә да мала wи аг'айи чу. Чу дәрк'әт гөнде wи аг'айи, бь дәwреши у бь бәләнгази гәр'ийа жь хwәр'а. Һәспе К'орог'ли жи we дәре, щәм аг'е нәдьһьшт мәри сәрда һәр'ьн. Щав бьрьн чун wи аг'айр'а, готьн:

— Дәwрешәк һатийә, к'аг'әза дькә хwәр'а.

Аг'е го, мәрийар'а го:—Һәр'ьн пәй дәwреш, биньн wәрьн.

Мәри чун пәй. Анин дәwреш. Дәwреш анин һатьн. Дәwреш һәсп әмьнанд хwә. Щав бьрьн аг'ер'а, готьн:

— Һәсп, wәлә авашкьр.

Дәwреш һ'әфтеки һәсп һәма өса һинкьр. А'ге дайнәки рьнд дәwрешр'а кьр. Дәwреш роке жер'а го, го:

— Аг'а, wәки тө изьне бьди, әзе һәспе тә сйарбьм иро.

Аг'е изьн да.

Дәwреш ле сйар бу, исмәк ль сәр пьшта һәспе хwә хwәнд: бу К'орог'ли. Щьмаә'те т'әмам ди бу К'орог'ли. Щав бьрьн аг'ер'а, готьн, го:

— Әw дәwреше тә ани бу, әw нә дәwреш бу, әw К'орог'ли бу.

К'орог'ли сәр пьшта һәспе сәкьни бу. Мәйданәк-дөдө да һәспе. Щьмаә'те жер'а го, го:

— Һәспе тә чь һежәйә.

К'орогли' гот:—Һәспе мьн һежәйә һ'әйште һ'әзар qизи, һ'әйште һ'әзар гайи, һейжәйә һ'әйште һ'әзар һәспи, һежәйә һ'әйште һ'әзар гамеши. Ажот у чу, го:

— К'ижани wә мерә, пәй мьн к'әвә, го, мьн һәсп бьр чу.

А'ге ордийа хwә һьлда пәй к'әт. К'орог'ли ле вәгә'р'ийа өса кьр, е саг' әw бу. кө мала хwә нәһатбу. К'орог'ли ажот чу мала хwә, шайи к'әт мала wийа. Щьмаә'та wи ле т'оп бу, шабун у к'ефкьрьн. Әw чу мьразе хwә шабун, һун жи мьразе хwә шабьн[4].

К'орог'ли у К'ьзирог'ли

П'адьше (шah) бьhист, кӧ К'орог'ли hатийә нава синоре wи, го:

— К'и hәр'ә К'орог'ли бьгьрә, йане hәспе wи бинә, йан бькӧжә, йане дил бинә, бьра бе ниве т'әхт у п'ае мьн жь мьн бьстинә, hәр т'әне т'ащ жь мьн нәстинә.

К'ьзирог'ли hәспе xwәйи бә'ри сйар дьвә, дьдә пәй К'орог'лида. Wәхтәке К'орог'ли пьш xwәва дьнер'ә нолани тәлпәкә дукәрийа, нола бобәлиске пәй wи те. К'орог'ли гәме дәве Qьр'ат дәрдьхә у давежә б'әре. Qьр'ат совайи дькә нава бә'реда. Ньшкева пәй К'орог'ли шәлпин те. К'ьзирог'ли ле дькә гази, дьве:

— Ha, ha пehато, к'аре xwә бькә, әм т'әсәлийа hәв бькьн.

К'орог'ли ледьнher'ә, әва К'ьзирог'лийә, дьве: „Бь wир'а шәр'кьрьн we дьреж бьк'ьшинә, әзе рйа xwә бьминьм". Дьвежә:

— К'ьзирог'ли, кӧр'е бавчийа, мерхас, мерхаса жь ре әглә накьн.

Ньнге К'ьзирог'ли дьсәкьнә.

Wи wәхти К'орог'ли дьчә, К'ьзирог'ли жи вәдьгәр'ә, дьчә щәм шah, дьве:

— Әwи hәсп авитә нав бә'реда, hәспе мьн бә'реда нәхәвьти.

Ньнге п'адьше ч'ер'и К'ьзирог'ли кьр, го:

— Әзе сәре тә жи лехьм, тә жи әз хапандьм.

Ньнге К'ьзирог'ли готә п'адьше, го:

— Әз рәшаеда дькарьм мерание бькьм, ле нав бә'реда нькарьм.

Го:—Wəки öсанə, əз молəте дьдьмə тəда, тö həр'ə, сəр qьраре бəре, К'орог'ли тə гьрт йане кöшт, йане дил гьрт ани hат, qьраре мə qьрарə. Ниве т'əхт у п'ае мьн тəр'а.

К'ьзирог'ли рабу бəре хwə да Чардаг'ли Чамлибеле. Wəхта эваре чу бəр п'əнщəра К'орог'ли сəкьни, гöhe хwə да сəр: „Гəлло К'орог'ли разайə, йане h'ьшйарə".

Wəхтəки дəнг тəмбуре сазе К'орог'ли к'ət у шур жь калан к'ьшйа дəрк'ət, паше к'ətə калан. К'орог'ли банз да сəр хwə, ньhер'и ə'щевəкə гьран, wəки дəнг сазе wи к'ət, шуре wи жь калан к'ьшийа, к'ətə калан. К'орог'ли сазе хwə жь жорда ани у чəнд к'ьлам гот. Нав сазда, гот:

— Бəг ог'ли бəг, К'ьзирог'ли к'ьзир, игит сəн, гена игит.

Жьна wи Нигар ханьме банзда сəрхwə, го:

— Йа К'орог'ли, əw чь бəнд бу, тö давежи сəрхwə-да, əв чь йəкə, пəсьне К'ьзирог'ли дьди?

К'орог'ли гот:—Əре жьньк, wəхте əм жь Иране hатьн, əw пəй мьн к'ət, мьн нəхwəст пер'а шəр' бькьра, əзе рйа хwə дəрəнги бьк'ətама. Əwи гöр'а мьн кьр. К'ьзирог'ли мерə жи, ə'гитə жи, мерхасə жи.

Ньнге К'ьзирог'ли бəр п'əнщəре кьрə гази го:

— К'орог'ли, дəри вəкə.

К'орог'ли дəри вəкьр, го:

— Тə херə К'ьзирог'ли к'ьзир, К'öрдог'ли к'öрд.

К'ьзирог'ли хwə авитə сəр дəст у п'ие К'орог'ли, го:

— Мер жи тöйи, мерхас жи тöйи, го, wəки тö мəрики öсани, тö бьре мьн мəзьн, əз е пьч'ук.

У же we роже К'ьзирог'ли иди вəнəгəрийа щəм шah, ма Чардаг'ли Чамлибеле у бу пьзмам у лезьме К'орог'ли[5].

К'орог'ли у кӧр'е wи h'әсән

Жьна К'орог'ли—Нигар ханьме зарӧ нәданин. К'орог'ли гәләки дьфькьри, дьгот: „Дьнйаеда тьште лапи хьрав әwә, гава зӧр'әта мерьв т'ӧнәбә". Wәхтәке диса ӧса дьфькьри, дьбhизә, wәки ль Даг'стане мәрьвәки т'ӧщари хощәйи дәwләти чуйә h'әще у ида вәнәгәр'йайә, рева мьрийә. Же'ра дьвежьн, wәки жьна wи гәләки бәдәwә у бь аqьл. К'орог'ли дьвежә: „Әзе hәр'ьм Даг'стане, we жьньке бь ч'әв'е xwә бьвиньм, гәләки пәсне we дьдьн". Hәспе сйар дьвә дьчә. Дьчә дьгьhижә Даг'стане, ль бәр дәре wи дәwләти пәйа дьвә. Мәрьве мале гәләки ә'зәт qӧльхе жер'а дькьн. Ле нас накьн, чька к'ийә? К'орог'ли аг'рие жьна хощә дьвинә, xwә-xwә дьвежә: „Жьна wa бәдәw дьнйаеда т'ӧнә", у дьл у әшq бәгәм дькә. Дькә, накә ькарә пер'а хәвәрдә. Навә. Илащ т'ӧнә бу. Hәрке бист шәва сәкьни, мәhәке сәкьни, роке К'орог'ли пирәк нава Даг'станеда дит, го:

— Пире, әзе авqа п'әрә тә дьм, дькари жьна фьлан т'ӧщари дәрәqа мьнда созәки же hьлди?

Әве пире гәлә п'әрә жь К'орог'ли стәндьн. К'орог'ли дьдае, т'әрәфе к'әсиба бу. Пире чу щәм жьна хощә, жьна хощәр'а го:

— Әв мевane әв qәндәр бәдәwи дәлал, мерәки башә, әва бист шәвә, мәhәкә ль мала wәйә, әw жь бона чь hатийә?

Жьна хощә hьлда, го:

— Пире, го, ә'дәт'е мә нинә, wәки салаке жи бьминә, әм же напьрсьн.

Пире го:—Әз т'әгмин дькьм, әва мевane wә майле тәйә, машоqе тәйә, сәва тә сәкьнийә.

Жьна хощә го:

— Пире, го, әз дьнер'ьм, гьли ль щәм тә һәнә!

Пире го:—Әре wәллә, гьли ль щәм мьн һәнә, го, меване тә К'орог'лийә, дьго: „Бәра сәре хwә мьнр'а техә йәк".

Го:—Пире, мере мьн т'әзә мьрийә, әзә һәзнимә, тьште öса навә, т'ö щара навә, һәр'ә жер'а бежә, меванә, бәра һәр'ә, сәр ч'ә'вар'а һатийә.

Пире чу щәм К'орог'ли. К'орог'лир'а гот: „Һ'ал у һ'әwале жьна хощә әв. Соз нәда, дьве: „Мере мьн т'әзә мьрийә, әзә һәзнимә".

К'орог'ли ньһер'и бошә, навә тьштәки, ле һәма жьньк зә'ф бәгәм кьр. К'орог'ли сйар бу, бәре хwә да Чардаг'ли Чамлибеле. Ле һәма һь'срәта жьна хощә дьле К'орог'лида ма. Гьһиштә Чардаг'ли Чамлибеле.

Жь we роже салəк у нивәк дәрбаз бу. К'орог'ли бьһист, wәки хера хощә щара сьсйа жи данә. Әw ньшан дьда, wәки wәхте шине дәрбаз буйә. Дьвежә: „Wәки öсанә әзе диса һәр'ьм, зарöе мьн т'öнәнә, әзе бь хwә we жьнер'а хәвәрдьм". К'ьнщед т'әзә ль хwә кьр, сйар бу, һат дәрк'әтә Даг'стане. Нас дькә, дә ль бәр дәре хощә банздa ә'рде. Пәйа бу. Хöлам у хьзмәтк'ара һәспе wи к'ьшандьн һöндöр'. Хöлам бәр дестьн; эмәк анин, хöрәк, мала хощәйә qе т'öнә? Wәхтәкә шәве чу, гази хöлам кьр. Хöлам ль бәр К'орог'ли сәкьни:

— Кöр'о, го, хöлам, wәрә щие һәрәмодәсйа хощә нишани мьндә.

Хöлам һьлда го:

— Игит, го, шәрмә, ахьре ниве шәвейә; к'öлфәта wи разайә.

Го:—Әз жь тәр'а дьвежьм wәрә нишани мьндә, тö нәей, әзе шурәки ль стöе тәхьм, тә бькöжьм.

Хöлам да пешие:—А, го, а дь һöндöр'е ве отахеда радьзе, әз нькарьм бем һöндöр', бурьха мьн т'öнә.

Бәра хöлам шунда бьзвьр'ә, һәр'ә, хöлам анийә, әw жь тьрса хwә рәви, бәра һәр'ә жь хwәр'а щие хwә.

К'орог'ли дәри вәкьр, чу һöндöр'. Жьньк we руньштийә сәр щие хwә:

— Әман, К'орог'ли, го, шәв ниве шәве тӧ чьр'а һати һәрәмодәсйа мьн?

Го·—Әз һатьмә тӧ сәре хwә мьнр'а теки йәк.

— Һәwар, мәдәт, әв йәк навә, навә.

— Э, го, щара дьн әз чьл шәви һатьм сәва тә, го, тә соз нәда мьн, тә го мере мьн т'әзә мьрийә, әз шинедамә, ньһа тӧе чь бежи.

Жьньке ч'ара хwә жь дест нәдит, хwә же хлас нәкьр, сәре хwә пер'а кьрә йәк.

К'орог'ли мӧг'даре се мәһа ль we сәкьни. Даг'стан т'әв пе һ'ьсйа: „Бәле, жьна т'ӧщар мер кьрийә". Ньзаньн К'орог'лийә. Әва се мәһа ль we сәкьни. Жьньк жь К'орог'ли пе ма. К'орог'ли роке дӧшьрмиш бу, го:

— Qиза qәнщ, тӧ һ'әлала мьни ида, һәма Чардаг'ли Чамлибеле әскәр-ләшкәре мьн, игите мьн саһабсьз манә, кәрики бе шьван бә, һ'але wи we чьвә. К'әләшләре мьн ньһа саһабсьз ль wедәре манә, гәрә изна тә һәвә, әзе һәр'ьм.

Жьньке т'ьвдарәке рьнд жь К'орог'лир'а дит. К'орог'ли сйар бу, кь һәр'ә. Гази жьна хwә кьр го:

— Һан жь тәр'а, го, мал-дәwләта тә зә'фә, го, мале тә п'ьр'ә, тӧ жь мьн пе майи, жь qочтан qоч т'орәр, һан жь тәр'а ве базбәнда мьн, һәрке кӧр'бу, wәхтәке we бе дә'wa мьн ль тә бькә, ве базбәнде мьле wи гьредә, әзе бь базбәнде нас бькьм, әгәр qиз бу жи, хайкә, бькә ищьһезе we.

К'орог'ли изьна хwә же хwәст, бәре хwә да Чардаг'ли Чамлибеле. Һәр'ә кӧ тӧ һәр'ә. Әм дьһа жьна хощә хәвәрдьн. Әw шәһәре теда т'әв дәйндаре wаньн, т'әв ч'укае жер'а дькьн, һәма шьхӧла мәзьн һ'әсав дькьн. Әва к'ӧлфәта һане, wәхтәке wә'де we т'әмам бу, раза, хwәде кӧр'әк дае. Әва кӧр'е һане чьл шәве wи т'әмам бу, наве wи кьр Һ'әсән. Мале we зә'ф бу, әw бу, әw кӧр'. Кӧр' шәш-һ'әфт сали бу. Гәдә да хwәндьне, гәдә дьчә мәйт'әбхане, те. Гәдә т'ьре кӧр'е хощәйә. Һәма wәхте К'орог'ли we бу, жьнке һәспе К'орог'ли жи бәри нав мьһ'ине хwә дабу. Щә'нук жи жь дола һәспе К'орог'ли һәбу. Де занбу, әw жь дола һәспе К'орог'лийә. Һ'әфт сале гәдә т'әмам бу, бу чардә сали: дьһа хорт.

Гәдә роке жь мәйт'әбхане дьhат, ньhер'и чар-пенщ гәдә ль hәв щьвйанә к'ап дьлизьн, гәдәки к'әчәл зор льгәда дькә. Гьhиштә гәдә силәк ль wи хьст, го:

— Тә чь йәмана гәда бьр'ийә, тӧ чь же дьхwәзи?

К'әчәл гьрийа, го:

— Бич' ог'ли, бич', тә т'ьре тӧ кӧр'е хощәйи? Игитьк hат мала wә, се мәhа сәкьни, дйа тә тыште wa кьр... тӧ буйи, тӧ wәки п'аки, тӧ чьр'а начи нагижи баве хwә?

Һ'әсән әва пьрса жь к'әчәл бьhист, hат дьк'анәке, баqә шужьне wa стәнд, баqкьр, т'еләки гьреда, гьрт хwә, hат мале, го:

— Дае!

Де hьлда го:—Щане, Һ'әсәне мьн!

Го:—Бежә, чька баве мьн к'ийә, наве баве мьн бежә?

Го:—Лawo, тӧ кӧр'е хощәии.

— На, го, әз нә кӧр'е хӧщәмә, бежә, чька баве мьн к'ане!

Кьр у нәкьр де жер'а раст нәго, hәма де qемиш нәдьбу, дьго: „Зар'ӧйә, we hәр'ә дәрк'әвә wәлате хәриба". Һ'әсән шужьн гьртә хwә, ви али к'еләка де хьст, wи али к'еләка де хьст: бу qир'ә qир'а де. Де леньhер'и, кь растийа баве жер'а нәвежә, Һ'әсәне бькӧжә, го:

— Лawo, бьдә хатре шире мьн, мьн нәхә, әзе бежьм.

— Ай, го, дае, го, бежә, әз тә нахьм.

Го:—Лawo, баве тә К'орог'лийә, Чардаг'ли Чамлибеле дьминә, зор бь зор әв йәк бь мьнр'а кьр, тӧ же майи.

Һ'әсән гот;—Дае, т'ьвдарәке мьн мьнр'а бьвин, дьhа сәкнандьна мьн щәм тә т'ӧнә, әзе hәр'ьм.

Де рабу гьрийа: „Һ'әсәне мьн, әз бум, әw бу, щәгәрә, we hәр'ә".

Де чу нава чарсуе, леньhер'и каләк we руньштийә.

Кале го:—Ханьм, тӧ чьр'а дьгьрии?

Го:—Баве кал, әзьм кӧр'әкә, әw жи ньhа дьхwәзә hәр'ә Чардаг'ли Чамлибеле, hәр'ә шәр'е К'орог'ли. А ньhа дәрде мьн жи әwә, лама әз дьгьрим.

— Һәwи, кале го, щики чәтьнә, гәрә hәспе wи hәспәки öса бә, кӧ бь hәспе К'орог'лир'а тәйамиш бьдә. Зани гәрә hәспе wи чawa бә? Шовәке h'әфт рожа аве сәр гьреди,

шова к'отане, Ӏ'әсән ль Ӏәспе сйар бә, бажо навр'а, щьрид-кә, Ӏәрге бын сьме wи халийа зйа дәрк'әт, әwe бь Ӏәспе К'орог'лир'а we тәйамиш бьбә, йане Ӏәспе өса нә бында бә, бьра нәчә, гөнәйә.

Де зьвьр'и. Ӏатә мал. Әw Ӏәма Ӏәспе wи жь дола Ӏәспе К'орогл'ийә. Әw жи qьрд бу, го:

— Ӏ'әсәне мьн, лаwo, шова фьланкәсе сәре we канийә, авә, Ӏәр'ә, Ӏ'әфт рожа тӧ аве бәрде.

Ӏ'әсәни сьвьк бу. Дәлал бу. Ав бәри сәр шове да, шов өса бу, аведа бу щьмщьмә. Ӏат, го:

— Дае, ижар шов аве нахwә, аве руе шове гьртийә.

Го:—Дә, лаwo, Ӏәспе тә Ӏәйә. Ӏәр'ә, го, тӧ бәр сәре шове, тӧ теда щьрид бьки, wи сәри Ӏ'әта wи сәри, чька Ӏәспе тә дьqәдинә.

Ӏ'әсән сйар бу ль Ӏәспе хwә, чу бәр сәре зәвие, ажот. Ажотә нава чә'мур'е. Бажо. Ль wи сәре зәвие жела ажот Ӏат сәре дьне. Ле ньӀер'и бын сьме Ӏәспе хwәлийа зйа дәрдьк'әвә сәр сәре wи дьк'әвә. Әwqәндәр гуща wи Ӏәйә. Нә худа, нә т'алаша wийә. Ажот бәр дери, ав ани, Ӏәспе хwә т'әмьз шушт, го:

— Дае, qӧсура Ӏәспе мьн т'өнә, мьн зәвие'ада ажот, хwәли ль сәр сәре мьн бежьнг дькьр, хwәлийа зийа давит. Дә, дае, т'ьвдарәке мьн бьвин.

Де башләмиши т'ьвдарәке wи бу, дә кӧр'е we, шәгәра we бу. Ть'вдарәке өса жер'а дит, т'ӧ к'әси өса нәдитбу. Дәстә к'ьнще баш жер'а да дьрун, гәләк-гәләк бе Ӏ'әсав п'әрә дане, шире хwә ле Ӏ'әлал кьр, дәре сандоqа хwә вәкьр, базбәнд дәрхьст, мьле расте, сәр кьрасе wи, бын к'ьнще wида гьреда:

— Дә, го, лаwo, жь тәр'а ог'рбә, әва базбәнда к'ижан ле бу хайи, баве тәйә, тӧе бь ве базбәнде баве хwә нас бьки, Ӏәма дйа хwә бир нәки.

Ӏ'әсән рабу Ӏәспе хwә к'ьшандә дәрва, сйар бу, изьна хwә жь де хwәст, бәре хwә да Чардаг'ли Чамлибеле. Роке, Ӏәрге дӧда, п'ьр' чу Ӏәрге Ӏьндьк, чу гьӀиштә Чардаг'ли Чамлибеле, Ӏ'әньз синоре К'орог'лида чадра хwә лехьст, Ӏәспе хwә жи чидар кьр, теда руньшт.

К'орог'ли Ӏәрр'о дурбин дьгьртә хwә, сәре к'очьк у

сəра хwə, кəла хwə, чартһьлqə синора дьнер'и. Сəва чь? Сəва базргана, базрганбашие хӧрт, дəwлəти һəбун, бьше-ланда, банийа бьда мəрьве бəлəнгаз. Нь һер'и чадрəкə ч'ук орт'а чаира wида, чаира qорьхе wида, чадьрəкə лехьстийə, го: „Əw что мəрьвə, что ə'гитə һатийə чаира мьнда чадр лехьстийə". Һəспе хwə к'ьшанд, сйар бу, нəрм пəйайи нава чаире бу.

Һ'əсəн нь һер'и жь нава мешə сйарəк те, го: „Һəввə, т'ӧнəвə, əва дьжмьне мьнə, тəнг у бəре һəспе шьданд: дəсте расте шур, дəсте ч'əпе мəрт'ал, һат шəр'е К'орог'ли. Əwи К'орог'лива aqa ль һəв хьстьн, йəки дəрпəк нəгиһанд йəки. К'орог'ли лень һер'и əва ə'гитəки хӧртə, һəма нас накə. К'орог'ли го:

— Хӧрте дəлал, əз у тӧ дьжмьнед һəвьн, əз у тӧ шəр' дькьн, ван һ'əйwана чь кьрийə. Банздə ə'р'де, əз у тӧ гӧлаш бьгьрьн, мьн тӧ ль əр'де хӏсти, əзе сəре тə жекьм, əгəр тə əз ə'рде хьстьм, wи чахи тӧ сəре мьн жекə.

Һəрдӧ жи мəрд-мəрданə банзданə ə'рде, дəст хwəда гӧлаш гьртьн. К'орог'ли Һ'əсəн ə'рде хьст, Һ'əсəн зарӧ бу. Шур к'ьшанд сəре wи жекə, го: „Щаньм, һ'əйфа ван кь'нща, хуне бьгьрə". Гава к'ьнще wи кь же кьр, лень һер'и, базбəндəк ль мьле wи гьредайə. Пер'а-пер'а Даг'ьстан к'ətə бире. Базбəнде нь һер'и, гəнди базбəнда кь дайə жьна хwə. Кьрə ахин, гот:

— Һəй wax, һəй wax, һьндьк мạ мьн кӧр'е хwə шəрже бькьра.

Гəдə бəрда, гот:

— Хӧрте дəлал, наве тə чийə?

Го;—Наве мьн Һ'əсəнə.

Го:—Пьрсе ə't'ьб те т'ӧнə, тӧ жь к'едəрейи?

Һ'əсəн гот:—Əзи жь Даг'стане мə, кӧр'е Һащəр ханьме мə.

Qар'ин жь К'орог'ли һат, гот:

— Кӧр'о, тӧ кӧр'е мьни, бəлки мьн тӧ бькӧштайи, тə чьма бəре жь мьнра нəгот?

Һ'əсəн гот:—Мьн qə дани сəр хwə, тəе бьгота, тӧ тьрсйайи, тə хwə ль мьн бəйан кьр?

К'орог'ли пе шабу, пач'кьр, анщах мəрдан мəрд торəр,

Һьлдабырәмале, п'есира Нигаре Һьлда, кырә кӧр'е Нигаре. Ле Нигар мина ронайа ч'ә'ва же Ҳ'ьздькә. ДьҺа бәра К'ор-ог'ли Ҳәр'ә шхӧле хwә, әw к'әләшләре хwәва Ҳәрьн, Ҳ'әсән, Нигар ханьм бьминьн Чардаг'ли Чамлибеле. Ҳәма Ҳ'әсән п'еше wи рав у неч'ир бу. Роке нәчу рав у неч'ире, Ҳат щәм Нигар ханьме:

— Дае, го, wәки тӧ чьqа к'ьлите мьг'азине баве мьн бьди мьн, әзе жь хwәр'а бьгәр'ьм, бьбиньм.

— Лawo, го, к'ьлит жи дасте тә данә, от'ах жи от'ахе тәнә.

К'ьлит Һьлдан дь нава авайи к'әтьн. Ҳ'әсән бәра бьгәр'ә нава авайа, дәре о'таха вәкә, жь хwәр'а бьгәр'ә. Гәләки гәр'ийа, дәре от'аха вәкьр. От'ахәке ньҺер'и, дәре wе к'ьлиткьрийә. Дәре wе вәкьр чу Ҳӧндӧр; ле ньҺер'и, чь бьнер'ә, шьк'ьле qизәке лехьстьнә, wе от'ахе хьстьнә. Qиз на—Ҳ'осӧлщәмаләк, Ҳо'сӧлщәмал на—Ҳори мәләкәк, маужа рәш гәрданер'а дьхwенә. Гава Ҳ'әсән әва шьк'ьле Ҳана дит, Ҳ'ьше wи сери чу, хәр'ьqи к'әт.

Бәра әw щь бь щь бьсәкьнә. Нигар ханьме ле ньҺер'и Ҳ'әсән к'ьлит Һьлдан чу, дәрәнги к'әт: „Чьр'а нәҺат". Зә'ф-зә'ф же Ҳ'ьз дькьр. Рабу, чу ньҺер'и кь Ҳ'әсән иро нәмьрийә, әва Ҳ'әфт салә мьрийә. Дәсте хwә да ль дьле wи, дьле wи ль щийә—Ҳ'әсән Һьлдан, wе у бәрдәстиа хwәва Һьлдан бьрьн от'аха хwә. СәҲ'әтәк орт'е чу, Ҳ'әсән Ҳат сәр аqьле хwә. Нигар ханьме же пърси:

— Лawo, әв чь Ҳатә сәре тә, тӧ чьма хwәва чуйи?

Ҳ'әсән го:—Дае, әw шьк'ьле qиза wи авайида лехьст бу, Ҳ'әтани әw шькь'л бира мьн к'әвә, әзе ӧса бьхәр'ьqьм.

Нигар ханьме Һьлда гот:

— Ҳәwи, лawo, әw qиза п'адьшае Ҳунанә, Ҳ'әфт бьре wе Ҳәнә, чәнд щара баве тә чу, кьр у нәкьр, нькарбу банийа, чи тә бь wи шьк'ьли к'әтийә, лawo, анщах баве тә, анщах әw шьк'ьл бь п'әрәти к'ьшандийә анийә. Ини-ини дьчә сер дькә.

Ҳ'әсән Һьлдагот:—Дае, сәрикә әw рьҲ'инә, әзе Ҳәр'ьм йан биньм, йане әзе хwә бь дәрдьм.

Де кьр у нәкьр, ч'арә пе нәбу. К'ор'олсьн-йохслух т'ӧнә. П'әре К'орог'ли т'ӧнә, мале К'орог'ли т'ӧнә? Нигар хань-

ме гәлә-гәлә п'әрә Ћ'әсәнр'а ани, ч'әкед рьнд жер'а ани, к'ьнщед рьнд жер'а ани. Ћ'әсән т'ьвдарәке хwә дит, йар бу, бәре хwә да wәлате Ћунан. Бь пьрсе мәрьв дьчә Qөрсе. Пьрси, роке даг'ли шәһәре п'адьше Ћунан бу. Ажот бәр дәре пирәке пәйа бу.

Пире леньһер'и хортәки дәлал, мәрьв һ'әwасә ле бьнер'ә- т'әвгьредана wи, к'ьнще wи, һәспе wи. Ћ'әсән го:

-- Дае, тө жь меванар'а чawани?

Пире го:—Меван мевane хwәденә. К'әрәмкә пәйа бә, һәма щие мьн тәнгә.

Ћ'әсән леньһер'и пире тьмайа п'әра дькә, дәсте хwә кьр щева хwә, зер'әк дәрхьст да пире. Пире ша бу, чу һөндөр. Qап-qащахе хwә т'өпкьрьн данә алики, һәспе Ћ'әсән к'ьшандә һөндөр', Ћ'әсән чу һөндөр; руньшт, ле ньһер'и пире һ'але we т'өнә. Дәрхьст дө зер' данә пире, го:

— Ћәр'ә мьн у хwәр'а әмәк-хөрәк бинә, мьнр'а ньвина, жь хwәр'а qат ньвине qөтни бинә. Альф жь һәспе мьнр'а бьстинә.

Пире леньһери „Щаньм, әз зер'әки бьдьм, әзе ван һур у мура бьстиньм, зер'әк дьминә к'ара мьн". Пире чу чьк Ћ'әсән гот бу стәнд—ани. Дә бәра пире руни к'еф бькә Дө рож, се рож сәкьни. Ћ'әсән нава шәһәрда гәр'ийа эш'ещә, ч'э'внаси шәһәр бу, әгәр улис, әгәр к'учә.

Бәра Ћ'әсән хwәр'а өса бьгәр'ә, әме жь qиза п'адьше Ћунан хәбәрдьн. Ћәма әwe Ћ'әсән хәwна хwәда дитбу, һәр wәхт дөшьрмиш дьбу, дьго: „Хwәде һәбийа, әве мьн хәwна хwәда дитийә, qьрарвә, мьн бьдита, мьне әw хорт бьстәнда". Әw жи wи агридайә. Кәси жь һаж дәрде кәси нинә.

Әм жь Ћ'әсән хәвәрдьн, жь пире. Эварәке руньштьн, әwи у пирева гьликьрьн. Ћ'әсән гот:

— Пире, лае, тө qә навежи хөрто, тө һати чь, те к'өда һәр'и?

Пире го:—Лawo, тө мевани, чь һ'әwщәйә, ә жь тә бьпьрсьм.

Ћәма пире жь бой к'ара хwә рое зер'әк дьстәнд, го:

— Лawo, дәлалийа дьле хwә жь мьнр'а бежә.

Го.—Дае, әз жь бойна қиза п'адьшае Ӈунан ӈатьмә.

Пире го:—Лawo, ӈ'әфт бьре we ӈәньн, ӈәспе wан ӈ'әфт бәзе дawa пез дьхӧн. Дәгмә шәр'—дә'w ль бәр бьре we бьвә.

Го:—Дае, wәки кь тӧ қиза п'адьше Ӈунан орт'а мьн у weда ӈәр'и бейи, бона мьн пьрсәке же бьқәтини, әзе ӧса п'әра бьдьм тә, ӈ'әта мьрьне хлас нәки.

Гава Ӈ'әсән бә'са п'әра кьр, пӧӈ'е пире чу сәре бевла пире, пӧӈ'е we т'әзә бу.

Го:—Ӈ'әсән, тӧ мьқати иди малевә, мал-мала тәйә, әзе сәре xwә бьдьм ог'ра тә.

Пире дәстә ч'әк ль xwә кьр, тӧ'нә п'әрә? Бәре xwә да авае қиза п'адьше Ӈунан. Бәр дери щарийа нәӈьшт ӈәр'ә ӈӧндӧр'. Щарике щав бьр чу қиза п'адьше Ӈунанр'а, го:

— Пирьк ӈатийә бе ӈӧнзура тә, әм наӈельн, тӧ чь дьвежи?

Ханьме ӈьлда гот:—Изна we бьдьн бьра бе, ӈ'ьлбәт шьхӧле we ӈәйә, бәлангазә.

Пире бәрдан. Пире чу ӈӧндӧр'. Щи нишан дае, пире руньшт. Ӈьлда, го:

— Пире, гьлие тә сәва чийә, тӧ сәва чь ӈати?

Пире ӈьлда го:—Әз ӈатьмә т'әсәдьқа мьразе тә, тӧ мьн техи сәршойа xwә. Се чар эт'име мьн ӈәнә, бәлки әз пе хайбькьм.

Гава бә'са мьразе we кьр, ханьме го:

— Ӈәр'ә, го, мьн сәршоти да тә, ини-ини wәрә сәре мьн бьшо.

Ханьме гази сәршойа xwә кәвн кьр, к'ьнще сәршотие же эхьстьн, данә we пира т'әзә, к'аг'әз дае, кь „Сәршуйа мьнә. Ӈәр'ә, бе, кәс т'ог'миш нәвә". Пире изна xwә же xwәст. Щавда щарийа „Әва пира ӈан бу сәршуйа мьн, пире чь дьвежә, ӈун дестда гӧр'е бькьн, бьхәбьтьн".

Пире бәре xwә да к'охе xwә, ӈәр'ә, кӧ ӈәр'ә. Ӈ'әсән леньӈер'и пире ӈат, го:

— Дйа пир, тӧ ӈати?

Пире го:—Лawo, әз ӈатьм, ӈәма әз xwәш жи ӈатьм,

руе тә бь руки херә, wәллә, к'өрке сәршуштьне да мьн, hежа әзе бьхәвьтьм ог'ра тәда.

К'ęфа Ћ'әсән хwәш бу, дәрхьст к'өлмә п'әрә да пире. Пире чу нава шәhәр, жь хwәр'а щотә шьмьк стәнд, жь хwәр'а дәстә к'ьнще т'әзә стәнд. Т'өнә п'әрә? Ч'ә'ве хwә ләгләги кьлда, п'ор'е хwә h'ьнәкьр, бьске хwә бадан, qөтйа афйане (бьр'нотие) кьрә бәр пьшта хwә, нәйньк гьртә дәсте хwә: „Oho, әз бумә qизәкә чардә сали" Ћәма qиза п'адьше Ћунан жер'а готбу: „Ини-ини тө бейи сәре мьн бьшойи". Рожа иние го:

—Ћ'әсән, тө мьqати малевә, әзе иро hәр'ьм сәре ханьме бьшом.

Ћ'әсән мьqати мале бу, пире чу мәрд-мәрданә. Щарийа ава сәре we гәрм кьрийә. Ава сәре we бьрьн сәршуе. Пире ханьм бьр, сәре ханьме шушт, өса шушт, qөльх кьр, ханьме зер'әк дае. Сәва чь? Сәва we йәке—т'әрбе пире, сәршуштьна пире, awqa ләтифи, awqa дәлал сәре we шушт. Щарийа хwәрьна ханьме ани дани. Ханьме хwәрьна бәр хwә ниве п'ьр'е да пире. Пире хар. Пире изна хwә жь ханьме хwәст, дерир'а дәрк'әт, hат мала хwә, щәм Ћ'әсән, Ћ'әсән леньhер'и пире, сурәте пире сорбунә мина qизкәкә чардә сали, мәрьв h'әwac дькә ль пире бьнер'ә, хwә нәqьшандийә, го:

— Дае, тә qә чawa кьр?

Го:—Шьхөле хwәш hәньн.

— Дә, го, дае, тө зани, әз к'әтьмә т'ор'а тә.

Пире го:- Хwәде нәдә шәрме, ле hәма тө жи аг'риеда гәрә созе мьн бьки.

Бәра бькьн, бьхөн, к'еф бькьн h'әтани инийа дьне. Ини т'әмам бу, пире бәре хwә да к'очьк у сәра qиза п'адьша. Щарийа ав hазьркьрьнә. Qиза па'дьша бьр бәр сәршуе, т'әмьз qиза п'адьша шушт, сәре we ав лекьр, орт'а hәрдө мьле we жь пар'а пач'кьр, hьлда, го:

— Тө сәршуйа ә'wльн, тө hьнәки к'ок' буйи, әве сәршуе, тө hьньки жарбуйи, дьвә дәсте мьн ль тә нае?

Ханьме hьлда го:—Дае, нә жь дәсте тәйә, әз шәве qә раназем. Әз hәма өса мьталадамә, хәм хийаладамә.

— Дйа тә qөрбана тәвә, тө qиза п'адша, хушка h'әфт

бьра, бьре тә сабьлхрошьн,, дәрде тә чьр'а һәввә, дәрде тә гәрә т'өнәвә.

Го:—Пире, тө сөр'ар'а чawани, әзе сөр'а хwә жь тәр'а бежьм, тө сәршокә баши.

Го:—Сола льнге хwәр'а бежә.

— Һьнги мьн хәwн дитийә Чардаг'ли Чамлибеле көр'е К'орог'ли Һ'әсән, qә шәв—ро бәр сәре мьн начә, дәрдеwи хәwa мьн нае.

— Э, го, wәки кь тө, пире го, әwe тә хәwнеда дийә, тө нас дьки?

— Чawa, го, мәрьв хәwнеда бьвинә, нас накә?

Го:—Хортәки бәдәwи дәлали т'әмьз ньһа мевane мьнә. Дьве әз Чардаг'ли Чамлибеле һатьмә, дьве, әз көр'е К'ог'лимә, wәки әз бьшиньм, бе, тө нас дьки әwә йан нә әwә?

Го:—Ле чawa, го, әзе нас нәкьм?

Пире һатә мала хwә. Һ'әсәнр'а гот:

— Дә равә, сйарвә, һәр'ә бәр п'әнщәра qиза п'адьшар'а нәрм һәспе хwә бажо, wәрә.

Һ'әсән сйар бу, ажот әw улиса п'әнщәра qиза п'адьша теда дьнер'и, ажотә бәр п'әнщәре, кәч'ьке леньһер'и әw хорте хәwнеда дийә, әwә. Бь дьләки на, бистпенщ дьла һ'әбанд. Һ'әсән сәре хwә һьлда ньһер'и, кь бәле, әw qиза шьк'ьле, кө мала баве хwәда дийә, әwә, һ'әньз әw qизә. Ажот бәр дәре пире, пәйа бу. Һәспе хwә к'ьшандә һөндөр', гьреда. Пире же пьрси:

— Һ'әсән, тә чь дит, чь нәдит?

Го:—Мьн дит, qиза әз дьвежьм әwә, әз жь бона we һатьмә. Гәрә тө жер'а бежи, әwe мьнр'а бе, әз хwәр'а бьвьм.

Пире го:—Сәр ч'ә'ве мьн. Пире чу, әва гьлийа жь кәч'ькер'а кьр.

Ханьме го-·—Тө wәрә мьн хлас нәкә жь дәсте бьре мьн, әw се рожа һәр'ә, бьре мын роке һәр'ьн, we бьгижьмьн, әw се рожа һәр'ә, бьре мьн роке һәр'ьн, we бьгижьне. Һ'әфт бьре мьньн, тө wәрә мьн жи бькөжьн, wи жи бькөжьн.

Пире әва пьрса бьһист, һат жь Һ'әсәнр'а гот, Һ'әсән да. Зин у бусате wи һазьркьрьн:

— Дә, пире, башьна доньм, щавәке жь мьнр'а

бинә, we бе йан нае, әзе бьр'әвиньм. Әз жь бьре we натьрсьм.

Пире бәре хwә да ханьме, чу жь ханьмера' гот. Ханьме щав дае, гот: „Сәh'әтәк шәве чу, бәра т'ьвдарәке хwә бькә, бе бәр дәре авае мьн, әзе пер'а бьр'әвьм. Дә ижа ма wи, мьн хәласкә". -

Пире hат, әва пьрса hане Һ'әсәнр'а гот. Һ'әсән hәспе хwә зинкьр, әw hәспе стәнд бу, әw жи зинкьр. Сәh'әтәк шәве чу, hәспе хwә к'ьшанд, сйар бу. Әw hәспе дьне жи дәстк'еши хwә кьр. Нава шәhәрда ажот чу. К'е hаж, к'е hәйә. Шәhәре гьранә. Бәр дәре хан у мане qиза п'адьша сәкьни. Һ'әсән сәкьнийә, hәспәк жи жь wер'а анийә. Qиза п'адьша к'ьнще хwә ль хwә кьр, т'ьвдарәке хwә дитбу, hәма к'ьнще мера ль хwә кьрбу, дәрк'әт, ль hәспе сйар бу, Һ'әсәнр'а ажот бәр дәре пире. Пире ле ньhер'и Һ'әсән у кәч'ькева hатьн. Һәма пире хwә öса нәqьшанд бу, мина qизәкә чардә сали. Һ'әсән го:

— Дае, гәрә тö изна мьн иди бьди.

Пире шабуи гот:—Бь хер hәр'и. Һ'әсән ч'әнгә зер'дьдә we у дьвежә: „Һәт'а мьрьна хwә бьхwә, вәхwә, к'еф бькә" у дажо дьчә. Ажотьн. Сьвә саф'и бу, щарие we чун, ньhер'ин, кь ханьм т'önә. Рәвийә. Щак данә бьре we. Бьра кь бьhистьн, hәр h'әфт жи сйар бун, щав данә ордие, әскәр: „Кör'о, әме чун, hәр h'әфт бьра, hун ль ду мә бен, әве кь хушка мә бьрийә, әва К'орог'лийә, мерәки хörтә, hатийә, шәр'е бьqәwмә".

Дә бәра h'әфт бьра ида ль пәй к'әвьн, орди жи ль пәй, hәма кәч'ьк Һ'әсәнва мәщәла хwә нәдитьн, ажотьн сәре т'опәке. Һ'әсән, кәч'ьк пәйа бун, hәспе хwә qәйдкьрьн. Һ'әсән кәч'ьк сәре т'опе hьшт, дак'әтә әт'әка т'опе, әwи шәр'кьр, се бьре кәч'ьке бьриндар кьр. Бәра әw дь wи шәр'ида бә, Һ'әсән шәр' бькә, әм жь К'орог'ли хәбәрдьн.

К'орог'ли сесьдшестушәш к'әләшләрава hат сәре Чардаг'ли Чамлибеле пәйа бу. Сесьдшестушәш к'әләшләре wи hәбун. Нигар ханьме пьрси, го:

— К'ане Һ'әсән?

Го:—Һ'әсән әw шьк'ьле qиза п'адьше Һунан тә ани бу, дит, нәсәкьни, чу.

К'орог'ли го:—Нигар?

Го:—Чийə?

Го:—Мьн хəwна хwəда дитйə Ћ'əсəн щики тəнгдайə. Гəли к'əлəшлəра, го, го, Ћ'əсəн имдаде дьхwəзə.

К'орог'ли у сесьдшестушəш к'əлəшлəрава ажотьн həwарйа Ћ'əсəн həр'ьн. Ньher'и дора т'опəке əскəр öса гьртийə, h'əсаве гöл у гиhe həйə, h'əсаве стəйре ə'змана həнə, h'əсаве əскəр т'öнə. К'орог'ли əскəрава ле qəльби, бь ордие qəльбин. Орди кьрьнə дö шəqa, данə дö алийа, хwə гиhандьнə сəре т'опе. Ле ньher'ин кь кəч'ьк чадреда дьгьри. "Ћ'əсəн шəр' дькə, həма əwə əскəр сəре т'опе бьстинə". Ћ'əсəн щəгəра К'орог'ли бу. К'орог'ли дəнг ль к'əлəшлəра кьр. Чawa гöр бьк'əвə нава кəри пəз, к'этнə нава əскəр шəр'кьрьн.

Qизьк чь дькə? Дьnher'ə, wəки К'орог'ли жь бона we we гьшки qьр' бькə. Геди гет'ран шунда хəбəр кəс набə. Бəр хwə дьк'əвə. Лач'ька хwə ньлдьдə, дьчə нава wанада вədькə. Шəр' дьсəкьнə. Бьре хушке бь əскəре хwə пар'а вə'дьгəр'ьн, дьбежьн: „Хушка мə бь дьл у разийа хwəчуйə". Ле К'орог'ли бь ə'гите хwəва, бука хwəйə aqьл у Ћ'əсəн ньлдьдьн дəрдьк'əвьн сəре Чардаг'ли Чамлибеле. Едди гйун, едди гещə чальг'ləр чальнди, шəк'əр азалди, шəрбəт ичилди, к'еф эладилəр, т'ой дьгуни мубарəк' эт'дилар. Ћəр к'йəс гедт'и оз эвинə, Ћ'əсəн оз əрвадьнə оз муразнə ет'ишсьн, сьзда оз ог'лунузун муразьнə ет'ишьн.

Qöрт'ьлди гетт'и.*6

---

* Ћ'əфт ро, h'əфт шəва сазбəнд ледьхьн, шəкьр дьшкеньн, шəрбəте вədьхöн, к'ефе дькьн, дə'wата бук у зə'ве бьмбарəк пироз дькьн у həр йəк дьчə мала хwə: Ћ'əсəн бь дəргистейа хwəва дьгижə мьразе хwə'hун жи бь мьразе кöр'е хwə шабьн.

Хьлаз бу, чу.

К'орог'ли у Әйбаз Бали

Чьл дәлу һәвале К'орог'ли һәбун. Ижар жь хwәр'а һәрке п'ак буйа, дьчун, хьраб буйа, дьчун. К'орог'ли готе, го:

— Щаньм, го, хwәндик қә дь нав мәда т'өнә, щарәке әм бәр бь шхөләки дьчьн, йа гуща мә дьче жи, әм хwә те дьдьн, йа гуща мә нагиже, әм хwә те дьдьн, лазьмә хwәнәдак нав мәда һәвә, гьлие п'ак нишани мәдә. Дәли Һ'әсән дәлие wи бу, мерәки зорбу:

— Э, го, К'орог'ли, әм мәрие өса жь к'ө биньн?

Йәки го:—Мәрвәк һәйә шәһәре Т'әwрезе, го, наве wи Әйбазә, көре Қәсаб Ә'лийә, баве wи қәсабә, бь хwә жи чардә салийә, зә'фи бәдәwә, з'әф жи аqьл у хwәндийә. го, лазьматә әм һәр'ьн wи биньн у жь хwәр'а текьнә һәвал.

Дәли Һ'әсән го:—Әм чаwа биньн?

Го:—Әме незкайа сәмәр'ә пәз, әме сьве бьдьнә пешие, әме бь хwәр'а бьвьн, бьвьн шәһәре Т'әwрезе. Әме пез к'еләка шәһәр бьһельн, го, дәли, әз у тө әме жь хwәр'а һәр'ьн нава шәһәр. Әме шьвен нав пезда бьһельн, әме т'әмие бьдьнә шьвен, мә Қәсаб Ә'ли хwәр'а ани, баве Әйбаз, бьра дәрбәке панздә пәза бьде. бе: „Қәсаб Ә'ли, әва п'ешк'еши тә“ Қимәте пәзе жи бьра арзан-арзан жер'а бежә. Қәсаб Ә'ли мәрики тьмайә, we зә'ф ша бьвә.

Рабун сәмәр'ә пәзе хwә һьлдан у К'орог'ли, Дәли Һ'әсән сйар бун, шьван данә пешийа wи пәзи, ажотьн бәр бь шәһәре Т'әwрезе. Пәз бьрьн чун к'еләка шәһәре Т'әwрезе. Пәз к'еләка шәһәре Т'әwрезе данә сәкнандьн у т'әми данә шьвен. Сьви пәбәqa ә'wлинда ажотьн, чунә шәһәре Т'әwрезе. Дина хwә да Қәсаб Ә'ли Әйбаз бь дәста гьртийә у бәр бь дьк'ана хwә hат. К'орог'ли слав даеда. Әwи слава wи вәгьрт. Ль Әйбаз ньһер'и: „Әйбаз чь көр'әки дәлали бәдәwә“. К'орог'ли готә Қәсаб Ә'ли, го:

— Пəз тə лазьмə?

Го:—Ле чаwа? П'еше мьн пəз стəндьнə, əз qəсабьм.

Го:— Мьн пəзəки баш анийə.

Го:—Пəзе тəйи ль к'öйə?

Го:—Ль п'əр'е шəhəрə, го, дə к'əрəмкə, əм həр'ьн пез бьбиньн.

Qəсаб Ə'ли да пəй wана у Əйбаз жи пер'а чу. О чун, чунə нав пез, „бəрəк'əти" да шьвен. Шьванр'а гот:

— Бəрəк'ət бə.

Шьван панздə пəз вəqətандьн, го:

— Qəсаб, əва панздə пəз п'ешк'еши тə, бе п'əрə, п'ешк'еши тə.

Го:—Зə'ф разимə, го, дə пəзе дьне базаркə.

Пəзəк, wəки бь дəh манета hежə бу, əwи бь пенщ манета гот. Əйбаз дöшьрмиш бу, го: „Щаньм, əв чьр'а го, пəзе xwə панздə h'əв п'ешк'ешкьрьн, го, пəзе дьне жи арзан дан, нив qимət готьн". Əйбаз hьлда го:

— Əй бабам, го, əва чawдар ниньн, гьлиа т'əви həвдö нəкə, дəрбəке панздə пəза чьма п'ешк'еши тəкə о мале xwə жи чьма öса арзан—арзан бежə, го, əва qəсасе сəре мьньн, əва, го, хуна мьнə, анинə бьдьнə тə, го, тö бьгəр'и, мьн навини.

К'орог'ли го.—Qəсаб Ə'ли, го, пəз т'əмам п'ешк'еш тəр'а, го, əва пəза мьн анийə, əм дьдьн хуна кöр'е тə, əме кöр'е тə бьвьн.

Əйбаз готе, го:—Баво, əвана чawдар (чодəр) ниньн, го, əва йолк'əсəрьн, шьвета ба у багəре-анинə сəр мə кьрьнə ба у багəр, го, əва К'орог'ли, Дəли h'əсəньн.

К'орог'ли готə Дəли h'əсəн, го:

— Дəст бавежə Əйваз (Əйбаз), го, бавежə т'əркуйа xwə.

Баве Əйбаз мəтəл ма, К'орог'ли готе, го:

— Мə кöр'е тə бадьлhəwa нəбьрийə, мə хуна wи дайə. Əз К'орог'лимə, əзе кöр'е тə бьвьм щики дьha рьнд, мə фькьрə.

Гава Əйбаз наве К'орог'ли бьhист, hеса бу, гот:

— Баво, həрге əвана нəhатьна, əз нəбрама, əзе бь xwə бьчума щəм wана, мə фькьрə, мəрьвнə h'əйфьн, əзе щəм К'орог'ли дьha п'акбьм.

К'орог'ли гот, го:

— Ә'фәрьм, Әйбаз. Әз К'орог'лимә, әз дәрк'әтьмә Меше Рәш, әз жь ч'ә'вканийа аве дьхөм, әз нә дьтьрсьм нә жь бәга, нә жь п'адьша. Әйбаз, дьвә тө бәр хwә к'әви, го, әз Qоч К'орог'лимә, qә шаиша мәк'шинә, әз дәрк'әтьмә ч'йае бьльндә рәш. Әйбаз, төе бьви hәвале мә, ронайа ч'ә'ве мә.

Бь wи тәhәри Qәсәб Ә'ли hеса бу. Әйбаз хатре хwә жь баве хwә хwәст у т'әви К'орог'ли у Дәли Һ'әсән' дьчә бәр бь Чардаг'ли Чамлибеле. Дьвә көр'е К'орог'ли у т'әви К'орог'ли али игита дькә, wәки шхөле qәнщ у т'әмьз бькьн[7].

К'орог'ли у Ә'слан п'аша

Wəхтəке К'орог'ли к'əлəшləре хwəва чубунə неч'ире, həма Əйбаз Бали пер'а бу. Əйбаз Бали, wəки К'орогл'и бычуйа неч'ире, дьhат. Əйбаз Бали ль пешийа сйара бу, кör'е wи бу; же h'ьз дькьр, həма лъ сəре Əйбаз Бали баске qöльнга həбу: пеш анийа хwəва, бəр п'ап'ахе хwəва дьч'ьканд. Зə'ф бəдəw бу, зə'ф жи ле дьhат. Əw кь чубун рав у неч'ире, Нигар ханьм жьнед к'əлəшləра ль hесуйа кəле гöhдарийа рйа wан дькьрьн. Леньhр'и к'əлəшləре К'орог'ли К'орог'лива дəрк'этьн тен, həма Əйбаз ль пешийə, дöр'нə т'елləр (баске qöльнга) ль бəр аниева ч'ькандийə бəр п'ап'ахе хwəва. Əwqəндəр лете, мəрьв hə'wac у h'ьзмə-к'арə ле бьнер'ə. Жьне к'əлəшləра готьн:

— Нигар ханьм, wəки к'əлəшləре К'орог'ли əw жи лола Əйбаз Бали hərəке wана дöр'нə т'elləр ль серибьн, чьqа башə, чьqа бəдəwə, чьqа рьндə, чьqа дəлалə.

Сйар hатьн пəйа бун, К'орог'ли бь к'əлəшləре хwəва hатьн пəйа бун. Эваре Нигар ханьме əв гьлие жьне к'əлəшləра жь К'орог'лир'а го. К'орог'ли, сьвə сафи бу, гази к'əлəшləре хwə кьр:

— Чawa Əйбаз Балие мьн дöр'нə т'elləр ль анийа хwə хьстийə, гəрəке hун жи дöр'нə т'elləр, п'əр'е qöльнга, ль анийа хwə хьн.

Дəмьрчиог'ли го:—К'орог'ли, дöр'нə т'elləр к'едəре hənə?

Го:—Лawo, дöр'нə т'elləр ль Бəг'дае баг'е Ə'слан па'шада (п'адьшада) hənə,

Дəмьрчиог'ли го:—Йək əзе həр'ьм.

К'осə К'ənh'ан го:—Йək əзе həр'ьм.

Го:—Ћуне həр'ьн, К'осə К'ənh'ан, Дəмьрчиог'ли, əзе Əйбаз Балие хwə жи wəр'а дайньм. К осə К'ənh'ан, Дəмьрчиогли т'ьвдарəке хwə дитьн. К'орог'ли Əйбаз Балир'а го:

— Әйбаз Бали, т'ьвдарәке хwә бькә.

Әйбаз Бали Qьр'ат сйар бу—hәспе баве хwә. Дәмьрчиог'ли, К'осә К'әnh'ан сйар бун, hәрсека бәре хwә да шәhәре Бәг'дае. Ћәма рева К'осә К'әnh'ан, Дәмьрчиог'ли hәвдө шewьрин: „Әм чawa qөльхи К'ороғ'ли дькьн, лазьмә әм өса жи qөльхи көр'е wи бькьн". Жь хwәр'а мәзьн h'әсав дькьн. Ћәрке роке, дөда, ажотьн. Роке эвар бу, бәри эваре гьhиштьн ль бәр дәре баı'әки ль Бәг'дае. Әйбаз Бали го:

— Дәмьрчиог'ли, ишәв бе h'әйамә, дьha әм начьн нава шәhәр, әме ишәв ви баг'ида бьн, әме сьве hәр'ьн нава шәhәр.

Го:—Бәле, Әйбаз Бали, тә готийә, әм созе тә дәрпаен.

Дәре бег' хьстьн шкенандьн, к'әтьн hөндөр'е бег', hәспе хwә дарава гьредан, hәрсийа жи ньhер'ин, чь бьнер'ьн, баг' т'ьжи qөльнгьн, ве к'әтьн әв qөльнг qьр'кьрьн, гь шәржекьрьн. К'осә К'әnh'ан шандьн нава шәhәр, h'изә шәраф анин, бь qөльнга к'әтьн, шәраф харьн, гоште qөльнга харьн, к'ефкьрьн h'әта бәрбанга сьбе. Бәрбанга сьбе сәрп'ие хwә авитьн сәр хwә, сәре хwә данин разан!

Бәра әw разен: шәраф харьнә, гошт харьнә, h'ьшийар набьн. Сьвә сафи бу, баг'ванчие Ә'слан п'аша hат дәри вәкьр, hат ньhер'и, чь бьнhер'ә: се әждаha теда разанә, се hәспә гьредайнә, qөльнг гьшк qьр'кьрьнә, кьтә qөльнг теда нәhьштьнә. Баг'ванчи тьрса к'әт hәв. го: „Әз дәй ванкьм, әв равьн, we мьн бьхөн. Әв әждиhарьн". Тьрса зьвьр'и, дәнг ле нәкьр. Зьвьр'и, чу Ә'слан п'ашар'а гот:

— Се әждиhар к'әтьнә баг'е тә, qөльнге тә гьшк qьр'кьрьнә.

П'аша ә'мьркьр, әскәр к'ьшанд, дора бег' чawьрмә (чарhьлqә) гьрт. Дәри вәкьрьн чунә hөндөр'. Дәй ль wан кьрьн; әw рабун—Дәмьрчиог'ли, К'осә К'әnh'ан, Әйбаз Бали рабун. Дор зәфткьрьнә дьha, сильh'е wан же стәндьн, hәспе wан бьрьн тәwлəхане гьредан—hәрсе hәсп. Әw hәрсе жи бьрьн, гьртьн кьрьнә кәле.

Ћәма хьзьнәдарәки К'ороғ'ли жь щәм п'әрә—жь хьзьна wи hьлда бу, рәви бу hат бу гьhиштбу щәм Ә'слан п'аша. Наве wи Исмайл бу. Әw чу го: „Чька әз бьнер'ьм

К'орог'ли бь хwәйә, нә әwә"? Ньher'и кь Дәмьрчиог'ли, К'осә К'әnh'ан, Әйбаз Балинә. Исмайл го:

— К'осә К'әnh'ан, Дәмьрчиог'ли, әв чь h'алә hун теданә?

Го:—Дә әм hатьн.

Исмайл гот, кь: „Панзде ве мәheда vьч'ир'ка (ıʃδʃıт)-кöштьна wә we hәввә, we wә бькöжьн. Ижар ньha hун чь дьвежьн, мьн гәлә нан у хуйа wә т'әв харийә, гәлә әз щәм wә сәкьнимә?

Го:—Әме чь бежьн, әме гьртинә, кәс щаве бьвә Чардаг'ли Чамлибеле К'орог'лир'а т'önә.

Исмайл го:— Әзе щаве бьвьм бо хатре wә, йан К'орог'лие мьн бькöжә, йан we мьн азакә, hун мьг'әнәтиеда нәенә кöштьне.

Дәмьрчиог'ли го: — Кöр'о, хьзнәдар, тö анщах нив мәhe вьрда hәр'и, нив мәhe wьрда, hазьр нив мәha мә hәйә, we мә бькöжьн. Го, тö кари Qьр'ат бь дәк'әке дәсте wи бьстини. Qьр'ат тә нәгьhинә we, тö нькари.

Исмайл го:—Әw бойне стöе мьнә, сәре мьн рьh'ина wәдайә.

Исмайл дәрк'әт чу мала хwә, жь мала хwә чу диwана Ә'слан п'аша. Леньher'и Ә'слан п'аша э'мьркьрийә: „Чьqa олк'а wи hәйә, әhәлие т'опраха wида мәрьве т'öщәр, базьргане хöрт, мәрьве аг'а К'орог'ли ле зоркьрийә, мале wи же стәндийә, панзде ве мәhe we К'орог'ли бькöжьн, бәра бе h'әйфа хwә, мале хwә же бьстиньн. Чити чити гоште wи жекьн". Әw к'аг'аз нава олк'а хwә бәлакьрийә. Бәра әw т'ьвдарәке хwә бьбиньн, бәр бь Бәг'дае бен. Ә'слан п'аша го;

— Исмайл, hәр'ә бьнер'ә нав hәрсе hәспада чька hәспе К'орог'ли Qьр'ат к'ижанә, жь мьнр'а hьлдә, е дьне бьфрошә.

Hәма Исмайл т'ьлсмате hәспе К'орог'ли занбу. Гава Исмайл чу нава hәспа, дәсте хwә ль саг'рийа Qьр'ат хьст, го:

— Ч'ә'вәки тә корбә. Ч'ә'вәки хwә корбькә, льнгәки хwә т'опал бькә, хwә жар бькә. Ле ньher'и ч'ә'вәки хwә гьрт. Ч'ә'ве wи hесьр же hатьн, льнгәки хwә hьлда, да

бьн зьке хwə, qит көлə: öса жарə нькарə бь ре həр'ə. Исмайл чу щəм Ə'слан п'аша, го:

— П'аша саг'бə, го, həспе К'орог'ли нав wанда т'önə.

Ə'слан п'аша го:—Кöр'о, Исмайл, həспе боз т'əг'-мина мьн Qьр'ате К'орог'лийə.

Исмайл го:—Ч'ə'вəки wи корə, го, hесьр же тен, го, льнгəки wи т'опалə, хwə жи жари мьрийə.

Ə'слан п'аша wəзире хwə, щьмаə'та хwəва дəрк'ə-тьн дəрва:

— Кöр'о, го, həр'ə бьнер'ə öсанə, нə öсанə?

Исмайл Qьр'ат дəрхьст дəрва, гава щмаə'те Ə'слан п'ашава леньhер'и—раст хəбəра Исмайлə: льнгəки wи т'опалə, ч'ə'вəки wи корə, хwə жи жари мьрийə, нькарə ре həр'ə, hерс го:

— Кöр'о, wəки öсанə, хайкьрьн навə, го, бьвьн к'елə-ка шəhəр бəрдьн wəрьн.

Исмайл го:—П'аша хwəшбə, го, чьр'а бəри к'елəка шəhəр дьди, го, əз жи хöламе тəмə, гө, бьдə мьн, əз хwəр'а ав-маве дьк'шиньм, пе дьчьм аш, каврана.

Го:—Həр'ə,лawo, мьн да тə.Шабə. Исмайл Qьр'ат к'ьшанд ани мала хwə, т'əслими жьна хwə кьр. Жьн бьра həспе бьвə höндöр' гьредə, Исмайл зьвьр'и хwə гиhандə кəле, щəм Дəмьрчиог'ли, К'осə К'əнḫ'ан, Əйбаз Бали. Исмайл жь wанр'а го:

— Wəллə, мьн дəк'ək'е Qьр'ат жь дəсте Ə'слан п'а-ша дəрхьст, ижа ньhа hун чь дьвежьн?

Дəмьрчиог'ли го:—Исмайл, кöр'о, тö нькари хwə ль сəр пьшта Qьр'ат бьгьри, we мовке пьшта тə we жь həв дəрхə, тö гönəйи, həр'ə т'опə щaw, пенщ-шəш кило qир бьстин. Руе щaw т'əмьз qир бькə, həрке жьна тə həйə, кöр'е тə həйə, чи тə həйə, т'əмьз бьра руе wи щawи qир бькə, тö ль Qьр'ат сйар бə, дəвру сəр вəлəз, бəра wи щawи ль тə у Qьр'ат бьпеч'ə, т'əмьз гьредə, тö нək'əви. Тö Qьр'ат бəрдə, we дуз тə бьвə Чардаг'ли Чамлибеле. Ижа тöе бежи. Həрге рйа məhəкевə, тöе дö рожа бьгижейи.

Исмайл hат мала хwə, чу т'опə щaw стəнд, шəш-h'əфт кило qир стəнд, бьр т'əслими жьна хwə кьр. Qир рьнд

h'әланд у руе wи щawи қиркьр. Шәв бь ниви бу, Qьр'ат к'ьшандә дәрва, дәсте xwә ль саг'рийа һәспе хьст, го:

— Wәрә сәр гона xwә бәре, щаһьлийа xwә.

Qьр'ат диса һат сәр гона щаһьлийа xwә. Рабу ле сйар бу, сәр Qьр'ат вәләзийа, готә жьна xwә.

— Әwи щawи бинә т'әмьз мьн у Qьр'ат бьпеч', бәрк' мьн гьредә, бона әз нәк'әвьм.

Жьньке т'әмьз щaw ль wи у Qьр'ат печ'а, гьреда, мәһ'кәмкьр. Жьньке дәсте xwә ль саг'рие хьст у гот:

— Бьгьһинә Чардаг'ли Чамлибеле.

Qьр'ат к'әтә ре, һәр'ә, кӧ тӧ һәр'ә.

Роке К'орог'ли к'әләшләре xwәва сәр бане кәле бун, ле ньһер'ин әва Qьр'ате wи, гот:

— Wax, һәй wax, һәрсе жи кӧштьн, Qьр'ат рәви һат. Гава Qьр'ат һатә гьһиштә wана, ле ньһер'ин тьштәк we сәр пьшта wи гьредайә. Qьр'ат гьртьн, пе к'әтьн әw щaw сәр пьште вәкьрьн, ньһер'ин мәрвәк. Гава кӧ вәкьрьн, дитьн әва Исмайл, хәзнәдаре wи, п'әрә һьлда бу рәви бу, чубу щәм Ә'слан п'аша.

К'орог'ли гот:—Кӧр'о, әв чь гьли, әв чь һ'әсавә?

Исмайл гот: — К'орог'ли, Әйбаз Бали, Дәмьрчиог'ли, К'осә К'әнһ'ан ль Бәг'дае бь дәсте Ә'слан п'аша ньһа гьртинә. Мьн Qьр'ат бь дәк'әке жь дәсте wан дәрхьст, мьн щав жь тәр'а анийә, we панзде ве мәһе һәрсийа жи бь ә'рбәт бькӧжьн, мьн дькӧжи жи, тӧ зани, дьһели жи, тӧ зани.

К'орог'ли гот:—Исмайл, лawo, әw элькиа тә бь мьнр'а кьрийә, һәла әз тә сәрда жи бькӧжьм? Мьн тӧ бахшанди, лawo!

К'әләшләра т'ьвдарәке xwә дитьн, К'орог'лива сйарбун у бәре xwә данә Бәг'дае. Әwана незики синоре Бәг'дае бун, дитьн мәрвәки кал we зәвийа xwә дьдьру. Чунә щәм кале, ньһер'ин, кь кале һьм дьгьри, һьм ах дькә.

К'орог'ли гот:—Кале, тӧ чьр'а һьм дьгьрии, һьм ах дьки?

Кале го:—Ле wәки әз ах нәкьм, нәгьрим, ле к'е бькә? Ч'ә'ве мьн бьр'ьжә, К'орог'ли дӧ к'әләшләре wива гьртьнә, сьве we диwана wана бькьн, бь ә'рбәт бькӧжьн. К'орог'ли

мәрьве к'әсиба бу. Мәрьвед т'öщар, дәwләти, wәки К'ор-ог'ли һәбуна wана же стәндийә, гьшк һатнә, т'оп бунә бона дьле хwә хwәш бькьн.

К'ороғ'ли ә'мьри сәр әскәре хwә кьр бона зәвийа кале бьчьньн. Әскәр зәвийа кале т'әмам чьнин. Кале чу мала хwә. К'ороғ'ли гази к'әләшләра кьр, гот:

— Wәрьн, әз жь wәр'а бежьм.

К'әләшләр бәрәв бун. К'ороғ'ли гот:

— Дö сйар, се сйар бьк'әвьн нав ван белукед, кö тенә нава шәһәр. Wәхта һун чунә нава шәһәр, гьһиштьн Мәйдана хуне, һун бьк'әвьн пешийа wан, ч'ә'ве wә ль мьн бә, һун шәр' нәкьн, к'әнге мьн дәсте хwә бьрә фәрqа сьмела хwә, һун мина шера бь һәвр'а лехьн.

Дö мәрьв, се мәрьв к'әтьн т'әв белукед wана, гьһиштьн Мәйдана хуне. К'ороғ'ли ажот мәйдане, халичәк рахьстьнә, истоләк данә сәр. Ә'слан п'аша сәкьнийә. К'ороғ'ли жи чу сәкьни, хöламе Ә'слан п'аша чун һәрсе анин.

Ә'слан п'аша гот:

— Жь wә к'ижан К'ороғ'лийә? Әзе бь ә'за бьдьм кöшітьн?

Дәмьрчиоғ'ли qемиши Әйбаз Бали нәбу жь бо хатре К'ороғ'ли, ле һәма ньзанбу, wәки К'ороғ'ли һатийә, гот:

— К'ороғ'ли әзьм.

Дәмьричоғ'ли данин сәр истоле, дәлак анин, Ә'слан п'аша гот:

— Дә серида бьгöрон.

Т'öщарәки гот:—Ә'слан п'аша, исан бь сәрида бе гöрандьн зу дьмьрә, бьра ль'нгада бьгöрон.

Дәлак пе к'әтьн т'ьлийада гöран. К'ороғ'ли ле ньһер'и qәт т'алаша Дәмьрчиоғ'ли нинә. К'ороғ'ли сазәк гьртә хwә, лехьст. Ә'слан п'аша гот;

— Кöр'о, әв чь тәwайә?

К'ороғ'ли гот:—Әз мәрьвәки ашьqьм, әзе саз лехьм, бәра дьле К'ороғ'ли хәраб бьвә, һәрче мәрие К'ороғ'ли мале wана же стәндийә, бьра дьле wана шабә.

Ә'слан п'аша гот;—П'ак, тö жи хwәш дьбежи, хәбәр хәбәра тәйә.

Бәрбәр' жи дәqә-дәqә льнге Дәмьрчиог'ли дьгöрон.

К'орог'ли гот:—Ә'слан п'аша, әз бьрчимә.

Ә'слан п'аша готә хöламәки xwә:

— Ћәр'ә сьнике т'ьжи бьрьнщкә, жь ви ашьqир'а бинә.

Хöлам чу, сьник т'ьжи бьрьнщ кьр, нан, щер'ә шараф жи ани.

К'орог'ли нане xwә хар, львә бьрьнщ сьмеле wива гьрт. Кьр кö сьмеле xwә т'әмьз бькә, ле сәкьни, дәст навит сьмеле, чьмки wәхта лехьстьне ћәбу, wәки әwи дәст бавитл сьмеле, әскәре wи we бь ћәвр'а лехьстана.

К'орог'ли леньћер'и дәләк льнге Дәмьрчиог'ли гöран анинә руе льнгед wи. К'орог'ли гот: „Ле мала мьн хәрав бие, ћ'але Дәмьрчиог'ли т'öнә", бь саз гази кьр:

— Гәли ћәвала!
Мина гöре п'әр'ани,
Мина ћ'ьрч'ед гәлийа,
Мина шере бьрчи мешәда,
Бавежьн сәр дьжмьн,
Ә'слан п'аша т'әне жь мьнр'а,
Qәwм, лезьм, кöр', кöр'хала
Нәћельн йәк щаве бьвьн мала.

К'орог'ли дәст да сьмела xwә: бу шьрпә-шьрпа шура. Дәлак рәвин. К'орог'ли xwә ль стöе Әслан п'аша хьст, әw ль ә'рде хьст, сәре wи жекьр, ћәрсе гићандьнә ћәв. Мәрьвед майн гьшк рәвин, ед кö ћатьнә кöштьн жи, ћәмин мьрьн. Льнге Дәмьрчиог'ли т'әмьз гьредан. Гази wи кале рева расти wан ћатбу у к'әсиб-к'усибе шәћәр кьрьн. Т'әмамийа ћәбуна Ә'слан п'аша бәлаии сәр wана кьрьн. Паше ћәспе xwә сйар бун. Wи чахи К'оса К'әнћан чу нава бег', гәлә дöр'нә т'елләр ћьлда кьрә хöрщка xwә, гьћиштә К'орог'ли, к'әләшләра.

Нежа әwана бь дьләки рәћ'әт чун дәрк'әтьнә сәре Чардаг'ли Чамлибеле.[8])

К'орог'ли авлh'әйате дьхwә

К'орог'ли рожәке Qьр'ат сйар дьвә, hьлтинә тир у кәване хwә, шур у мәрт'але хwә, дьчә неч'ире. Кәwәке дьхә. Кәwe тинә, wәке хуна we каниеда бышо. Wәхта дькә нава кание, кö бышо, п'ьр'ин дьк'әвә кәwe, кәw дьфьр'ә, дьчә. Wи чахи К'орог'ли жи жь we кание аве дьхwә, öса жи Qьр'ате wи.

Лəма жи дьвежьн: „К'орог'ли ава авьлh'әйате харийә". Дьвежьн: „Әw кани ль ч'ийае Бинголе буйә". Ньha әw дәр буйә h'әзар кани, лəма жи дьвежьн:

Бингол, h'әзар гол,
Әз чь заньм к'ижан гол?

Wәхта кәw саг' бу, жь кание фьр'и, hәр ч'ьлкәк п'әр'е we к'әтә щикида, бунә гол у кани. Лəма жи дьвежьн: „h'әзар кани у h'әзар гол".

Сәрәканийа Әрәз те жь Бинголе. Ава Әрәз бона т'awийа, бawийа дәрманә, чьма кö авьлh'әйат т'әви we аве hәйә. Лəма жи мәрьвед нәхwәш hәрсал дьк'әвнә we аве, wәки qәнщ бьвьн, э'мрәки дьрж бьжин[9].

Сәрканийа qəwat у к'əмала К'орог'ли

Готьна готийа К'орог'ли меранийа хwə ҺьланийӘ жь дӧ бәлбәqоке сәр аве.

К'орог'ли роке бәр ҺәспаБу. Wи чахи баран дьбарә, ав те, селаф радьвә, дӧ бәлбәqок сәр аве дьк'әвьн, жорда тен. Йәк жь йәкер'а дьбежә: „К'е мьн бьхwə, әwe мерание хwәр'а qазанщкә, дәст сәр дәсте хwәр'а набинә". Бәлбәqока дьне жи дьбе:„К'е мьн бьхwə, даqӧртинә, әwe мерәки ӧса бә, фел, фьнийаз бә, чь щур'әйи бьхунә, we бьк'әвә wи дьлqида".

А К'орог'ли әва йәка дит у бьҺист. К'орог'ли дада нава аве, дәсте расте бәлбәqока мерание даqӧрч'анд, дәсте ч'әпе йа фел у фьнийазие даqӧртанд. ҺьнгеК'орог'ли Һьлани меранийа хwə у фел фьнийаза хwə.

Пәй we йәке К'орог'ли шәвәке нав гиҺе—гәндәлер'а дәрбазбуне-бьн льнге wида тьштәки кьрә wижин, К'орог'ли льнге хwə сәр Һьлани, дәст авите, стӧкьра we Һьлqәтанд, ле ньҺер'и к'ewришк.

Щарәке жи нав дә'лер'а дьчу, тьштәки qаим льнге wи гьрт, ньҺер'и-м'әрә, wәки льнге wи печ'айә. Дәст авитә сәре м'әр, сәре wи жь нав qальбе wи Һьлqәтанд.

К'орог'ли пе Һ'ьсйа, wәки раст жи жь wан бәлбәqоке авє—тьрса wи жь т'ӧ тьшта т'ӧнә.[10]

К'орог'ли дьбә мерхас

Баве К'орог'ли гаван бу. Эвар-эвар К'орог'ли дьчу нане баве хwә бәрәвдькьр. Гава кӧ нан т'әмам бәрәвдькьр, чәнд гәдә доре дьк'әтьн, нан же дьстәндьн. К'орог'ли гәләки бәр хwә дьк'әт. Роке жи, әва wәхта п'ор' у п'ошман вәгәр'ийа мале, hәw ньhер'и бощикә ч'уч'к к'әлбе мәзьн ле бәрәв бунә, дькьн жь бәр дери дурхьн бьхәньқиньн. Ле ньhер'и, wәки әw к'әлбе мәзьн дькьн-накьн, нькарьн wи бощие ч'ук бьхәньқиньн. Әва бощийа хwә hа даве wи к'әлби, hа даве wи к'әлби у к'әлб нькарьн, кь бьгьрьн. К'орог'ли гәләки дина хwә дае, дит бощие хwә хайкьр, алики сәкьни, әw к'әлб жи бәла бун. К'орог'ли гәләки дӧшьр миш бу, го: „Мала мьн хьрав бә, чьqа рожә әз тем нане хwә т'оп дькьм, гәде гӧнд ль мьн дьщьвьн у зоре дьдьн мьн: мьн дьхьн, нане мьн жь мьн дьстиньн. Әз дьчьм мала хwә, дйа мьн, баве мьн жь мьн пьрс дькьн:—К'а нане тә. Әз hәр щарәке дәрәwәке дькьм. Hа дьвем нә данә иро, hа дьвем—иро мьле мьн к'әтийә. Wa навә". Да h'ьше хwә: „Чьма әва бощийе hан k'әлб пе нькарьн, йа мьн, әз чьр'а нане хwә тьрса хwә дьдьм wана".

К'орог'ли шәвәкә дьне дар hьлтинә, те нане хwә нава гӧнд т'оп дькә. Гәдә диса щьвйан, wәкн нане wи же бьстиньн. К'ижан гәдә незик бу, К'орог'ли пе wи дари лехьст, öса жи ль е дьне хьст, е дьне т'әмам рәвин жь тьрса, горотьн: „We ль мәхә жи". Дьр'әвьн. А жь we дәре К'орог'ли wи бощие ч'ук бир тинә, мераиийа хwә жә hьлда[11].

К'орог'ли у Дәгьрманчиог'ли

К'орог'ли дьгәр'ә жь бона мәрие qочах, мәрие баш. Роке ледьдә дьчә гöндәки, расти ашәки те. Дьчә höндöр'е аш, дьнер'ә кöр'е ашван—Дәгьрманчиог'ли дьхwәзә кәвьре аше хwә туж бькә. Әв кöр'е ашван кәвьр hьлтинә пе дәсте хwә, wи кәвьри wәлдьгәр'инә, әw кәвьр hәбуйә wәкә сәд п'ути. К'орог'ли wедәре шаш дьминә. Сәламе дьдә кöр'е ашван, кöр'е ашван сәлама wи hьлтинә. К'ьнще щьмаә'те ле бунә, wәки кәсәк ньзанбә, кö әwи К'орог'лийә. Готә кöр'е ашван:

— Хорте дәлал, тö наеи щәм мьн, бәр дәсте мьн. Hәрге тö мәhе дьстини дәh зер'а, әзе мәhе бьдьмә тә си зер'и.

Кöр'е ашван леньhер'и, нас кьр, wәки К'орог'лийә, ле кь'нще К'орог'ли нә ленә. Кöр'е ашван готеда, го:

— Wәки тö бәхте К'орог'ли, бәхте мере че бьди мьн, мьн нә лазьми п'әранә, әзе бем.

К'орог'ли гот:—К'орог'ли жи, бәхте К'орог'ли жи qöрбана мере ноли тәбьн. Дә wәрә әм hәр'ьн.

К'орог'ли öса жи чьл к'әләшләр т'оп кьрьн, Дәгьрманчиог'ли жи бь wанар'а бу йәк[12].

К'орог'ли у шьван

Wəхтəке К'орог'ли дьчə расти шьванəки те. Жь wи шьвани пəзəке дьхwəзə. Шьван наде, дьве:

— Тӧ к'йи, wəки əз пəза хwə бьдьмə тə бадьлhəwa?

Гьлие К'орог'ли у шьван жь həв дəрбаз дьвьн. Əw у шьван дьгижьн həвдӧ ль həв дьхьн. Шьване тə К'орог'ли hьлдьдə датинə ə'рде, дьве:

— Тӧ к'йи? Тӧ пез мьн дьхwəзи, хwə тӧ ль мьн нəбуйи К'орог'ли, hати пəзе жь мьн дьхwəзи?

К'орог'ли дьвинə „бошə", жь шьвинр'а дьвежə, дьве:

— Ҥ'əйран, мьн бəрдə, хаде мала тə хьрав бькə, wəллə əз бь хwə К'орог'лимə.

Шьван бəрдьдə, дьве:—Хаде мала тə авакə, тə сьфтə чьр'а нəгот əз К'орог'лимə, наве тə həйə, мьне пəз жи бьда тə, тəр'а жи шəр' нəдькьр.

К'орог'ли бахшанде, əw шьван hьлда бьр Чардаг'ли Чамлибеле, хwəр'а кьр к'əлəшлəр.

Чь мəрьве öса qəwat həбун, К'орог'ли хwəр'а дьбьр, дькьр т'əв мерхасед хwə.[13]

К'орог'ли шәрми наминә

К'орог'ли щар-щара һәвалед хwә дьшандә щәм шьвана, пәз дьхwәст. Шьвана жи К'орог'ли һь'з дькьрьн. Гава кӧ наве wи дьбьһистьн, дәwса пәзьке—дӧда, ле ле бун дәһ пәз п'ешк'еши wи бькьрана.

Ле щарәке, чаwа дьqәwмә, Ко'рог'ли бь хwә дьчә пез бьхwәзә. Незики кәрие пез дьвә, дьве:

— Шьвано, бәрәк'әт бә!

Шьван дьве:

— Wәй сәр ч'ә'ва, сәр сәра.

Е т'әзә һати дьве:

— Әз К'орог'лимә, пәзәке бьдә мьн бьвьм бьдьмә һәвалед хwә.

Шьван ә'щевмайи дьвежә:

— Wәки тӧ К'орог'лии, к'әрәмкә вьрда wәрә у ньшкева дьгьрә давежә ә'рде, дьве,—тӧ К'орог'ли нини. Тӧ ль к'ӧ, К'орог'ли ль к'ӧ?

К'орог'ли дьк'әвә һ'аләки хьрав. Гәләки бәр хwә дьк'әвә, дьфькьрә, паше рекә дьне хwәр'а дьвинә, дьвежә:

— Бьре шьван, мьн һ'әнәке хwә кьр, мьн хwәст тә бьщер'биньм. Тә раст гот, әз К'орог'ли ниньм, wәрә мьн бәрдә, әзе һәр'ьмә мала хwә.

Шьван дьвежә:—Дә ӧса бежә. Бьнер', щарәкә дьне нәвежи әз К'орог'лимә. Дә ньһа тәр'а—ог'рбә, әз т'ӧ пәзе надьмә тә.

We роже К'орог'ли диса те щәм wи шьвани. Ле ве щаре к'ьнще хwә льгӧһезә, гава кӧ незики кәр е пез дьвә, дьвежә:

— Шьвано, К'орог'ли әз шандьмә щәм тә, пәзәке дьхwәзә.

Шьван дьве:—Сәр ч'ә'ва, сәр сәра. Лә'зәки бәре мәрьвәк hатә щәм мьн, дьхwәст әз бьхапандьма, дьгот әз К'орог'лимә. Әwи занбу әз К'орог'ли нас накьм. Ле әз бьре тәмә, тө hәла мьн нас наки, мьн рекә өса да пешийа wи, wәки иди пәй хwә нәньhер'ә. Дьгот: „Мьн h'әнәк кьр, мьн хwәст тә бьщер'биньм, әз К'орог'ли ниньм".

Е т'әзәhати дьвежә:—Тә qәнщ кьрийә, т'әне зу бькә, К'орог'ли ньhа ч'ә'вньhер'ие мьнә.

Шьван дьвежә:—Сәр ч'ә'ве мьн у чәнд мийа вәqәтинә, дьвежә:

— Дә бьвә п'ешке'ши К'орог'ли бькә. Жь алие мьн жи сьлав бькә.

Е т'әзәhати дьвежә:

— Сәр ч'ә'ве мьн у пез дьдә пешийа хwә, дьвә. Реда дьфькьрә, дьве; „Шьхөле дьнйаейә, щи hәйә qәдре мерьв дьгьрьн, щи жи hәйә qәдре наве мерьв дьгьрьн". Пез дажо, дьвә щәм hәвале хwә. Шәрмиеда наминә.[14]

Газа К'орог'ли

Qьсə дькьн, кö щарəке ə'ширhəке сипкан у həйдəран həр дукан дь гəл həвдö мöqдаре панздə сəри к'əрəwан qафлə баши Ə'бдьл Qадьр аг'ае Бəг'лае ледан у т'алан кьрьн. Баред wан həму чöх у qöмаш у ə'т'ləс у щənəфьс у qьрмьз буйə. Ль дəшта Qази гöле бəла кьрьн, öсан кö к'öрдан чöх у ə'тлас у qöмаш бь рьман дьпиван у ль həвдö п'арəвədькьрьн у h'əсав дькьрьн. Ль наве мрофə-к'и расти wан hатийə, готийə к'öрдан:

— Qədəрəки чöх у qöмаш бьфрошьнə мьн.

Ищари к'öрдан анин wьсан бь рьме чöх у qöмаш пивайи данə wи мьрофе ерли. Ищари əwи мьрофи пьрсйар кьрийə:

— Əва газа wə чь məзьнə?

К'öрдан готьнə, кö:

— Бəле, əва газ газа К'орог'лийə, ль ч'йан h'илəйə жь бой жаран, кö əгəр мьрофək чəнд газ бьбə бьк'ьр'ə мала xwə, awа дькьн...

Əw газа К'орог'ли дь К'öрдстанеда məшурə.[15]

К'орог'ли у базрганбаши

К'орог'ли wəхтəке ль сəре ч'ие бу. Роке дурбин да бəр ч'ə'ве хwə, дурва ле нъhер'и, базърганəк hат. К'ор-ог'ли базърган дит. Базърганбаши жи дурбин да бəр ч'ə'ве хwə. К'орог'ли дит. Базърган вəгəр'ийа wедəре.

К'орог'ли wедəре апьнщие хwə авит, həскə qатьх жи пəй авит, го: „Бьра бежə, тəйр бу, фьр'и зирч'а хwə авит".

Базърган диса вəгəр'ийа сор рйа хwə. Базърганбаши дурбин да бəр ч'ə'ве хwə, го: „Тəйр бу, фьр'и, əw жи зир'ча wи бу к'ət". Базъргане тə хwəр'а архайин ре к'ət, hат незькае К'орог'ли.

К'орог'ли жорда шьqьти сəр базърган. Базърган ида нькарбу хьлас буйа. Базърган шеланд.—Əшие wи гəлəк бу, пь'р' бу. К'орог'ли рьма х'wə кьр газ, пе п'əрчə п'арвə-кьр ль həвале хwə у реwие бəлəнгаз.[16]

Т‘ьвьнг

К’орог’ли wəхтəке чу расти шьванəки hат, го:

— Бəрəк’ат бə, шьвано!

Го:—Сəр ч’ə’ва, сəр сəра!

Т’ьвьнг жи стöе шьвьнда бу.

Го:—Шьвано, əw чийə стöе тəда?

Го:—Т’ьвьнгə, тö ньзани?

— Э, го, мəрийа дькöжə?

Го:—Ле чаwа?

Го:—Əзе həqе гискəке бьдьмə тə, го, дəст п’ие гиськe гьредə, агьркə, чька дькöжə.

Шьван дəст у п’ие гиске гьреда у дани, паше чонг да, авите, лехьст, гиськ кöшт. Бар’ин жь гиськe hат.

К’орог’ли wедəре го:—Мала мьн хьрав бə, т’ьвьнг бу ищат, дəwрана мерание hатə гöhастьне: шаh у п’адьша рəh’ə-тие надьнə мöхöлqəте, həрче зора wан бе, дур у незик we бькöжьн.

К’орог’ли wедəре wa гот у т’əркəсəли дьне бу[17]...

Аг'рйа К'орог'ли

К'орог'ли мәрьвәки сәрхwә у һ'әи'ф бу. Бь һәвале хwәр'а т'әвайи дьчу wәлата, дьгәр'йа, wәки али мәрьвед к'әсиб бькә. Әw щарәке бь мерхасе хwәва дьчә сәре ч'йаки бьльнд. Дьнер'ә кәри пәз дьч'ерә, һәвалед хwәр'а дьвежә:

— Һун щикида нәчьн, әзе һәр'ьм нава wи кәри, пәзәке бьхwәзьм, биньм, шәржекьм, бьхӧн.

У дьчә, хwә кәре пезр'а дьгьһинә, дьве:

— Шьвано, пәзәке бьдә мьн, әзе бьвьм бьхӧн.

Шьван дьвежә:—Чьр'а тӧ к'ийи, wәки пәзе бьдьмә тә у иди нәсәкьнә, дьгиже, пер'а шәр' дькә, вәр'е дькә, дьвежә:

— Дә, ньһа һәр'ә, пәза мьн т'ӧнә бьдьмә тә.

К'орог'ли т'ӧ тьшти навежә: „Мала мьн хьравбә,—әзе щәм һәвалед хwә шәрми бьминьм". Wa дьвежә, диса вәдьгәр'ә те щәм wи шьвани, wәки пер'а шәр'кьрийә. Дьвежә:

— Кӧр'о, шьван, тә нәһыит, мьн гьшк бьгота, пәзе әз нахwәзьм, бьнер', сәре ч'ие К'орог'ли бь хwәйә, әw дьхwәзә, әwи әз шандьмә.

Шьван дьвежә:—А öса бежә. Ньһа сәр ч'ә'ве мьн, сәр сәре мьнр'а һати. У радьвә, пәзәкә хӧрт вәдьқәтинә у дьдә wи. Һәма wи чахи К'орог'ли т'ьвьнга шьван дьвинә. Дьвежә:

— Шьвано, әw чийә?

Шьван дьвежә:—Т'ьвьнгә.

К'орог'ли дьпьрсә:—Бона чийә?

Дьвежә:—Пе we мәрьва дькӧжьн.

К'орог'ли п'әра дьдә wи шьвани, дьвежә:

— Бьре шьван, әва п'әра тәр'а, дәwca wана бьзьнәке бьдә мьн, гӧлле бәриде, чька дькӧжә?

Шьван дьвежә:—Бьравә у дурва нишане дьгьрә, бьзьне дьхә, дькөжә.

К'орог'ли гава ве йәке дьвинә, дьвежә:

— Мала мьн хьрав бу, т'ьвьнг дәрк'әт, дәwрана мерание hатә röhастьне, иди ә'бура wa навә. Wедәре наве wи шьвани датинә Мир Чобан. Шьван жи жь гönде Мирәк'е буйә. Хwә жи т'әркәсәли дьне дьбә.

Дьвежьн: ньha К'орог'ли ль Qьр'ат сйарә, чарqөлбе дьне дьгәр'ә. Диса али мәрьвед тәнгасиеда дькә.[18]

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Քորօղլին», «Քորօղլին ու Բոլի բեկը» և «Քորօղլին ու Ասլան վաշան» պատումները ասել է գուսան և քանասաց Ահմե Զոլոն։

Ահմե Զոլոն ծնվել է հին Բայազետի գավառ, Այնթաբի շրջանի Հոխան գյուղում։

1877—1878 թթ. ռուս-թյուրքական պատերազմի տարիներին Ահմեի ցեղակիցները՝ սիպկցի եզիդ քրդերը, ապստամբելով թյուրքական կառավարության դեմ, իրենց հպատակությունն են հայտնում ռուսական պետությանը և գաղթելով՝ գալիս հաստատվում են Ղարսի մարզի մի շարք գյուղերում, իսկ Ահմեի հայրը՝ Զոլոն, բնակություն է հաստատում նույն մարզի Ղոզլջա գյուղում։

1918 թ. վերոհիշյալ եզիդ քրդերը հայ աշխատավորների հետ գաղթում են Արագած լեռան շրջակայքը։ Ահմեն իր ընտանիքով բնակություն է հաստատում Ապարանի շրջանի Ալագյազ գյուղում և այնտեղ էլ ճնում է մինչև իր կյանքի վերջը։

Ահմե Զոլոն տարիներ շարունակ եղել է գառնարած. հետագայում տարբեր տեղերում և տարբեր ժողովուրդների մեջ եղել է հովիվ (հայերի, ադրբեջանցիների և մուսուլման քրդերի մեջ)։ Նա գիտեր քրդերեն, հայերեն և ադրբեջաներեն։ Ահմեն երգում էր և նվագում սրնգի, պարկապզուկի ու թառի վրա։ Երգելուց և նվագելուց բացի, Ահմե Զոլոն գիտեր բազմաթիվ հեքիաթներ, մի շարք պոեմներ, առասպելներ, առածներ և այլն։ Հիշենք դրանցից կարևորները՝ «Մամե և Զինե», «Ջամբիլֆրոշ», «Խան ճանկըզեռին», «Սասունցի Դավիթ» և այլն։ Զոլոյի սերիալ ստեղծագործություններից շարքն էին դասում նաև «Քյոռօղլի» էպոսի պատումները, որոնք մեծ խանդավառությամբ պատմում էր նա։

Ահմե Զոլոն «Քյոռօղլու» պատումների արձակ հատվածները պատմում էր քրդերեն լեզվով, իսկ ադրբեջաներեն երգերը երգում էր ադրբեջաներեն, միաժամանակ նվագելով թառի վրա։ «Դեպք է եղել,—ասում էր նա, երբ «Քորօղլու» մի քանի ճյուղերը պատմելով՝ ունկնդիրներին մինչև առավոտ գրաղեցրել եմ»։

Ա. Զոլոն մահացավ 1947 թ., Ալագյազ գյուղում։

2. «Քորօղլին և իր հայրը» ու «Քորօղլին և Այրազ Բալին» ասել է Հասոե Մամո Մամոյանը՝ 69 տարեկան, անդրագետ։ Նա 1918 թվականին Սուրմալվի գավառից գաղթել և բնակություն էր հաստատել Թալինի շրջանի Սորիկ (Զորքա) գյուղում։ Զնայած իր ծերությանը, Հասոե Մամոն վերին աստիճանի լավ հիշողություն ուներ, մանկությունից սովորած բոլոր երգերը, հեքիաթները կարողանում էր երգել ու պատմել։

«Բորօղլին և իր հայրը», «Բորօղլին և Այրած Բալին» պատումները Մամոն սովորել է իր բանաստեղծ հորից: Նա պատմում էր շատ աշխույժ, երբեմն ձայնը բարձրացնելով ու ցածրացնելով, դրան դուզակցելով իր ձեռքերի շարժումներն ու դեմքի միմիկան: Վերջին պատումը տպագրված է 7-րդ դասարանի «Բրդերին լեզվի դասագրքի» մեջ (1936 թ.):

Հասոն մահացավ 1943 թվականին, Սոթիկ գյուղում:

3. «Բորօղլին ու Բոլի բեկը» ասել է Ահմե Զոլոն, տես № 1 ծանոթագրությունը:

4. «Բորօղլին և Բորօղլանը» ասել է երգիչ Ռաստե Բաքըրը, 50 տարեկան, կիսագրագետ, ներկայումս բնակվում է Թբիլիսիում: Գիտե մի շարք հերոսական և սիրային երգեր: Գիտե քրդերեն, հայերեն, ռուսերեն և վրացերեն:

5. «Բորօղլին և Գոլիբօղլին» ասել է Աբամ Խուդոյանը, որը ծնվել է 1908 թ., Ապարանի շրջանի Ջաղջաբիս գյուղում: Աբամը ներկայումս բնակվում է Երևանում, ունի թերի բարձրագույն կրթություն: Բացի քրդերեն լեզվից՝ գիտե հայերեն և ռուսերեն:

Աբամը հետաքրքրասեր, քրտական բանահյուսությունից տեղյակ մարդկանցից մեկն է: Նա բացի «Բորօղլին և Գոլիբօղլին» պատումից, ասել է նաև «Բորօղլին խմում է անմահական ջուրը» և «Բորօղլու ուժի և շնորհքի աղբյուրը» պատումները: Գիտե բազմաթիվ ժողովրդական երգեր, հեքիաթներ և առակներ:

6. «Բորօղլին և իր տղա Հասանը» ասել է կոլտնտեսուհի Զայֆունա Ամբոն, 55 տարեկան, Ապարանի շրջանի Քրդի Փամբ գյուղից: Զայֆունը գյուղում հայտնի է իր անտարբերությամբ, մաքրասիրությամբ, ճարտար լեզվով: «Ընթա տան մաքրությունը,—ասում են հարևանները,—նմանվում է քաղաքի ամենալավ տների մաքրությանը»: Նա գիտե բազմաթիվ առածներ, փոքրիկ պատմություններ և ավանդություններ:

7. «Բորօղլին և Այրած Բալին» ասել է Հասոն Մամոն, տես № 2 ծանոթագրությունը:

8. «Բորօղլին և Ասլան փաշան» ասել է Ահմե Զոլոն, տես № 1 ծանոթագրությունը:

9. «Բորօղլին խմում է անմահական ջուրը» ասել է Աբամ Խուդոյանը, տես № 5 ծանոթագրությունը:

10. «Բորօղլու ուժի և շնորհքի աղբյուրը» ասել է Աբամ Խուդոյանը, տես № 5 ծանոթագրությունը:

11. «Բորօղլին քաջ է պատնուհ», ասել է կոլտնտեսական Ռասլվի Իվոն, Ապարանի շրջանի Քրդի Փամբ գյուղի բնակիչ՝ 50 տարեկան, կիսագրագետ: Ռասլվը կոլտնտեսության աչքի ընկնող անդամներից մեկն է: Նա կոլտնտեսության աշխատանքը միշտ կատարում է պատվով: Գիտե երգեր, հեքիաթներ և այլն:

12. «Բորօղլին և Գազիրմանչիօղլին» ասել է Շամբլ Բաքոյանը՝ 70 տարեկան, անգրագետ, Թալինի շրջանի Ղաբախթափա գյուղից: Շամբլը իր դուսան եղբոր՝ Նազուքի նման, մանկությունից սովորել է ժողովրդական ստեղծագործություններ, տարիների ընթացքում ընդօրինակել և հորինել է նոր երգեր: Գիտե բազմաթիվ պոեմներ, երգեր, հեքիաթներ և այլն:

Սովետական շրջանում Շամբլը ստեղծել է նոր երգեր նվիրված Ի. Վ. Ստալինին, կոլտնտեսային երջանիկ կյանքին և այլն։ Նրա հորինած երգերից մի քանիսը Հայկական ՍՍՌ Ռադիո կոմիտեն ձայնագրել և հաղորդում է։ Շամբլը միաժամանակ զեկավարում է ժողովրդական մի ինքնագործ խումբ, որի մեջ են մտնում նրա ընտանիքի անդամներից մի քանիսը։ Նա աչքի ընկնող նվագողներից է. նվագում է դուդուկ, պարիսպզուկ և ժողովրդական ուրիշ գործիքների վրա։

13. «Հորօղլին ու հովիվը», ասել է կոլտնտեսական Համոն Ուսբովը՝ ծնված 1930 թվականին, Ախարանի շրջանի Քրդի Փամբ գյուղում։ Համոն ունի 7-ամյա կրթություն, գիտե քրդերեն և հայերեն։ Նա աչքի է ընկնում իր ֆիզիկական ուժով, սրախոսություններով, ուրախ բնավորությամբ։ Նա ունի 9 եղբայր և երկու քույր։ Նրա մայրը՝ Ջամադն իր բազմազավակության համար արժանացել է «Հերոսուհի մայր» կոչման։

Համոն սիրում է երգել, նվագել, առասպելներ և առակներ պատմել։ Տարիքն առած հորեղբոր՝ Հասանի նման աշխատում է իր ամեն մի արտահայտած միտքը ժողովրդական որևէ խոսքացույցից առածով և կամ առակով եզրափակել։

14. «Հորօղլին ամոթով չի մնում» ասել է Քամբլե Խալիլ Ջաֆարովը, 18 տարեկան, գրագետ։ Քամբլին իր նախնական կրթությունը ստացել է Երևանի Մ. Գորկու անվան դպրոցում։ Չնայած ուշ դպրոց հաճախելուն, լինելով վերին աստիճանի ուսման ծարավ և ընդունակ երեխա, կարճ ժամանակում գառնում է ուսման առաջավոր։ Շատ էր սիրում ժողովրդական ստեղծագործությունները, ինքն էլ երբեմն ստեղծում էր այն։

«Հորօղլին ամոթով չի մնում» դրույցն, ինչպես նաև մի շարք այլ ստեղծագործությունները Քամբլը սովորել է իր հանդուցյալ հայր Խալիլե Ասադից։ Նրա պատմած վերոհիշյալ դրույցն առաջին անգամ լույս է տեսել Հ. Ջնդիի «Բրդական ֆոլկլոր» ժողովածուի մեջ, Երևան, 1947 թ. էջ 151—152։

Քամբլե Խալիլը մահացավ 1943 թվականին, Թբիլիսիում։

15. «Հորօղլու նիզակը» դրի է առել բայաղետցի, առաջին քուրդ բանահավաք Մանմուդ Բայազետցին։ Այդ դրույցը հրատարակել է էրզերումի ռուսական հյուպատոս Ալեքսանդր Ժաբան, տես նրա՝ «Recueil de notices et récits kourdes» ժողովածուն, Պետերբուրգ, 1860 թ., էջ 61։ Զրույցը գրի է առնվել արաբական տառերով, նույն ժողովածուում տրված է նաև այդ դրույցի թարգմանությունը ֆրանսերեն լեզվով, էջ 51—52։

16. «Հորօղլին ու քարավանապետը» ասել է Ռասոե Բաքըրը, տես № 4 ծանոթագրությունը։

17. «Հրացանը» ասել է Խալիլե Ասադը, 45 տարեկան, անգրագետ։ Խալիլը երկար ժամանակ բնակվում էր Թբիլիսիում։ Նա վերին աստիճանի միամիտ մարդ էր։ Աչքի էր ընկնում իր աշխատասիրությամբ։ Նա շատ էր սիրում Հորօղլու շուրջը ստեղծված պատմությունները, ինչպես նաև ժողովրդական երգերն ու երաժշտությունը։

Խալիլե Ասադը մահացավ 1938 թվականին, Թբիլիսիում։ Նրա կենսագրության մասին տես «Բրդական ֆոլկլոր» ժողովածուն, 1947 թ., էջ 247։

18. «Հորօղլու վերջը» ասել է Վարդակա Շամոն՝ 100 տարեկան, անգրագետ, Ախարանի շրջանի Քրդի Փամբ գյուղից։ Այս տարիքում

քրդուհին, որ դեռ առույդ է, քրդական ժողովրդական բանահյուսությունից շատ բան գիտե։ Այդ բանին նպաստում է նրա լավ հիշողությունը, սուր լսողությունը։ Գիտե իր ժողովրդի ապրած մի դարի կյանքի պատմությունը։ Վարդակի կյանքն էլ իր ժողովրդի կյանքի նման, նախասովետական շրջանում, եղել է դառն ու ծանր։ Նա սիրել է Ֆրօղլու, Նիզար խանումի պես հեր ասներին, որոնց կերպարները միշտ ոգևորել են նրան։

НВИСАРНАСИ

1. „К'орог'ли", „К'орог'ли у Боли бәг" „К'орог'ли у Ә'слан п'ашa" готийә ашьq у сәрhатибеж Ah'ме Чоло.

Ah'ме Чоло жь дйа хwә буйә ль санщаqа Байазида кәвн, ль нәh'йа Ә'йнтабе дь гönде Ћоханеда.

Wәхте шәр'е рус у роме е салед 1877—1878-а qәбила Ah'ме: эздие сипки, öсйане дькьн пешбәри hökömәта роме, хwә дьсперен бьн бандура hökömәта руса у жь щие хwә möhащьр дьбьн тенә нава чәнд гöндед qәза Qәрседа щи-wар дьбьн, ле баве Ah'ме-Чоло диса we qәзеда ль гönде Qозлщеда дьбә. бнәли. Сала 1918-а эздие we qәзе бь хәбатчие эрмәнийар'а т'ә вайи möhащьр дьбьн, тенә дора ч'йае Ӛләгәзе щи-wар дьбьн. Мала Ah'ме жи те дь гönде Ӛләгәзе ль района Апаранеда дьбә бьнәли, Ah'ме wи гöндида дьминә h'әта мьрьна хwә.

Ah'ме Чоло гәләк сала буйә бәрхван, паше ль гәлә щие щöдада буйә шьван (нава эрмәниада, адрбещанада у көрманщед мöслманда). Ӛwи занбу көрманщи, эрмәнки у адрбещани. Ah'ме дьстра, ль блуре, т'öльме у саз дьхьст. Хенжи стране у лехьстьне, Ah'ме Чохо гәлә h'ь'к'йат, сәрhати, qьсә, мәсәлә у е дьне занбу. Ӛм Чәнд Ћ'әве сәрә биньн бира хwэ, чawa. „Мәме у Зине". „Зәмбилфрош", „Хане Ч'әнгзер'ин", „Дawуде Самсуне" у е майин. Ah'ме гәләки жь шахед эпоса „К'орог'ли" hь'здькьр. Ӛwи шахед we эпосе гәләки бь әшq дьгот.

Ah'ме Чоло шахед „К'орог'ли" е проза бь змане көрманщи дьгот, ле hәрче шьерки бун бь змане адрбещани дьстьра, пер'а жи ль сез дьхьст. Ӛwи дьгот: „Гәлә щара qәwмийә, гава мьн шахед „К'орог'ли" дьгот, щьмьаәт h'әта сьбә сафибуне мьжулкьрийә".

Ah'ме Чоло мьр сала 1947-а, ль гönде Ӛләгәзе.

2. „К'öрог'ли у баве wи", „К'орог'ли у Ӛйбаз Бали" (йа пашьн „К'теба змане көрманщи" бона дәрсхана 7-а —да нәщьр буйә, сала 1936), готийә Ћ'әсое Мамо Мамойан, 69 сали, нәхwәнди. Ӛw 1918 сале жь qәза Сурмәлие möhащьр буйә, hатйә ль района Т'алине дь гönде (Зорбәда) Сорикеда буйә бьнәли. Нәньhер'и we йәке, wәки Ћ'әсое Мамо жь ә'мрда мәзьнбу, ле бира wи зә'ф рьнд бу. Чь ко жь зарöтие hинбубу, дькар бу бьстра у бьгота. „К'орог'ли", „Ко'рог'ли у Ӛйбаз Бали"—әв шахана Ћ'әсо жь баве хwә hинбунә. Ӛwи тьштед дьгот, гәләки әшq дьгот, щарна дәнге хwә бльнд дькьр, щарна ньмз дькьр, дәстед хwә дьh'әжанд, йане жи бәшәра хwә хwәш дькьр у мәлул дькьр.

Ӏ'әсо 1943 сале мьр, ль гӧнде Сорикеда.

3. „К'орог'ли у Боли бәг" готийә Аӏ'ме Чоло—бьне'рә нвисарнасийа № 1-е.

4. „К'орог'ли у К'орог'лан" готийә: дәнгбеж Рәсое Бәк'ьр, нивхwәнди, 50 сали, ньӏа ль Т'блисиеда дьминә, гәләк к'ьламед мера у е ӏ'ьзкьрьнс занә. Занә кӧрманщи, руси у гӧрщки.

5. „К,орог'ли у К'ьзирог'ли" готийә: Арам Худойан, әw жь дйа хwә буйә 1908-е сале, ль района Апаране, гӧнде Щәрщәриседа. Арам ньӏа Ереваneда дьминә, хwәндьна wи йа бьльнд нә т'әмамә. Хенжи змане кӧрманщи, занә змане эрмәнки у руси.

Щәм Арам интереси п'ьр'ә, жь фолклора кӧрманщие гәләки занә. Әwи хенжи шаха „Ко'рог'ли у К'ьзирог'ли", готийә мьжулиед: „К'орог'ли авлӏ'әйате дьхwә" у „Сәрканийа qәwат у к'әмала К'орог'ли". Гәлә к'ьлам, ӏ'ькйат у сәрӏатиед щьма'әтие занә.

6. „К'орог'ли у кӧр'е wи Ӏ'әсән" готийә: колхозник Зәйт'уна әмьр, 55 сали, гӧндийа П'амба Кӧрманща ль сәр района Апаране. Зәйт'ун гонда ә'йанә бь кәвани у т'әмәзайа хwәва, ӧса жи бь хwәш хәбәрдана хwә. Щинар дьбежьи „Т'әмьзайа мала we мина т'әмьзайа мале шәӏәрә лапә т'әмьзә". Әw гәләк мәсәла, мьжулие пьч'ук у сәрӏатиед кәвн занә.

7. „Ко'рог'ли у әйбаз Бали" готийә: Ӏ'әсое Мамо,—бьнер'ә нвисарнасийа № 2-а.

8. „К,орог'ли у Э'слан п'аша" готийә: Аӏ'ме Чоло,—бьнер'ә нвисарнасийа № 1-е.

9. „К'орог'ли авлӏ'әйате дьхwә" готийә: Арам Худойан,—бьнер'ә нвисарнасийа № 5-а.

10. „Сәрканийа qәwat у к'әмала К'орог'ли" готийә: Арам Худойан,—бьнер'ә нвисарнасийа № 5-а.

11. „К'орог'ли дьбә мерхас" готийә: колхозник Усьве Иво, әӏәлие гӧнде П'амба Кӧрманща ль сәр района Апараве, 50 сали, нивхwәнди. Усьв нава колхозеда хәбатчики бәр бь ч'э'вә. Әw хәбата колхозе бьсйанәти дьqәдинә. Занә мьжулийа, ӏ'ьк'иата у тьштед дьне.

12. „К'орог'ди у Дагьрманчиог'ли" готийә: Шамьл Бак'ойан, 70 салинәхwәнди, жь гӧнде Qәбәхг'әпә ль сәр района Т'алине. Шамьл мина бьрей хwәйи ашьq Назук, жь пьч'уктийа хwәда гьли-готьне щьмаэ'те ӏин буйә. Сал бь сал кь'ламе т'әзә ӏин буйә у жь бәр хwә дәрхьстийә. Әw гәлә поема, к'ьлама, ӏ'ькйата у тьшед дьне занә. Дәwрана советиеда Шамьл к'ьламе т'әзә жь бәр хwә дәрхьстьнә—п'ешк'еши И. В. Сталин, ә'мьре колхозие бәхтәwари у ед дьне. Комита радиое йа Эрм. ССР-е чәнд к'ьламе wи дәнгньвиснә у бь радиое дьдә дайне. Шамьл wер'а т'әвайи сәрwерие ль к'омәкә дәнгбежие-йа хwә ә'фьри—дькә. Нава we к'омеда нәфәре мала wи жи ӏәнә. Әw ль зӧр'не, мәйе у сәр ӏащәте дәнгбежие дьне дьхә, дь we дәрәщеда йәки бәр бь ч'э'в те ӏ'әсабкьрьне.

13. „К'орог'ли у шьван" готийә: колхозник Ӏ'әмое Усьв, жь дйа хwә буйә 1930-е сале, района Апаране, гӧнде П'амба Кӧрман-

щада. Хwəндьна wи йа 7-салийə. Хенжи змане көрманщи, занə е эрмəнки. Əw жь алие qəwата хwə физикие, жь алие hазьрщабие—хwəш хəбəрдане, бь хəйсəте хwəии ша,—те бəр ч'э'ва. Нəh бьре wи у дө хушке wи hənə. Дйа wи—Щəмəд жь бона wан зар'ед хwə гьhиштийə наве „Дйа э'гити". Н'əмо дьстьре, блуре у мəие дьхə, гəлə сəphати у мьжули-мəсəла занə. Мина апе хwəйи Н'əсəн həр гьлики хwə бь мət'əлокəке, йане жи бь мəсəлəкə щьмаə'тие фькьрива дьдə хьласкьрьне.

14. „К'орог'ли шəрми наминə" готийə: К'амьле Хəлил Щəфəров, 18 сали, хwəнди. К'амьл хwəндьна хwə пешьн hинбу Ереване, школа сəр наве М. Горки. Нəньhер'и wе йəке, wəки дəрəнг чу школе, ле чawa зар'өкə жь хwəндьне hь'зкьри у бь мə'рифət, wəхтəки кьнда бь h'инбуна хwə рьндва hат бəр ч'э'ва. Əwи гəлəки гьли- готьне щьмаə'те h'ьздькьр, əwи бь хwə жи гəлə щара жь бəр хwə дəрдьхьст.

Мьжулйа „К'орог'ли шəрми наминə", өса жи гəлə э'франдьне дьне, К'амьл жь баве хwəйи Хəлиле Əсəд hинбубу, wəки мьрийə. Əва мьжулийа wи щара пешьн нəшр буйə нава бəрəвока „Фолклора көрманщие" йа Н'. Щьнди (бь змане эрмəнки), Ереван, 1947. ру 151—152.

К'амьле Хəлил мьр 1943 сале, ль Т'билисиеда.

15. „Газа К'орог'ли" ньвисийə бьнəлие Байазиде, фолклорбəрəвкьре көрманщаи пешьн Məh'муд Байазиди. Əw мьжули дайə нəшьркьрьне консуле русаи Əрзруме Алек'сандр Жаба, бьнер'э бəрəвока wи „Recueil de notices et récits kourdes". Петербург, 1860 с. ру 61. Əва мьжулйа бь h'əрфе э'рəби hатийə нəшьркьрьне. Дь we бəрəвокеда т'əрщма we мьжулие hатийə кьрьне бь змане франси, ру 51—52.

16. „К'орог'ли у базьрганбаши" готийə Рəсое Бəкь'ьр,—бьнер'э нвисарнасийа № 4-а:

17. „Т'вьнг" готийə: Хəлиле Əсəд, 45 сали, нəхwəнди. Хəлил wəхтəки дьреж дьма шəhəре Т'билисиеда. Əw гəлəки дьлсах бу. Бь хəбата хwəва дьhатə бəр ч'э'ва. Əwи гəлəки жь шахед „К'орог'ли" h'ьздькьр, өса жи гəлəки к'ьлам у дəнгбежи h'ьздькьр.

Хəлиле Əсəд мьр 1938-е сале ль шəhəре Т'билисиеда. Дəphəqa сəphатийа wида—бьнер'э бəрəвока „Фолклора көрманщие" (бь змане эрмəнки) Ереван, 1947 с. ру 247.

18. „Аг'рийа К'орог'ли" готийə: Wəрдəка Шəмо, 100 сали, нəхwəнди, жь гөнде Па'мба Көрманща сəр района Апаране. Əва пирəжьна, wəки həла сəрхwəйə, жь фолклора щьмаə'та көрманщие гəлəки занə. Бира we зə'ф рьндə, өса жи бьhистандьна we. Əw сəphатийа щьмаə'та хwə йа сəд сали занə. Э'мьре we жи бəри h'өкөмəта совете гəлəки чəтьниеда у м'əрумбунеда буйə. Əwe э'гитед минани К'орог'ли, Нигар ханьме h'ьзкьрйə. Əwана нава wеда ть'ме шабун пешда анинə.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
Ներածություն	5
Введение	23
«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումները հայերեն թարգմանությամբ	41
1. Քոռօղլին	43
2. Քոռօղլին և իր հայրը	61
3. Քոռօղլին ու Բոլի բեկը	65
4. Քոռօղլին և Քոռօղլանը	94
5. Քոռօղլին և Գզիբօղլին	97
6. Քոռօղլին և իր տղա Հասանը	99
7. Քոռօղլին և Այբազ Բալին	114
8. Քոռօղլին և Ասլան փաշան	117
9. Քոռօղլին խմում է անմահական ջուրը	125
10. Քոռօղլու ուժի ու շնորհքի աղբյուրը	126
11. Քոռօղլին քաջ է դառնում	127
12. Քոռօղլին ու Դագիրմանչիօղլին	129
13. Քոռօղլին ու հովիվը	130
14. Քոռօղլին ամոթով չի մնում	131
15. Քոռօղլու նիզակը	133
16. Քոռօղլին ու քարավանապետը	134
17 Հրացանը	135
18. Քոռօղլու վերջը	136
«Քյոռօղլի» էպոսի քրդական պատումները քրդերեն լեզվով	139
Шахед эпоса „К'орог'ли" бь змане көрманщи	139
1. К'орог'ли	141
2. К'орог'ли у баве wи	157
3. К'орог'ли у Боли бәг	161
4. К'орог'ли у К'орог'лан	189
5. К'орог'ли у К'ьзирог'ли	191
6. К'орог'ли у көр'е wи Һ'әсән	193
7. К'орог'ли у Әйбаз Бали	206
8. К'орогли у Ә'слан п'аша	209
9. К'орог'ли авлһ'әйате дьхwә	216
10. Сәрканийа qәwәт у к'әмала К'орог'ли	217

11. К'орог'ли дьбэ мерхас 218
12. К'орог'ли у Дагьрманчиог'ли 219
13. К'орог'ли у шьван 220
14. К'орог'ли шэрми наминэ 221
15. Газа К'орог'ли 223
16. К'орог'ли у базрганбаши 224
17 Т'ьвьнг 225
18. Аг'рийа К'орог'ли 226
Ծանոթագրություններ 229
Нвисарнаси 233

Գլխ. խմբագիր՝ Հ. Մկրտչյան
Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Խաչատրյան
Շապիկը նկարիչ՝ Հր. Բաբլոյանի
Տեխնիկական խմբագիր՝ Մ. Կափլանյան
Կոնտրոլ սրբագրիչներ՝ Ա. Ալանյան, Գ. Հակոբյան

Վ/Ց 05593, Խ/Խ 173, հրատ. 981, պատվեր 337, տիրաժ 3000

Հանձնված է արտադր. 17/VIII 1953 թ., ստորագրված է տպագր. 1/XII 1953 թ.
Թուղթ 60×92¹/₁₆, տպագր. 15 մամուլ, հրատ. 11,75 մամուլ։
Գինը 5 ռ. 80 կ., կազմը 2 ռ.

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան, Աբովյան 124։

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0005860

A II 21914